

Zeszyty Naukowe
Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy

TOM
24

Niepełnosprawność
– czas wolny, turystyka, rekreacja

TURYSTYKA I REKREACJA 12

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

dr Rafał G. Nowicki
dr Bożena Sowińska
dr Mariusz Barczak

RECENZENCI TOMU

prof. dr hab. Benicjusz Głębocki
dr hab. prof. WSG. Marek Napierała

KOREKTA

Elżbieta Rogucka

PROJEKT OKŁADKI

Marta Rosenthal-Sikora

SKŁAD I OPRACOWANIE**KOMPUTEROWE**

Adam Kujawa

Copyright © by Wydawnictwo Uczelniane WSG
Bydgoszcz 2015

ISSN 1734-6436

Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki

85-229 Bydgoszcz, ul. Garbary 2

tel. 52 567 00 47, 52 567 00 49

www.wsg.byd.pl, wydawnictwo@byd.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
-------------	---

ROZDZIAŁ I.

Turystyka osób niepełnosprawnych – koncepcje rozwoju, strategie, niedostatki

Concept of actions stimulating development of accessible tourism for deaf people	11
<i>Alina Zajadacz</i>	
Social tourism policy in the European Union	33
<i>Ivica Linderová, Stanislava Pachrová, Alice Šedivá Neckářová</i>	
Cultural tourism as a suitable form of leisure and tourism for people with disabilities	67
<i>Jiří Vaníček</i>	

ROZDZIAŁ II.

Warunki funkcjonowania osób niepełnosprawnych – przestrzeń i technologia

Spostrzeganie krajobrazów przez niewidomych	81
<i>Aleksandra Kowalczyk</i>	
Dostępność usług turystycznych świadczonych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informatycznych dla osób niepełnosprawnych	87
<i>Teresa Skalska</i>	
Biblioteka uczelniana przyjazna niepełnosprawnym studentom – raport z badań	109
<i>Bożena Sowińska</i>	

ROZDZIAŁ III.

Aktywizacja osób niepełnosprawnych – programy i działania

Od inspiracji dziełem sztuki do programów edukacyjnych
dla osób niepełnosprawnych 135

Edyta Lisek-Lubaś, Agnieszka Zawadzka

Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych
na przykładzie projektów dofinansowanych z Europejskiego Funduszu
Społecznego „Program Animacji Osób Niepełnosprawnych I”
i „Program Animacji Osób Niepełnosprawnych II” 147

Marta Wiśniewska

Czas wolny i turystyka osób niepełnosprawnych w Warsztacie Terapii
Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy
jako element rehabilitacji 153

Danuta Zielińska

WSTĘP

Według szacunków ONZ z 2010 r. ponad miliard mieszkańców naszego globu, tj. około 15% populacji ludzkości, jest dotkniętych różnymi formami niepełnosprawności. W wyniku starzenia się społeczeństw oraz zwiększania się zachorowalności na choroby cywilizacyjne, liczba ta ma tendencję wzrostową. W Polsce na podstawie danych GUS-u z 2011 r., wielkość tej grupy społecznej szacowana jest na około 4,7 mln ludzi, tj. 12% populacji ludności kraju.

We współczesnym świecie, tak bardzo rozwiniętym cywilizacyjnie, a jednocześnie tak mocno nasyconym różnorodnością zjawisk, niepełnosprawność powinna być postrzegana jako element nieodłącznie wpisany w byt człowieka i traktowana jako część jego stanu zdrowia, nie będąc jednocześnie większą przeszkodą na drodze do spełnionego życia. Pomimo wielu przynoszących wymierne efekty działań, nadal dużo osób niepełnosprawnych doświadcza wielorakich trudności w codziennym funkcjonowaniu w różnych obszarach. Wynikające z tego problemy w istotny sposób ograniczają realną możliwość korzystania z kompensujących i wzbogacających osobowość walorów czasu wolnego, turystyki i rekreacji. Wciąż nadzwyczaj dotkliwie doświadczane są tu: bariery architektoniczne i urbanistyczne, problemy komunikacji interpersonalnej, alienacja i poczucie społecznego odrzucenia, zależność od innych czy wreszcie bariery ekonomiczne, odzwierciedlające materialne położenie wielu osób niepełnosprawnych.

Efektywne rozwiązywanie tych kwestii w istocie dotyczy jednak nie tylko osób niepełnosprawnych. Integrowanie różnych grup społecznych wokół podstawowych potrzeb każdej z nich nie pozostaje przecież bez wpływu na zasoby kapitału społecznego, a w konsekwencji na jakość życia całego społeczeństwa. Przeto organizując świat z perspektywy humanistycznych wartości – dobra, piękna i prawdy, człowiek powinien formować właściwe relacje

z otoczeniem – relacje, w których środowisko społeczne powinno być inherentną częścią tożsamości człowieka, obszarem, z którym człowiek czuje autentyczną więź, wyraża wolę i powinność opieki nad innymi oraz ma nieustanną świadomość konsekwencji własnych zachowań.

Bez wątpienia jednak rosnące w ostatnich dziesięcioleciach zainteresowanie tematyką zdrowotnych dysfunkcji człowieka oraz ich rozlicznymi odniesieniami do codziennego życia jest wyrazem pozytywnych zmian w kulturze relacji międzyludzkich. W nurt związanych z tym działań i dyskusji wpisuje się również niniejszy zbiór rozpraw. Pomimo że zderzają się tu dwie formuły opisu rzeczywistości, z jednej bowiem strony część zaprezentowanych prac eksponuje zagadnienie niepełnosprawności w optyce teoretyczno-badawczej, z drugiej zaś strony pojawiają się teksty pisane w nieco swobodniejszej i publicystycznej konwencji, reprezentującej punkt widzenia działaczy-praktyków, to wspólnym mianownikiem wszystkich jest traktowanie człowieka, niezależnie od jego ułomności, jako wartości nadrzędnej. Każde z tych opracowań dotyka spraw, które zdają się mieć podstawowe znaczenie w dyskursie na temat niepełnosprawności we współczesnej turystyce i jest ważnym głosem na płaszczyźnie wymiany doświadczeń i refleksji w tej materii.

Rozdział pierwszy pt. **Turystyka osób niepełnosprawnych – koncepcje rozwoju, strategie, niedostatki** koncentruje uwagę czytelnika wokół inicjatyw wspierających urzeczywistnianie idei „turystyki bez barier”. Obok conceptualnych rozwiązań, nastawionych na stymulację upowszechniania usług turystycznych w środowisku osób niesłyszących, omówiono tu praktyczne aspekty polityki socjalnej w różnych realiach krajów Unii Europejskiej. Rozdział ten zamykają analizy uwarunkowań rozwoju turystyki w kontekście ograniczeń osób starszych i niepełnosprawnych na przykładzie doświadczeń czeskich.

Rozdział drugi pt. **Warunki funkcjonowania osób niepełnosprawnych – przestrzeń i technologia** porusza kwestie eliminacji barier fizycznych, w szczególności zaś dotyczy aranżacji otoczenia architektonicznego oraz wykorzystania nowoczesnych technologii jako kluczowych elementów przystosowania przestrzeni publicznej do potrzeb osób niepełnosprawnych. Jeden z tekstów poświęcono zagadnieniom metodycznym w zakresie organizacji i prowadzenia zajęć edukacyjnych i rekreacyjnych na podstawie technik artystycznych wśród osób z różnymi dysfunkcjami. Rozważania te uzupełnia refleksja na temat identyfikacji i przeżywania różnorodnych krajobrazów przez osoby z dysfunkcją wzroku.

Ostatni, trzeci rozdział pt. **Aktywizacja osób niepełnosprawnych – programy i działania** dotyka problemów przeciwdziałania marginalizacji osób z niepełnosprawnością. Podkreślono tu znaczenie turystyki w rehabilitacji i w rozwoju osobowości osób niepełnosprawnych oraz kwestie aktywizacji społeczno-zawodowej młodych osób z różnymi dysfunkcjami.

Dziękując wszystkim Autorom za zaangażowanie i twórczy wkład w powstanie niniejszej publikacji, należy wyrazić nadzieję, że jej lektura będzie przyczyniać się do kształtowania pełniejszej świadomości i zrozumienia złożonych problemów środowisk osób niepełnosprawnych oraz do sukcesywnej eliminacji barier i stereotypów z tym związanych.

dr Rafał G. Nowicki

ROZDZIAŁ I.
Turystyka osób niepełnosprawnych
– koncepcje rozwoju, strategie, niedostatki

Alina Zajadacz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Concept of actions stimulating development of accessible tourism for Deaf people

Abstract: The main aim of the article is to present the conclusions of a series of studies performed over a period of twelve years, dedicated to the tourism of Deaf people who are users of sign language. The synthesis of the research results (including, amongst others, a comparative analysis of the demand for tourism of Deaf people [n=292] and hearing people [n=1780]) became the basis for the development of a “system of action stimulating the growth of tourism for Deaf people”. Such action requires a consistent long-term process on numerous levels which will lead to an increase in accessible tourism for sign language users in the future. The proposed system of action includes elements of “external support” and “internal action” which are necessary for the development of an “accessible tourism subsystem”. The first of these elements includes proposals for action directed at providing “equal opportunities” through the realisation of principles from the “Convention on the Rights of Persons with Disabilities” (PwD), amongst others. The second element on the same level in the “hierarchy” of the internal action subsystem, focuses on encouraging deaf people to improve their own life situation, to make their expectations in regards to the available tourism opportunities known and to participate in their creation (according to the assumptions of universal design). Both subsystems create the basis for the development of an additional, central “accessible tourism subsystem” for deaf people, the essence of which should be the appropriately structured transfer of tourism information.

Key words: accessible tourism, Deaf, disability, hearing impairment.

Purpose

The main aim of the article is to present the conclusions of a series of studies performed over a period of twelve years, dedicated to the tourism of deaf people who are users of sign language. The synthesis of the research results (including, amongst others, a comparative analysis of the demand for tourism of deaf people and hearing people) became the basis for the development of a “system of action stimulating the growth of tourism for Deaf people”.

The subject of the study was tourism among Deaf people [D] analysed against the background of a hearing section [H] of society in Poland. The study took place between 2004 and 2010, and the preparation stage related to the initial identification of problems concerning the tourism of deaf people (based on literature available on the subject, observations, pilot interviews) and that of Poles occurred in 2004. This resulted in the development of a series of questions which formed the basis for the interviews later carried out. Questionnaire-based interviews were performed in 2005–2008. From 2008 to 2010 the results were processed and the proposal for multimedia programmes (containing a sign language interpreter) to support the Tourist Information System addressed to Deaf people was developed. In 2008–2010 research was carried out as part of the ‘Tourism of Deaf people and development opportunities using the multimedia Tourism Information System’ project financed by the Ministry of Science and Higher Education in Poland. The data gathered concerned the characteristics of Deaf people’s tourism practices set against the background of a hearing group as reference. The results of the studies have been presented in numerous papers (inc. Zajadacz 2010a, 2010b, 2011, 2012, 2013, 2014). This article presents a synthesis of the main conclusions and the resulting proposals for action aimed at activating the tourism of Deaf people who use sign-language.

Design research

The studies were carried out across Poland on a group of 292 Deaf individuals (for whom PSL is the main form of communication) and 1780 hearing people. Considering the number of PSL users is estimated to be approximately 60,000, those participating in the test accounted for 0.58% of the population. 0.0047% of the total hearing population in Poland took part in the study (population in Poland in 2008 = 38,135,000; *Demographic Yearbook of Poland*, 2009). The main tools for data collection were questionnaire-based interviews carried out concurrently in both the hearing and Deaf volunteer groups. The questionnaire contained open-ended and closed questions, it was edited in cooperation with Deaf people and then tested on a small trial group (20 Deaf individuals) in order to guarantee the content of the questions was fully comprehensible. The interviews with Deaf participants were carried out in Polish Association for the Deaf centres (the main organisation in Poland for the Deaf) with the aid of a sign-language translator. The questionnaires for both Deaf and hearing respondents were the same apart from one additional question for Deaf individuals on possibilities of how to adapt the available tourism options to the needs of this group. In both groups, the interviews

were carried out at the same time and in the same cities/towns. Due to the lack of data on the characteristics of the Deaf population, the study, including hearing individuals, was carried out on a larger group (2,500 individuals). All the data obtained in the interviews was selected in such a way that in terms of the basic demographic characteristics (such as age, sex, and place of residence) the group of Deaf individuals corresponded to the group of hearing individuals. Other characteristics of the study participants (Table 1) depended on the particulars of the studied group (especially education, employment and financial situation). All in all, the comparative analysis contained opinions given by 229 Deaf persons and 1,780 hearing individuals.

Table 1. Traits of study participants (data given as a %)

Trait		H [n=1780]	D [n=292]
SEX	F	42.8	46.3
	M	57.2	53.7
AGE [yrs]	15-24	10.5	8.0
	25-44	45.6	44.8
	45-64	31.2	34.6
	>65	12.7	12.6
EDUCATION	basic	4.6	7.6
	vocational	19.6	60.6
	middle	42.7	24.9
	1st degree	7.8	1.1
	higher	25.3	5.8
EMPLOYMENT	yes	67.7	45.6
	no	32.3	54.4
MARITAL STATUS	married	61.4	60.9
	single	38.6	39.1
FINANCIAL SITUATION	good	37.7	31.9
	average	56.1	53.1
	poor	6.5	15.0
NUMBER OF ADULTS IN THE FAMILY	1	15.1	18.1
	2	64.4	55.2
	3	10.2	13.6
	4	6.8	9.9
	5	2.6	2.2
	6	0.4	0.5
	7 to 9	0.5	0.5

Trait		H [n=1780]	D [n=292]
NUMBER OF CHILDREN IN THE FAMILY	none	6.5	50.2
	1	30.3	29.3
	2	40.7	17.5
	3	16.6	2.2
	4	4.5	0.8
	5 to 8	1.4	0.0
AVERAGE MONTHLY INCOME PER FAMILY MEMBER	<175 US\$	17.2	22.9
	175-350 \$	37.8	55.3
	351-526 \$	24.7	17.0
	527-700 \$	12.0	3.7
	above 700 \$	8.3	1.1
ADDITIONAL INCOME	social security	13.0	48.6
	family aid	14.0	25.7
HEALTH	good	58.9	44.9
	average	34.8	48.5
	poor	6.3	6.6
PLACE OF RESIDENCE	city	67.8	71.2
	rural	26.8	19.8
	lack of data	5.4	9.0

D – Deaf individuals; H – Hearing individuals

Source: author's own.

The data was gathered according to the completed questionnaires which contained both open and closed questions with a choice of possible answers and a category marked 'other' which the respondent could fill in according to their own personal opinion. The question concerning sources of tourist information used in order to organise holidays and travel had a selection of possible answers: newspapers, the Internet, travel agencies, Tourist Information Centres, opinions of family and friends, institutions (church, school), travel guides and/or other. Regarding suggestions for how to create better tourism supply for the needs of Deaf people, the question was open-ended. Respondents were requested to submit their own answers which were later classified. The group of hearing individuals was interviewed concurrently using an analogous questionnaire technique carried out by an interviewer.

The data was submitted for statistical analysis using Pearson's Chi-square test to calculate the level of statistical significance (the border value of statistical significance was set at $p \leq 0.05$) and perform a regression analysis

(odds ratio). Logistic regression analysis permits the examination of the influence of independent variables (respondent traits, Table 1) on another variable. In the analysis we accepted the generalised linear regression model with logistic link function. If Y is the dichotomous dependent variable and p is the probability that it will take the value 1 ('success'), then the logistic regression model is as follows:

$$P(Y = 1) = p = \frac{\exp(a_0 + a_1X_1 + \dots + a_mX_m)}{1 + \exp(a_0 + a_1X_1 + \dots + a_mX_m)}$$

where a_0, \dots, a_m are regression coefficients, and X_1, \dots, X_m independent variables. The above model can be converted to:

$$\text{logit} = \ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \exp(a_0 + a_1X_1 + \dots + a_mX_m).$$

In the logistic model a linear dependency between certain independent variables and the natural logarithm for the ratio between probabilities of success and failure exists. The above conversion is a logit conversion, also known simply as a logit.

The application of the logistic regression model allows us to examine the influence of changes in certain independent variables on the success ratio. The value of the parameter of a selected independent variable indicates the influence of a unit change on the natural ratio logarithm, whereas the exponential parameter shows the influence of a unit change on the independent variable on the success ratio. The value of the exponential parameter in a defined independent variable is called the odds ratio as it shows by how much the probability of success rises as the value of this independent variable increases by a unit. Therefore, only the exponential parameters are interpreted in the logistic model, not their estimates. They are, however, connected – a positive (negative) sign will result in a greater (lower) odds ratio than the unit quotient. So it is possible to interpret the signs of estimated coefficients as the direction in which the independent variable influences the probability of success. Calculations were made using Statistical software.

Findings

The results of the comparative analysis of the characteristics of the tourism of Deaf people and hearing people, performed using the statistical methods presented, is discussed in detail in the monograph (Zajadacz 2012). The results formed the basis for the conclusions concerning both the observed differences and similarities in how the studied groups behaved in regards to tourism. The main differences, permitting the identification of specific features related to tourism for the Deaf group are presented in Table 2.

Table 2. Basic differences between the tourism of Deaf people and hearing people – characteristics

Characteristic	Deaf people	Hearing people	Remarks
Destination	Visits to family and friends were more popular, as were city and residential health centre breaks.	Typical tourist destinations such as coastal or mountain resorts were most common.	This difference is connected to, amongst others, the fact that people on low incomes with a lower level of education (this includes hearing people) tend to spend their holidays visiting family or friends. The percentage of trips to the sea or the mountains increases as levels of education and income rise.
Duration of holiday/trip	Higher percentage of longer trips, including those lasting a fortnight.	Short breaks, lasting a few days were most common.	In order to reduce transport costs, longer holidays at tourist destinations.
Holidays/Trips taken according to season	Greater percentage taken in spring and autumn, excluding the main tourist high seasons.	Mainly in the summer season.	Attractive out-of-season prices.
Travelling companions	Mainly friends, followed by family.	With family, then friends.	Close ties with people who are culturally Deaf. This confirms the principle of the creation of groups in leisure time on the basis of similarity, which in turn affects the sense of acceptance and of freedom of behaviour resulting in a higher level of comfort felt during a holiday.

Characteristic	Deaf people	Hearing people	Remarks
Preferred mode of transport	More journeys to holiday destinations are made by train.	Mainly by car.	Lower costs, the train is more accessible, it does not demand the skills and commitment of a driver.
Factors determining the choice of tourist destination	Accessibility and opportunities to improve health feature more strongly, this is followed by, as in the hearing group, the cost of the stay.	Main factor: cost of stay.	Greater range of significant factors determining selection of destination.
Preferred type of tourist attractions	Greater interest in places of religious interest and participation in pilgrimages, rallies and gatherings, breaks at residential health treatment centres.	Connected with sightseeing, leisure and recreation, active tourism.	Characteristics correlate statistically to income and education levels. Tourism for religious purposes in the case of those on lower incomes with a low level of education features more frequently.
Preferred type of accommodation	Staying with family or friends overnight, at residential health treatment centres and hostels is more common.	Commercial accommodation.	Price of overnight stay.
Holidays selected	More holidays within the country, followed by the most popular tourist destinations in the Mediterranean.	Greater diversity of indicated destinations and also forms of tourism.	Price of holiday, preference for known, tried-and-tested destinations.
Factors restricting going away on holiday	Greater number of negative factors affecting travelling for purposes of tourism such as a lack of interesting offers in tourist agencies or the lack of reliable information permitting independent planning of trips, this shows insufficient modification of supply and tourist information to the needs of sign language users.	Mainly limited by financial issues.	A wide range of limitations in the case of Deaf people, apart from financial problems there is also a lack of suitable tailor-made offers.

Characteristic	Deaf people	Hearing people	Remarks
Attitudes towards social integration during free time, including during holidays	Attitudes towards social integration during holidays or trips with hearing people are less positive, the main reason indicated was the lack of communication.	More frequently declared openness towards integration (close to half of the respondents). Arguments against such integration included feeling awkward, the fact that holidays are a time to relax and forget about problems, and admitting to having no interest in the problems of others	The experiences of Deaf people were referred to. The responses of hearing people were more in terms of declarations.

Source: author's own.

Similarities regarding the characteristics of holidays of the studied groups emerged in relation to:

- 1) the holiday destinations chosen, significantly affected by variables such as age, education and if a person is professionally active;
- 2) more trips were organised independently or through family / friends (possibilities for self-organised trips increased in both groups in line with increasing material status in cases where people had better employment); travel agencies were used by 1 in 10 in the hearing group, slightly fewer were recorded in the Deaf group, though the differences in this field were not statistically significant;
- 3) frequency of holiday trips: the most common responses indicated study participants went away once or a few times a year;
- 4) tourist information: the most popular sources of tourist information were the Internet and the recommendations of family and friends. However, Deaf people look to such information sources less frequently than hearing people (the differences were statistically significant), although by comparison, Deaf people did rely on information in newspapers more often; hearing people turned to travel agencies for information and also referred to guidebooks;
- 5) preferred tourist attractions – both the Deaf and hearing groups value aspects of the natural environment the most: the sea, lakes, clean natural surroundings, unspoilt landscapes and mountains, landscape diversity; regarding cultural aspects: monuments, historical sites; it emerged that Deaf people are interested in cultural

- life and entertainment to a lesser degree though (in comparison to the hearing group) they expressed greater interest in exhibitions;
- 6) ways of spending leisure time, in both study groups the most popular were as follows: walks, sightseeing, sunbathing, swimming and nature observation; rest and relaxation were also influenced by factors such as: education (directly proportional in regard to mountain hiking and inversely proportional for religious pilgrimages), income (directly proportional for skiing), age (inversely proportional regarding cycling, photography);
 - 7) the furthest the respondents had travelled to go on holiday – in both groups the highest number of holidays were taken within the borders of the country, although Deaf people did so to a greater extent;
 - 8) factors restricting travel for purposes of tourism – the majority (over 80%) in the Deaf group as well as the hearing group indicated financial problems, which supports the trend in tourism encountered by many Poles; hearing people listed this problem slightly more frequently in comparison to the Deaf group where other factors such as poor health, a lack of offers and tourist information tailored to their needs were noted to a greater extent.

The results of the study carried out in the groups representing Deaf people and hearing people indicated that the percentage of those who go on holiday was very similar. The data failed to confirm the results of earlier studies, according to which 81.3% of people with a hearing impairment did not travel for purposes of tourism at all (Skalska 2004), nor the conclusions made by Hendzel (2000) on the low level of interest in tourism within the Deaf community. Communication problems encountered by Deaf people impede access to education and therefore employment prospects and in turn, the financial status of this community. The research indicated that in Poland, as in other countries (compare Rydberg 2010) both the employment and income levels of Deaf people are significantly lower in relation to society as a whole. The development of accessible tourism for Deaf people is closely connected to the creation of equal opportunities in education, the labour market and earnings.

The results of the study confirmed that Deaf people tend to spend their free time within their “own culture” as presented in the work of Fellinger, Holzinger, Dobner et al. (2005), amongst others. This is a trend witnessed not only within groups of Deaf people, it reflects the voluntary formation of social

subgroups, where the “guiding axis” is the principle of similarity. In reality this means that social integration between various subgroups during leisure time is not an easy process. The survey responses given by deaf people support this finding, they do not want to spend their leisure time with hearing people mainly because of difficulties communicating, but hearing people declared feeling awkward when in contact with people with a disability. In their free time hearing people also stated they are more interested in their own hedonistic pursuits. In both groups then a natural tendency towards spending this time with close family and friends and other people with similar interests was revealed. The negative experiences [D] encountered in contact with [H] led them to, as Hendzel (2000) indicated, “close themselves off” within their own environment.

Aware of such mechanisms, Oliva (2006) presented an interesting proposal regarding practices encouraging joint recreational activities within urban spaces. Deaf people were the organisers (sports instructors and activity leaders) of sessions for mixed groups of hearing and Deaf children. This had a significant effect on how willing the Deaf children were to participate in such activities and also on their sense of well-being. It can be said that attitudes to spending leisure time together are invariably positive when supported by positive experiences relating to knowing representatives from the “other environment”. It seems therefore that activities within the environment immediately surrounding Deaf people which enable Deaf people to spend time with hearing people in a natural way (through contact with family, neighbours, friends, acquaintances) are of fundamental importance in the integration process. This enables both groups to learn the “code of behaviour” which then reduces the uncertainties (how to behave?) which appeared in the survey responses of the hearing group in particular.

The study showed that the Deaf community is not homogeneous. Sign language users called for differentiation in the leisure activities offered, including tourism, depending on, for example, age or interests, as well as making more information available on such opportunities in sign language. This finding is particularly significant for activity organisers and tourism providers who should no longer perceive their clients as two distinct groups i.e., either hearing or Deaf, if they wish to encourage Deaf people to use their services more. A product targeted at a particular client segment (e.g., according to age, interests, price) should be advertised in the Deaf community. Additionally, all clients ought to be informed that the offer is also open to People with Disabilities prior to purchase. These proposals are in accordance with the principle that people

wish to spend their free time amongst other people of similar characteristics. In this case the similarities concern interests, whereas other features of a given person, including type of disability are of secondary importance (and thus cease to be the main differentiator). The social integration of Deaf people requires long-term systemic action, connected to the social policies of the state as well as changes in social mentality. The basis for such action is to increase knowledge about determinants affecting the behaviour of social communities with diverse needs due to given types of disability. Of fundamental importance in the process of integration, which is two-directional, are the attitudes of Deaf people [D] themselves who should actively pursue ways in which to improve their own situation.

The research confirmed the conclusions made by Atherton (2007), Young, Ackerman and Kye (2000), that in any facilities made available to them, Deaf people would most like to see information presented in sign language. In addition, more could be expressed by graphical means. These comments also concern tourism supply and the Tourism Information System (TSI). In order for Deaf people to be able to achieve a sense of well-being and satisfaction during leisure time, the attitudes of hearing people are of great significance. Even if ideal conditions in relation to accessibility or services are not fulfilled, the situation will be more bearable for PwD if detailed information about levels of accessibility is provided or if service providers and personnel have positive attitudes towards this client group. It is important that service providers want to find solutions to various problems and make PwD feel welcome. Any activities connected to making tourism available to Deaf people have both a humanistic and economic aspect (Darcy 2010).

In their survey responses some Deaf people emphasised that they do not feel restricted in any way in realising their holiday plans and are satisfied with their trips. Satisfaction levels however, are determined by numerous factors, “external” (such as the kindness of people encountered) as well as “internal” (i.e., accepting deafness as the state of a given individual) as presented in the concept of “deafhood” (Ladd 2007).

Research limitations

The studies were performed with the participation of Deaf and hearing people in Poland. Due to the complexities affecting the extent to which PwD are active in regards to tourism and their situation (which is dependent on regulations, level of economic development, social policies, the cultural context of how disability is viewed etc.) research should be extended internationally in order to make generalisation of the study results possible.

Practical and social implications: Concept of actions stimulating development of accessible tourism for deaf people

The research results were used in the formulation of “Concept of actions stimulating development of accessible tourism for Deaf people” for whom sign language is the main medium of communication (Fig. 1). These actions are focused on equal opportunities (in education, employment, income) preventing social exclusion through state policies and social action, both formal (associations, unions, foundations etc.) and informal within social contact networks. For this to succeed Deaf people [D] have a role to play and should be actively engaged in activities to improve their own situation such as raising their education level and gaining qualifications, getting a good job, participating in society and informing social opinions regarding their needs and expectations. The potential of Deaf people [D] within the tourism services sector is not exploited as much as it could be, particularly in areas targeted at sign language users. Increasing the involvement of Deaf people to a greater degree within social and economic life leads to true social integration. In turn, a higher degree of social integration creates greater opportunities for easy “entry” onto the job market and raising economic status in relation to society in general. As already indicated, socio-economic variables such as education, employment status and income are the basic factors influencing the level to which people are active in tourism, and are in direct proportion to the number and scope of trips undertaken. Equal opportunities in education, employment and income levels are fundamental to activities stimulating tourism development. The proposed system focuses on **adapting tourism supply and information (TIS)** to the needs of sign language users.

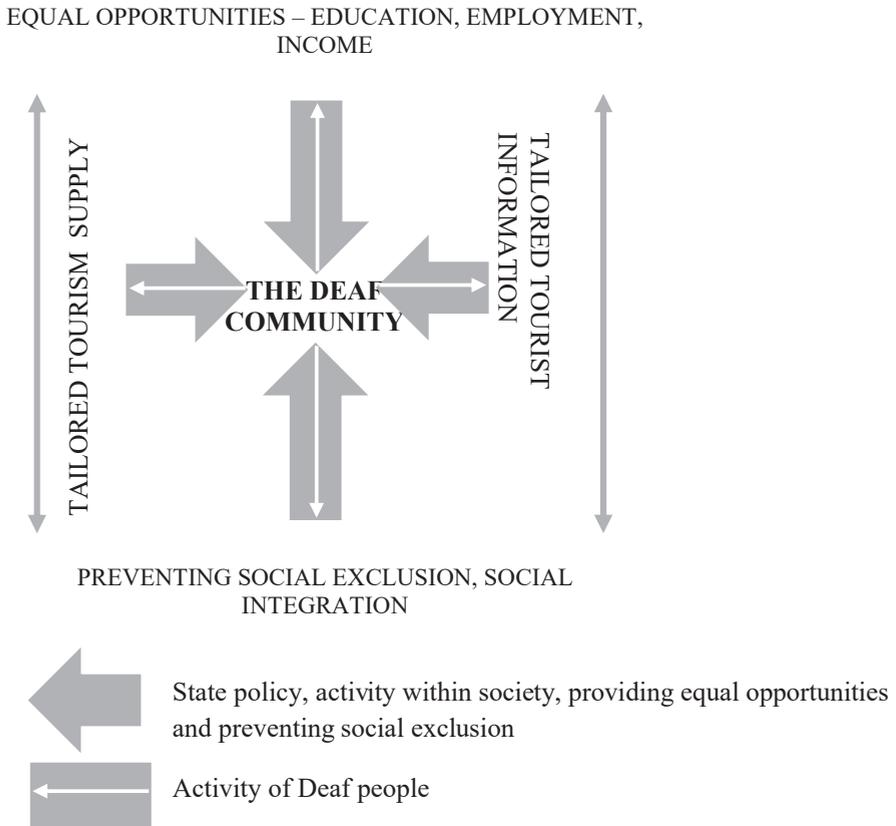

Figure 1. System of actions stimulating development of accessible tourism for deaf people
Source: author's own.

In the process of adapting tourism supply, the segmentation of the tourism market should not be based on a dichotomy of proposals for either PwD or able-bodied people, but on other characteristics which usually form the basis for such segmentation: socio-demographic variables (age, income), reasons for travelling, personal preferences etc. as well as any possible needs connected to different types and degrees of disability which may arise. For sign language users, this also involves modifying tourism space and buildings and employing appropriately qualified tourism services personnel who also have a positive attitude towards PwD (Fig. 2).

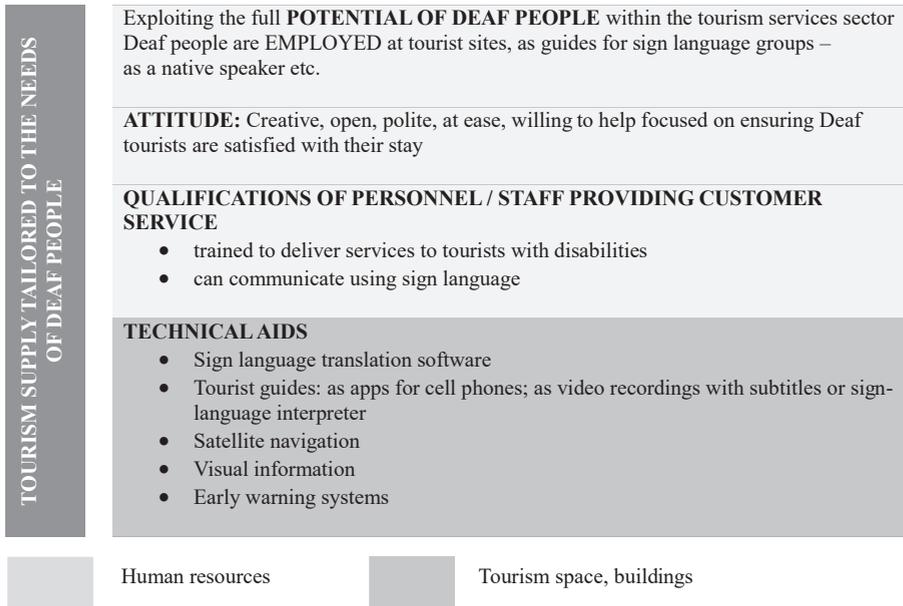

Fig. 2. Elements of the system of actions aimed at increasing tourism supply to the needs of Deaf tourists

Source: author's own.

In order to adapt buildings and destinations to the needs of Deaf tourists there are several technical means which can be applied, such as: graphics, photographs, symbols, maps, labels; guides in the form of video recordings using Quick Response codes; software programmes, sign language translators; texts taking the idiosyncrasies of sign language into account; satellite navigation systems, light signals, vibrations; early warning systems (e.g. Deaf Alerter).

Tourism services personnel (human resources) should be trained and qualified in providing services to clients with special needs. Schools and universities running courses in hospitality and tourism should include programmes providing the necessary knowledge, skills and social competence training in relation to people with special needs. People within the tourism services industry dealing directly with the public should also learn sign language (at least the basics), and have a helpful, solution-oriented approach to dealing with problems that may arise. This helps to create a good atmosphere which influences the quality of service provided and client satisfaction levels.

Human resources stimulating the growth of tourism for Deaf people should also include the large, hitherto unexploited potential of this group

as employees in the tourism services sector, particularly in regard to dealing with other sign language users. Deaf people, who can provide specialist insight and expertise, should be actively involved in the creation of an information system to deliver information in the best way possible whether out in the field or at stationary sites. The Internet has much to offer as a source of information on how to organise holidays and trips and website content should be supplemented with the specific needs of sign language users in mind. Suggestions for development are shown in Table 3, and should be taken into particular consideration in a coherent tourism information system.

Table 3. Website content for Deaf tourists – proposals

Proposed improvements	Comments
1. Content translated into sign language	Use of video or sign language translation programmes
2. Qualifications, staff attitudes	Information regarding staff skills, in particular their ability to communicate in sign language, but also highlighting openness and a positive “can do” approach to problem solving in response to individual needs – this would reassure Deaf clients that they are welcome guests. Personalisation of tourism supply.
3. Discussion forum for Deaf clients	Encouraging Deaf clients to share their opinions regarding their expectations and satisfaction levels online, the creation of a discussion forum – providing an opportunity for Deaf people to leave their recommendations, this is a significant factor in terms of marketing.
4. Virtual visualisation of sites	It should be possible for a Deaf person to view a map of the site / building showing the layout of the areas which are of interest to the user, who is not then forced to ask for information, putting them more at ease. Use of virtual reality (VR) augmented reality (AR).
5. Use of maps, pictograms, diagrams	This requires all symbols, signs etc., on a website to conform to those which appear <i>in situ</i> e.g. in a building.
Points 4-5 are universal and are equally applicable to people who do not have a hearing impairment	

Source: author's own.

Feedback from the described system of actions to stimulate tourism development for Deaf people (Fig. 1, Fig. 2) reveals how important it is that Deaf people are engaged in activities concerning all of the defined elements such as: raising personal qualifications, employment, greater social integration, as well as in relation to being actively involved in developing tourism supply and information. This should not be limited to just reporting the needs of their own community but should also include being employed in tourism services and cooperating in the development of the Tourism Information System.

In addition, deaf people should inform not only their own communities but also society in general about their successes thereby creating a positive image of deaf people in society and encouraging other deaf people to become more involved.

It is necessary to raise the awareness of businesses and organisations within the tourism sector which deals with supply and the TIS, that deaf people generate a demand for diverse tourism products and that this is a significant group which has, to some extent, so far largely been ignored. Increased awareness should lead to diverse preferences and needs being taken into consideration, including the provision of tourist information and communication methods. Standards (regulated by law) regarding accessibility of sites for people with disabilities, including those with hearing impairments should be developed and introduced. These standards, as a framework for tourism services providers should be created in cooperation with PwD. One example of such cooperation in the development of an optimal TIS in response to the needs of Deaf people is the model of the data base (Fig. 3).

Based on the proposals in literature (Eichorn et al. 2008: Buhalis, Michopoulou 2010; Oliva 2006) and the results of my own research the development of the TIS data base concept (Fig. 3) was founded on:

- 1) the results of research into the tourism of Deaf people, performed cyclically (identifying current trends, predicting tourism demand);
- 2) the active engagement of [D], in relation to both its development and functioning;
- 3) cooperation on the basis of partnership between the core groups involved in its construction, service and development, including: [D]; representatives of: the tourism sector, institutions which support Deaf people [D], those concerned with the promotion of tourism nationally or regionally; scientific research centres performing regular studies of the tourism of Deaf people [D];
- 4) the application of ICTs (*Information Communications Technologies*).

Each of the core groups which provides up-to-date information, can access the central data base in order to realise their own aims. This base should function within a wider scope, as part of the TIS on a national and regional level.

Scientific research centres performing cyclical studies into the tourism of Deaf people are vital to the proposed structure of the TIS data base. Cooperation with the institutions functioning within Deaf communities (associations for Deaf people or those providing services for Deaf people) would make

monitoring the activity of Deaf people in regards to tourism easier. In Poland, an example of such an institution is the Polish Association for Deaf People. People with hearing impairments ought to be informed as soon as possible of the research results. Such feedback is important as it motivates people to take part in further studies as participants see the practical applications of the results, including how they can positively affect their own engagement in tourism. By informing the Deaf community [D] of the research results and working with institutions which are directly involved with this community it is possible to create a positive atmosphere encouraging long term cooperation.

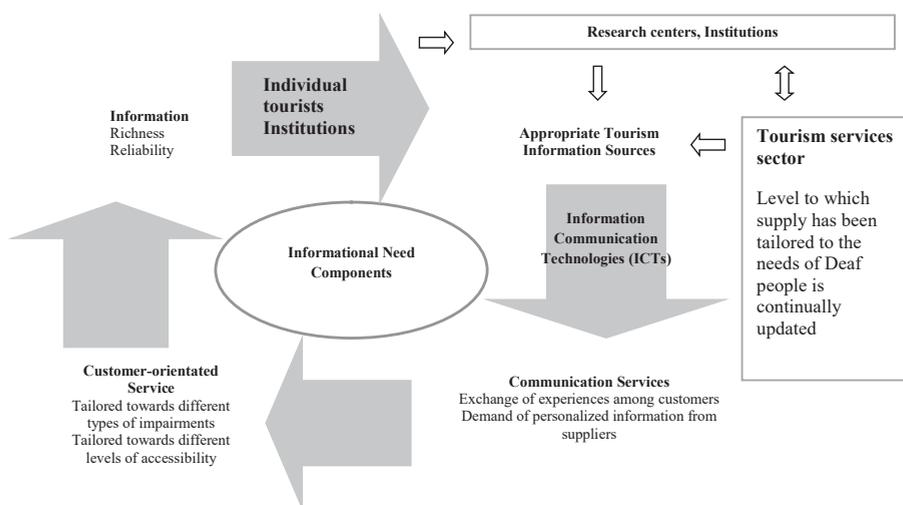

Fig. 3. Data base structure in Tourism Information System tailored to sign language users
 Source: author's own, based on: V. Eichhorn, G. Miller, E. Michopoulou, D. Buhalis, 2008, p. 192.

The results of scientific research carried out regularly provides the tourism services industry with information on current trends affecting the particular group studied, making it possible to predict tourism demand. Service providers are then responsible for delivering up-to-date information on their offers and the degree to which they are adapted to the needs of sign language users. This data is the central focus of tourist information for targeted clients and it is also an example of good practices which other managers in the tourism sector can use as a model.

In the light of the concept under discussion, the information bank is created by Deaf people who are, at the same time, also the intended beneficiaries.

They can exchange information, experiences, make recommendations within their community – which is homogeneous due to fact that sign language is the main method of communication, yet also diverse in regard to the tourism preferences held. The proposed tourism information system, is based on cooperation between partners - in this case the Deaf community and tourism managers who, aware of the current expectations of Deaf clients, can prepare an offer which the targeted client group will find satisfactory.

Originality findings of research

Research into accessible tourism for people with disabilities does not directly relate to people with a hearing impairment to any significant degree, so there is little information available on how this group is active in terms of tourism. The aim of the study carried out here was to fill in this gap. Furthermore, the results and the concept of stimulating the tourism of deaf people presented are significantly valuable in terms of:

- 1) the identification of the heterogeneous nature of the sign language community, often treated as a section with uniform characteristics. Such broad recognition was possible due to the surveys performed with the participation of Deaf people using sign language. Problems in communication arise if a crucial assumption in research practice (“use the language of the audience”) is omitted. It becomes harder for Deaf people to provide a comprehensive answer and this may lead the conclusions formulated on the research results being distorted. The results presented are from the first comparative analysis of the tourism practices of Deaf and hearing people where sign language users could participate fully using their preferred mode of communication to have been performed on such a wide scale in Poland;
- 2) indicating the necessity to personalise tourism supply focused not only on the type of disability but above all on individual expectations of the potential tourist in making the desired trip/holiday possible;
- 3) revealing the importance of cooperation (in the exchange of information and experiences) between the deaf community and stakeholders in the tourism sector as the foundation of an ongoing process to adapt tourism supply to the expectations of the beneficiaries. Practical implications of the study results should make it easier for the tourism sector to gain a new segment of clients which has so far gone unrecognised and undervalued. This

will also result in Deaf people recording higher levels of satisfaction with their holidays;

- 4) highlighting the need for the targeted clients of tourism products to actively participate in their development (through, for example, the cooperation of the tourism sector with Deaf communities, employing Deaf people in the tourism services sector);
- 5) the concept of a data base for the TIS, which is a factor encouraging deaf people who tend to stay within their own circles and participate in organised tourism to realise their own dreams about travelling to a greater degree and organise their own trips. The inclusion of facilities for deaf people in universal design can result in greater social inclusion of sign language users.

Conclusion

At the foundation of the proposed TIS data base is information gathered within a framework of cooperation (clusters) between: scientific centres, institutions, the tourism sector, the Deaf community via ICTs. By including this in the national and regional TIS it enables the creation of a homogeneous, universal and up-to-date data base, adapted to the diverse needs of tourists. A data base co-founded and recommended by Deaf people will be a factor motivating the Deaf community, to a great extent than before, to undertake travel for purposes of tourism according to their own individual needs. The results of the research indicate the need to encourage managers and employees in the tourism services sector to learn sign language and also train Deaf people for careers connected to this service sector. The Deaf community is currently affected by financial problems (the main reason for not travelling). This reveals the necessity to provide options for less expensive holidays and highlights broader issues connected to national policy in education and employment for Deaf people. Raising standards of living through the provision of equal opportunities for Deaf and hearing sections of society, and taking the needs of Deaf people into account in universal design can result in there being less difference between the two groups in relation to tourism in the future.

Koncept działań stymulujących rozwój turystyki dostępnej dla niesłyszących

Zarys treści: Głównym celem tego artykułu jest prezentacja wniosków serii badań przeprowadzonych w okresie dwunastu lat, dedykowanych turystyce dla ludzi niesłyszących, którzy są użytkownikami języka migowego. Synteza wyników badań (w tym m.in. analiza porównawcza popytu na turystykę dla niesłyszących [n=292] oraz ludzi słyszących [n=1780]) stała się bazą rozwoju „systemu działań stymulującego rozpowszechnianie usług turystycznych dla ludzi niesłyszących”. Takie działanie wymaga konsekwentnego długoterminowego procesu na wielu poziomach, który w przyszłości doprowadzi do wzrostu w turystyce dostępnej dla użytkowników języka migowego. Proponowany system działań zawiera elementy „wsparcia zewnętrznego” oraz „działań wewnętrznych” niezbędnych dla rozwoju „podsystemu turystyki dostępnej”. Pierwszy z tych elementów zawiera propozycje działań nakierowanych na zapewnienie „równych szans” poprzez wcielanie w życie praw wynikających z Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Kolejny element z tego samego poziomu hierarchii podsystemu działań wewnętrznych skupia się na mobilizacji ludzi niesłyszących do poprawy swojej sytuacji życiowej, określenia ich oczekiwań względem turystyki dostępnej oraz uczestniczenia w jej tworzeniu (zgodnie z założeniami projektu uniwersalnego). Oba podsystemy tworzą podstawę rozwoju dodatkowego centralnego „podsystemu turystyki dostępnej” dla niesłyszących, czego istotą powinien być odpowiednio skonstruowany przekaz informacji turystycznej.

Słowa kluczowe: turystyka dostępna, niesłyszący, niepełnosprawność, osłabienie słuchu.

References

- Atherton M., 2007, *Acquiring Social Capital through Shared Deafness*, Sport, Leisure, Culture and Social Capital: Discourse and Practice. LSA Publication, no. 100, pp. 67–78.
- Darcy S., 2010, *Inherent complexity: disability, accessible tourism and accommodation information preferences*, “Tourism Management”, vol. 31, Issue: 6 (2010), pp. 816–826.
- Demographic Yearbook of Poland*, 2009, Central Statistical Office, Warsaw.
- Eichhorn V., Miller G., Michopoulou M., Buhalis D., 2008, *Enabling access to tourism through information schemes?*, “Annals of Tourism Research”, vol. 35, no. 1, pp. 189–210.
- Hendzel J.K., 2000, *Turystyka i krajoznawstwo wśród osób z uszkodzonym słuchem*, [w:] T. Łobożewicz (red.), *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, Warszawa, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, s. 196–212.
- Ladd P., 2007, *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*, University of Bristol, Cromwell Press.

- Oliva G.A., 2006, *The D/deaf Community, Leisure, and Public Recreation*, [in:] H. Godstein (ed.), *The Deaf Way II Reader: Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*, Washington, DC, Gallaudet University Press, pp. 305–311.
- Rydberg E., 2010, *Deaf people and the labour market in Sweden: Education – Employment – Economy*, Studies from the Swedish Institute for Disability Research, no. 32, Örebro, Sweden, Örebro University. Retrieved July 22.
- Skalska T., 2004, *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*, Warszawa, Wyższa Szkoła Hotelarstwa, Gastronomii i Turystyki.
- Young A., Ackerman J., Kyle J., 2000, *On creating a workable signing environment: deaf and hearing perspectives*, “Journal of Deaf Studies and Deaf Education”, 5, 2, pp. 186–195.
- Zajadacz A., 2010a, *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu/ Leisure time, tourism and recreation of deaf people in Poland. An outline of the problem/ Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 4, Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace nr 4, Poznań, Wyd. Naukowe UAM, s. 1–315, <http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/tir4.pdf>.
- Zajadacz A. (ed.), 2010b, *The SITex and SITur programs as tools designed to provide information to visitors and tourists using the Polish Sign Language*, Poznań, Wyd. Naukowe UAM.
- Zajadacz A., 2011, *Attitudes to social integration of deaf and hearing people during leisure time in Poland*, [in:] J. Wyrzykowski, J. Marak (ed.), *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People’s Tourism Development*, Wrocław, WSH, pp. 310–326.
- Zajadacz A., 2012, *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne/ Tourism of Deaf People. A Geographical Perspective/* Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 1–370, http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/Zajadacz_hab.pdf.
- Zajadacz A., Śniadek J., 2013, *Tourism Activities of deaf Poles*, “Physical Culture and Sport. Studies and Research”, no. 58 (1), pp. 17–32.
- Zajadacz A., 2014, *Sources of tourist information used by Deaf people. Case study: the Polish Deaf community*, “Current Issues in Tourism”, vol. 17, no. 5, June, pp. 434–454.

Ivica Linderová, Stanislava Pachrová, Alice Šedivá Neckářová
Uniwersytet Technologiczny w Jihlavie (Czechy)

Social Tourism Policy in the European Union

Abstract: The main aim of this paper is to analyse and compare tools of social tourism policy in different countries of the European Union. The theoretical background of the paper deals with the definition of social tourism, its target groups, its holders, tourism policy and also with importance of social tourism for regional development in the EU. In the paper, there were tools of social tourism support in the selected EU countries described and analysed – laws, government documents and support programs of social tourism. The paper also focuses on European programme of social tourism support.

Key words: accessibility, social tourism, tourism for all, tourism policy.

Introduction

Tourism is important part of regional economy with numerous economic and also socio-cultural impacts. In this context one of the most discussed topics in the European Union is social tourism. According to Minnaert (2014), “Social tourism is tourism that specifically encourages the participation in tourism activities of persons who are economically weak or otherwise disadvantaged”. It has several forms, youth and senior tourism, tourism of disabled people and families with low incomes.

For support of social tourism tools of tourism policy are used, e.g. economic or financial tools, some laws, notices, regulations, promotion tools etc. Further important agents are holders of social tourism policy such as government departments responsible for tourism development and improving accessibility in hotels, specialised organizations, e.g. OITS, Family Holiday Association, Imserso, ANCV, association of disabled people, seniors or youth, some funds, small charities organising holidays for children from low income families and for

disabled people etc. The holders of social tourism policy help with implementation of tools into practice.

1. Social Tourism in the European Union

Social tourism is not a well known or well understood concept in tourism studies, or across large sections of the tourism industry, although it is more widely obscure in some regions. The reason why social tourism remains relatively obscure can in part be traced back to the origin of the concept and the way in which social tourism has developed in Europe as an area of social policy or as part of the third-sector economy (McCabe et al., 2012).

1.1. Social Tourism

The field of social tourism is blighted by fuzzy definitions, despite the fact that it has existed as concept for at least 60 years. Due to the very diverse processes and organisational structures in which social tourism has developed and been implemented in the different countries of the European Union (McCabe et al., 2014).

In practice, social tourism addresses four main target groups – senior citizens, young people, families with low-income and people with disabilities. It usually refers to budget-friendly holiday in the own country, either individual or as part of a group, or in some cases day trips to theme parks, museums and attractions, that are funded or made available at highly reduced rates, by charities or agencies in the public sector. Generally, social tourism can be seen as an umbrella concept, incorporating many different types of initiative and public, private and third-sector stakeholders (McCabe et al., 2012, Deery et al., 2012, Minnaert et al., 2011, Kinderniss, 2010 or Naegele, 2010).

1.1.1. Defining of Social Tourism

The actions of social tourism started in 1936, when the International Labour Organization (ILO) agreed on the Holiday with Pay Convention (Convention no. 52). The substance of this convention has also been mentioned in the Universal Declaration of Human Rights in 1948, where it is said that “everyone has the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay”(Origins of social tourism, oits-isto.org).

The definition of social tourism was formed step by step. To the authors, who dealt with social tourism definitions, belong Bernecker (1955), Hunziker (1957), Haulot (1982), Cazes (2000), Hall (2000), Gaworecki (2000), Žaliene

a Sabaliauskaitė (2002), Mallas, Neumann and Weber (2004), Bikmanienė (2004), Minnaert, Maitland and Miller (2006), Fuchs, Mundt and Zollond (2008) and others.

Bernecker (1955) defined social tourism as tourism of low-income population, which has given the number of participants in a mass character. Hunziker (1957, In McCabe et al., 2012) defined the concept as a particular type of tourism characterised by the participation of people with a low income, providing them with special services, recognised as such.

Haulot (1982, In McCabe et al., 2012) also adopted this view of social tourism and identified an inherently social agenda. According to him the social tourism finds justification in that its individual and collective objectives are consistent with the view that all measures taken by modern society should ensure more justice, more dignity and improved enjoyment of life for all citizens. Haulot proposes the links between participation in tourism and of the state in advancing the dignity and wellbeing of all its citizens. This is a view that still resonates and which underpins current European Union policy (McCabe et al., 2012).

According to Hall (2000, In McCabe et al, 2014) social tourism can be defined as “the relationships and phenomena in the field of tourism resulting from participation in travel by economically weak or otherwise disadvantages elements of society”.

Cazes (2000) sees social tourism as a complex phenomenon, which allows tourism participation for employees and their families. It respects human rights as right for holiday and right to tourism, it is based on non-profit concept and it accepts social and financial situation of participants. The aim of social tourism is according to Cazes active use of leisure time, physical and cultural development of participants.

Gaworecki (2000) deals with financing of social tourism. According to him social tourism is funded by organisations and institutions responsible for tourism development or for social policy. He thinks that social tourism development depends on tourism development in the country. Social tourism includes (Różycki, 2006) partial funding of holidays for employees and their children, holiday loan etc.

Žalienenė and Sabaliauskaitė (2002, In Kindernis, 2010) state that social tourism can be defined as journeys, which are paid from funds of trade unions, intended for social needs. It is a subsidized tourism and subsidies can be allocated by state, social and commercial structures in order to involve layers of society, having social support, into tourist traffic.

According to Bikmanienė (2004, Kindernis, 2010), social tourism is defined in more detail as a service, which is paid by a service receiver, sponsors, state institutions, private organizations and other structures, provided to members of community travelling for Adaptation of Social Tourism as of Alternative Form of Tourism in Europe cognitive, professional, commercial, ethnic, cultural, recreational, religious, leisure, rehabilitation and other aims, and creating conditions for strengthening of relations between community member by helping them to intercommunicate, to better understand each other and, actually, to become integrated into society and to reduce social disjuncture.

Table 1: Criterion of value

Criterion	Discription
A right of majority to use tourism.	Number of people, who can currently enjoy their vacations, have significantly arisen due to popularity of tourism in the world. But there are still groups of people, for whom vacations are unavailable due to various reasons: lack of money, lack of attention of authorities for usage of social funds, passive actions of community organizations and nonprofits organizations
A contribution to a social integration	Tourism is an active means of social integration, which allows to open relations with other cultures, to get yourselves familiar with places, traditions, to perform cultural exchange, and to spend your leisure time meaningfully. Social tourism can efficiently assist in creation of civil Europe, i.e. to perform a role of a society creator
Creation of stable tourism structures	Social tourism, which is supported more by social preconditions than by economic ones, can assist in creation or preservation of touristic areas considering economic, social and environmental stability criteria. Management of various types of tourism is the main factor of stability of touristic areas. In fact, stability is a balance of different aspects of human activity, though in lots of underdeveloped countries, where tourism is considered to be the economic activity able to help them to deal with poverty, social tourism is just a criterion of development
Contribution to employment and economic growth	Whilst developing their activity, companies and organizations, managing travel business, should rely not just upon economic criteria of profit, but also criteria of social welfare: creation of stable, high-quality jobs, solution of seasonality and employment problems, cooperation of public and private partnership
Contribution to the world development	For majority of communities social tourism can provide an opportunity to overcome economic gap, crises and deal with difficulties in activity of various economic sectors. After communities will be able to live on the income received from tourism, local economics will become stronger and social stability will occur. Social tourism can and should be strengthened; it should help to provide equality, justice, democracy and welfare in the whole world, which are to establish conditions for solidary development of all people in the world. Social tourism is also a participant of regional development. Before a concept of "sustainable regional development" was started to popularize by international organizations, it was already used in the concept of social tourism.

Source: Kindernis, 2010.

According to the OITS social tourism is „all the concepts and phenomena resulting from the participation in tourism of low-income sectors of the population, made possible through well defined social measures” (Barcelona Declaration, 2006).

Mallas, Neumann a Weber (2004) speak about tourism for all. According to them it is tourism for disabled visitors. Disabled visitors or persons are people with wheelchairs, people with psychological and mental disorders, seniors, pregnant women, persons with prams or heavy luggage, and children. They think tourism for all should to be integrated to the tourism offer. Important are accessible accommodation, sport and cultural facilities and infrastructure.

Minnaert, Maitland and Miller (2006, In Kindernis, 2010) stated that social tourism is a tourism with additional moral value, main task of which is to bring mutual benefit both to service provider and service receiver in tourism services' exchange.

According to the European Commission, "social tourism is organised in some countries by associations, cooperatives and trade unions and is designed to make travel accessible to the highest number of people, particularly the most underprivileged sectors of the population" (Barcelona Declaration, 2006).

The European Union indicates social tourism as "tourism for all", which includes four target groups – families with low-income, seniors, disabled visitors and youths.

Social tourism is a tourism type oriented on disadvantaged persons. Support system of social tourism is important. It is about financial support and creating of accessible environment.

1.1.2. History of Social Tourism in Europe

The beginnings of social tourism are relatively difficult to define as it has developed parallelly with commercial tourism. Since its goal was not to generate profit, it has spread namely in countries with highly functional social systems, e.g. in France, Germany, Belgium and in countries of Eastern Europe.

Mc Cabe et al. (2012) date the rise of social tourism to the end of the 19th century. The factors that according to them enabled the occurrence of social tourism were the development of railroad transport affordable for wider population and setting a six-day working week, i.e. the rise of the free time fund of workers. As the reason for the beginnings of social tourism they identify the rapidly advancing industrialisation which led to overpopulation and unhealthy living conditions in large cities. The situation was so serious that it called forth an increase of public interest in health and social conditions of workers and their families – the first organised efforts aiming at enabling these people to travel away on holiday emerged. Initially mainly religious organisations dealt with these activities, e.g. in France and in Austria. In Great Britain some aristocracy representatives sold part of their land in the nature

for very low prices to organisations such as Co-operative Holiday Association, which later built and ran “family holiday homes” on the land. A number of activities were aimed directly at urban children for whom curative stays in the country or at the sea were arranged by charity organisations.

In the second half of the 19th century tourism was supported by the middle class in relation to sport and health as a beneficial activity and various thematic clubs and societies were founded – e.g. the Club of Czech Tourists was established in 1888 [31]. These organisations soon started to deal also with the youth and they further extended their activity, e.g. by building specific youth accommodation facilities – the hostels. In the 1930s, Christian movements in France and Switzerland started to hold first holiday camps for disadvantaged children (McCabe et al., 2012).

As stated by a number of authors, e.g. Chauvin (2002, In McCabe 2012), Lanquar and Raynouard (1986, In McCabe 2012), the key point in the development of social tourism in Europe was the year of 1936 when the International Labour Office in Geneva published Holidays with Pay Convention. The convention ordains that after a year of continuous employment, every person has the right to six working days of paid holiday (“every person shall be entitled after one year of continuous service to an annual holiday with pay of at least six working days”). This rule was adopted into national legislatives of European states gradually; in a number of countries this process took as long as several years (e.g. in Great Britain the right to a paid holiday was passed by the Parliament in 1938, in other European states even after the end of the Second World War).

The period after the Second World War can be termed the period of the greatest development of social tourism in Europe (McCabe et al., 2012). Thanks to subsidies for the construction, renovation and modernisation of infrastructure for social tourism that were the result of the new social policy of European countries a stay in holiday centres became a new, desired product affordable for wide population. Part of the product was cheap accommodation with full board and various free time activities. In a number of cases these stays organised by charities and philanthropic societies included socio-educational or socio-political aspects. For instance, participants of social tourism usually lived simply and often helped with everyday household chores. As mentioned by Chauvin (2002, In McCabe et al., 2012), in the course of time conditions in holiday social tourism resorts changed, conformed to changing needs of the public – there was a transition from full board to half board, visitors have more freedom to choose activities and help with housework is usually not obligatory

any more. These changes were probably also supported by gradual increase of commercial tourism affordability for economically weaker population. The difference between holiday camps in Britain and holiday centres on the continent (in France, Belgium and in Italy) was especially that in Britain these facilities were usually run on commercial basis (facilities built by educational institutions, philanthropic societies or charities did exist there but were substantially less common). In the continental Europe it was common that prices for the stay depended on the size of the family and its income, while in Britain uniform rates were established. For instance, in the 1930s when the average weekly wage in Britain was around three pounds some rather basic camps offered rates of £2.50 per person, which, though cheap, was still unaffordable for the worst paid workers and the unemployed (Hardy, 1950, In McCabe et al., 2012).

After the Second World War a number of organisations dealing with social tourism were established and due to their activities a permanent platform enabling international exchange of experience in this area was created.

In Eastern Europe a specific type of social tourism, the so called trade union recreation, developed after the World War II (Pásková, Zelenka, 2002). In the post-1948 Czechoslovakia, the material-technical base of tourism services was nationalised and tourism was developed within socialist centralized planning. Bound tourism subsidized by employers (company recreation), selection ROH recreation (by the national trade union centre) and subsidized recreation of children and the youth can be considered social tourism [18]. However, these forms of social tourism de facto ceased to exist after 1989. What survived the change of political regime in the Czech Republic is bound tourism with medical purpose conditioned by a physician referral. In this case, the health insurance company contributes e.g. to a stay in a spa facility. Since 1989, however, providing fully paid spa treatment has been markedly limited on behalf of the system of contributions to treatment.

In the second half of the 20th century, social tourism went through transformations related mainly to the change of its target group. The original target group, manual workers, was already able to participate in mass commercial tourism. Moreover, social tourism facilities often were not able to compete with offers of foreign destinations. As workers could not be considered a socially disadvantaged group any more, the attention shifted to the unemployed, single parent families, young families, or low income families. Since 1980 also people with health disabilities and people with mobility limitations have been included into the social tourism target group (McCabe et al., 2012).

In Europe, social tourism is also called “tourism for all”. This conception appeared in Great Britain in 1989, having been created for the purpose of providing tourism entities with an incentive to come up with high quality offer which would consider the needs of potential clients including clients with special needs [27].

The right to participate in tourism as a basic right of every person is also grounded in the Global Code of Ethics in Tourism published by the UNWTO in 1999 and acknowledged by the United Nations in 2001 [18]. Related also to this code, which called public authorities to support the development of social tourism that enabled general access to tourism participation for families, the youth, students, seniors and the disabled, the year of 2003 was declared the European Year of People with Disabilities (Kotoučková, 2014) and in January 2003 the European Economic and Social Commission published views on the topic of socially sustainable tourism for all. In these views they state that tourism still is not, for various reasons, available to all citizens of Europe [18]. Since then, a number of steps and measures to remedy this situation (see further) have been taken by now, but it has not been solved definitively.

1.1.3. Benefits of Social Tourism

Orientation to social tourism is a benefit not only for its participants, but also for regional economy. Social tourism development influences a destination both in economic and in sociocultural area.

a) *Economic impacts of social tourism.* For a destination, social tourism support is one of the possibilities of tourist flows distribution over a longer period of time and bridging seasonal fluctuations.

Entrepreneurial opportunity creation can be classified among economic impacts of social tourism on a destination as with the increase of the number of visitors in a destination the demand for services and products grows, which creates a pressure to meet the needs. Local production is activated, e.g. the production and sales of regional food and souvenirs. The growth of demand for services and entrepreneurial opportunity creation is directly linked also with the creation of jobs both in tourism and in downstream sectors (adventure transport, ski bus, cyclobuses) and facilitating (bakeries) sectors (Linderová, 2015).

Simultaneously, the orientation of a destination to social tourism leads to regional development support. Social tourism support and its development in destinations bring revenues to both regional and state budget. It generates revenues in the area of accommodation services issuing from recreation and spa fees, in the area of catering services, sport recreational services and in the area

of transport services. Here the revenues from the use of public transport in the destination are generated as well as those from hiring cars, toll payments etc. (Linderová, 2015).

The development of social tourism also creates potential for creating cooperation among existing companies or for setting up new tourism businesses. For instance, in the programmes of the Spanish organisation *Imsero* (Instituto de Mayores y servicios sociales) almost 300 hotels take interest and the company generates about ten thousand direct jobs and sixty thousand jobs in bound and facilitating sectors of tourism (Linderová, 2015).

The negative impact that development of social tourism in a destination can have is an increase in prices. Although the visitor in social tourism is usually financially limited, during holiday they tend to spend more, e.g. for visiting restaurants, sports and recreational facilities, for entertainment etc. The price increase is subsequently felt by local inhabitants (Linderová, 2015).

b) *Sociocultural impacts of social tourism*. Some authors, e.g. Higgins-Desbiolles (2006), McCabe (2009), Minnaertová, Maitland and Miller (2009) present social tourism as a tool of increasing the quality of life of socially disadvantaged groups and they stress the positive impact of tourism on the recovery of physical strength, health and peace of mind (Linderová, 2015).

Social tourism support provides its participants with the possibility to travel both in their home country and abroad and to gain new experience and impressions. It enables getting to know other cultures and it contributes to social interaction. The interaction takes place not only among the participants themselves, but it is also entered by service providers, e.g. tourist entertainers and local inhabitants. Social tourism support minimizes prejudice of the society especially to people with disabilities. On the sociocultural level it makes cultural sources more dynamic and facilitates cultural interchange (Linderová et al., 2014).

At the same time, social tourism development has positive impact on the quality of life of local inhabitants. Tourism service providers offer e.g. catering services for school children, access to sports and recreational facilities (swimming pools, saunas, playgrounds), child care etc. to local citizens. In addition, tourism support initiates general infrastructure building, road repairs and public service improvement [40]. Besides economic effects, social tourism support brings barrier-less access to public buildings such as the post or bank. It initiates barrier-less access to municipal transport, which is beneficial also for local seniors or families with young children (prams). With respect to local citizens, the impact of social tourism development on the society can also be negative. It can manifest itself in the shortage of parking space due to

growing number of visitors, crowded public spaces such as parks, beaches, increased noise, increased criminality and the last but not least a negative impact on the environment (Linderová, 2015).

1.2. Social Tourism Policy

Defining state policy of tourism is demanding as tourism is cross-sectional economic sector, including activities of both private and public sectors and placing big emphasis on product quality (Jiménez Moreno). In the past many authors understood tourism policy as part of economic policy of the state. Such a perception is wrong as it reduces tourism only to its economic function (Kopšo etc., 1985). According to Hall and Jenkins (1995) tourism policy refers to all decisions of the government which it chooses to make or not to make in the area of tourism.

The goal of social tourism, then, is to enable participation in tourism to people who do not have this possibility due to their income, i.e. to the socially disadvantaged population. According to Mundt (2004, p. 165), the state can solve this situation through the system of social insurance. This way though does not support tourism development in the state because in case of low income situation, job loss etc., people will not use finance deposited in insurance for participation in tourism but for meeting primary needs. The problem is not only the economic situation of potential visitors in tourism. It can also be the architectonic solution of tourism companies inconvenient for seniors and people with disabilities, and the incapacity of personnel to provide disabled people with services. This problem can be solved by the state through legislative. In accordance with social impact and functions of tourism it is important to coordinate the tourism policy of the state with social policy. Yet social policy includes also youth, family, senior, and health policy.

We can then define social tourism policy as part of state tourism policy. The subject of social tourism policy is purposeful, programme influencing of the development of tourism of socially disadvantaged population through stakeholders and with the help of specific tools. The social tourism policy resource is the possibility of its development in the state. The social tourism policy goals are mostly non-economic, i.e. related to social and cultural functions of tourism which respect the principles included in the Global Code of Ethics in Tourism (1999). The area of social tourism policy interest includes creating conditions for participation in tourism for selected groups of population.

The main goal of state tourism policy in ensuring the participation of socially disadvantaged population in tourism in order to regenerate physical

and mental health, obtaining knowledge and education. Other goals include e.g. (Linderová, 2011b):

- creating accommodation facilities in demanded quality and price for travelling youth (hostel), families with children (boarding house, camping),
- promoting travel and learning about the domestic country, eventually the neighbouring countries for low income families,
- promoting travel and accommodation and supplementary service provision (e.g. spa procedures, wellness) for seniors,
- creating conditions for participation in tourism for disabled visitors (e.g. barrier-less accommodation and catering facilities, barrier-less access to culture facilities, information access)

These goals can be achieved through the tools of state tourism policy which can be classified into economic, socio-communication, legal and technical ones.

1.2.1. Holders of Social Tourism Policy

Social tourism policy holders are:

- OITS and the European Union at the international level,
- at the national level, agencies promoting socially disadvantaged people travelling, e.g. Imsero, ANCV, national associations and organisations of socially disadvantaged citizens,
- at the regional level, regional representation of national associations,
- at the local level, local and municipal clubs and associations, e.g. senior clubs etc.

The social tourism policy holders should cooperate with one another both on the horizontal and vertical level and promote the interests of their members in tourism participation.

a) *OITS*. The *OITS* belongs among the most significant organisations at the international level. The *OITS/ISTO* is an international non-profit organisation with the purpose to promote access to leisure, holidays and tourism for the greatest number of people. It works with all stakeholders – states, social actors and operators. The *ISTO* was created in 1963 (as the International Bureau of Social Tourism, Bureau International du Tourisme Social or *BITS*). The *ISTO* plays an important role in representation. It is a member of the United Nations World Tourism Organization (*UNWTO*) and of the World Youth

Student and Education Travel Confederation (WYSE-TC). The ISTO also maintains cooperation with other international bodies, such as the World Leisure Organization (WLO), the International Cooperative Alliance (ACI), the Global Partnership for Sustainable Tourism (GPST) and the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD).

The ITSO does not work with the beneficiaries of social tourism initiatives, but acts instead as an umbrella organisation for organisations that do so. The ISTO's membership includes both public and private organisations (for-profit and non-profit), such as tourism associations, holiday centres and youth hostels, travel agencies and operators, trade union organisations, cooperatives, non-governmental organisations, training institutions as well as official tourism organisations. Currently, the ISTO has around 165 member organisations spread across 35 countries. Member organisations are classified into three categories: active members, associate members and honorary members (<http://www.oits-isto.org>).

The ISTO secretariat and headquarters are in Brussels, Belgium. In order to better represent the interests of its members at a regional level, the ITSO created regional sections: ITSO Americas, ITSO Europe and ITSO Africa (McCabe et al., 2012).

b) *National organisations*. Individual countries of the European Union have their own organisations that support social tourism, e.g. the Stadens Fritidsnänds organisation in Sweden, Fond Ferie in Denmark, the National Foundation of Labour in Portugal etc. Among the most significant international organisations there are the French ANCV, the Spanish IMSERSO and the British FHA.

The National Agency for Holiday Vouchers ANCV (L'Agence National pour les Chèques-Vacances) is a government organisation which was created in 1982 under the supervision of the minister of economy and the minister of tourism. The goal is to decrease the inequalities in the access to holiday and leisure time spending and to make holiday affordable even for people in difficult life situations, which is implemented in two ways that complement each other. These are recreation vouchers and coupons L'Agence Nationale pour les Cheques-Vacances Sport, intended for employees and agents of the private sector who constitute 4 million recipients, and social action programmes set up on behalf of people with economic and social difficulties (incomplete families, people with disabilities, seniors etc.), this group representing more than 225,000 recipients (in 2013). The vouchers can be used all over France but also in other countries of the European Union. Under the ANCV, La Bourse

Solidarité Vances (BSV) department works with the goal to facilitate the access to recreation for people with modest income (Linderová, 2011).

Imsero (Instituto de mayores y servicios sociales) was established in 1985, it is the Institute for Seniors and Social Services. It deals with social security, health and employment of seniors and the disabled. Every year it allows the participation in tourism of approximately 830 thousand seniors, mostly at the Spanish seaside. Imsero provides accommodation, cooperates with transport providers (airplanes, trains, busses, ships, cableways), travel offices, recreation activities providers, it provides health care, quality control of provided services and advertising. Stakeholders of the Imsero activities and programmes are also organisations of the public sector (Ministry of Education, Social Policy and Sport, State Secretariat of Social Policy, Families and Care for Dependent and Disabled People) and the private sector (hotels, restaurants, transporters, travel offices, tourism entertainers, guides, and insurance companies). 263 hotels have a stake in the programme and the organisation creates approximately ten thousand direct jobs and sixty thousand jobs in follow-up and facilitating sectors of tourism (Linderová, 2011).

FHA (the Family Holiday Association) was established in 1975 and it is the only national charity in the UK which is dedicated to promoting social tourism (www.familyholidayassociation.org.uk). The FHA helps to increase the number of families that gain access to holidays, to research and promote the value of holidays for families experiencing disadvantage and to increase awareness of the scale and scope of the problem of lack of access to holidays. The Family Holiday Association relies on donations from individuals, companies, trusts and local groups to carry out its work. The FHA is the only national charity dedicated to helping provide holidays for families who desperately need a break. All the families referred to the charity come via social workers, health visitors or other agencies. The Family Holiday Association has discount arrangements with many holiday centres (McCabe et al., 2012).

The Holiday Participation centre Toerisme Vlaanderen is a service established by Tourism Flanders, a department of the Flemish government. The Centre makes holidays accessible to all, including people on a low income. The holiday Participation Centre is located at the intersection between supply and demand for social tourism in Flanders. On the supply side, there is the tourism sector, which offers special rates for persons who would otherwise not be able to make use of these facilities. The demand side is embodied by the many social organisations in Flanders (some of these belong to the public sector, some to the voluntary sector). All tourism providers and all beneficiaries of this service are based in Flanders (McCabe et al., 2012).

1.2.2. Tools of Social Tourism Policy

The goals of social tourism state policy can be achieved through tools that can be classified into economic, socio-communication, legal, and technical tools (Table 2).

Table 2: Tools of social tourism policy from the content perspective

Tools	Examples
Economic tools	<ul style="list-style-type: none"> • specific subsidies for stays of low income families • specific subsidies, grants and scholarships for stays for the youth • state specific subsidies for stays of seniors in selected accommodation facilities • contributions to recreation stays for the disabled • financial contributions to individuals against applications for stay up to certain value • subsidized accommodation in state facilities • subsidized stays of charities and interest associations • travel discounts
Socio-communication tools	<ul style="list-style-type: none"> • promotion of accommodation and catering facilities providing services to socially disadvantaged visitors in tourism and accommodation and catering facilities of social tourism • educating business people to socially responsible business • educating the public to respect the disabled and seniors as visitors in tourism
Legal tools	<ul style="list-style-type: none"> • accommodation facilities categorisation – introducing the category of the hostel • orders to remove architectonic barriers in accommodation and catering facilities, museums, theatres
Technical tools	<ul style="list-style-type: none"> • construction and safety regulations about barrier-less accessibility of accommodation and catering facilities and means of transport

Source: Linderová, 2011.

2. Aim and methodology

The scientific goal of the paper is to analyse and compare tools of social tourism policy in selected countries of the European Union.

The goal of the paper is followed up with research questions, namely:

- Which tourism policy tools are used in the selected countries to support social tourism?
- In what form are the tools supporting also incoming social tourism used in selected countries?
- To what extent do the selected countries respond to the goals of the European Union as set in the Europe 2020 strategy?

When searching for the answers to research questions, we used especially secondary research. Attention was paid to documents dealing with state tourism policy in individual countries, bills, regulations and agreements of both the EU and individual countries, support programmes and initiatives facilitating travel of socially disadvantaged people. We were also interested in plans, programmes and initiatives of organisations dealing with providing services, products and consultancy to socially disadvantaged people, social tourism surveys etc.

The sources of secondary data were:

- legislative documents of the European Union (the European Convention on Human Rights from 1950, the Charter of Fundamental Rights of the European Union from 2007, the Treaty on European Union from 2002, the Barcelona Declaration from 2006, the Madrid Declaration from 2010, Europa 2020 from 2010),
- legislative documents of France (Code of Ethics of Tourism from 2003, Policy of Tourism from 2007, Tourism Strategy of France until 2020 from 2010, Code of Social Behaviour and Family from 2011),
- legislative documents and studies of Spain (Spain's Tourism Plan until 2020 from 2007, National Plan of Accessibility for 2004 - 2012 from 2003)
- legislative documents and studies of the United Kingdom (the DDA from 1995, National Accessible Scheme),
- legislative documents of the Slovak Republic (State Tourism Policy from 2007, Act no. 152/1994 Coll., Act no. 282/2008 Coll., Act no. 118/2010 Coll., Decree of the Ministry of the Environment of the SR no. 532/2002 Coll.)
- legislative documents of the Czech Republic (Concept of the State Tourism Policy for 2014 – 2020, National Programme of Tourism Development for the Period of 2010 – 2015, Anti-Discrimination Act, decree of the Ministry of Regional Development of the CR no. 398/2009 Coll.)
- documents and surveys of the European Union (Calypso 2009, conference reports),
- reports, surveys and strategic documents of social tourism (OITS, ENAT, Vacances Ouvertes, UNAT, ANCV, Tourisme & handicaps, Inmerso, Segitur, Injuve, Parador, FHA, National Trust, Iuventa).

When processing the paper, we used the methods of scientific work, namely the method of content-causal analysis, the method of analysis and synthesis, the method of induction and the method of generalisation.

3. Social Tourism support in selected countries of the European Union

While the target groups of social tourism programmes are more or less consistent in all European countries, the supply side is extremely diverse in terms of both structure and organisation (McCabe, Minnaert, Diekman, 2014).

3.1. Economical tools

Among economic tools of social tourism support there are specific subsidies for stays of seniors in selected accommodation facilities, specific subsidies for stays of low income families, subsidies, grants and scholarships for youth stays, contributions to recreation stays of the disabled, subsidized accommodation in state accommodation facilities, stays subsidized through charities and interest associations and also travel discounts. Some of the mentioned economic tools are also used in the examined countries of the European Union.

Table 3: Economic tools in selected EU countries

Country	Tools
France	<ul style="list-style-type: none"> • projects of family and youth travel support (Uncovac) • Vancances Ouvertes programmes • ANCV programmes • recreation vouchers • travel discounts • financial support of social tourism
Spain	<ul style="list-style-type: none"> • Termalismo social programme • Holidays for Seniors programme • programmes of the Youth Institute • programmes of some societies • Paradores discounted stays • paying part of costs by the government • financial subsidies for stays of the disabled • travel discounts
United Kingdom	<ul style="list-style-type: none"> • contribution from Family Fund • travel discounts • grants • holiday stays for the disabled
Slovak Republic	<ul style="list-style-type: none"> • state contribution for recreation • spa treatment vouchers (health insurance companies) • travel discounts • “Youth in Action” programme • volunteer stays of the European Voluntary Service

Country	Tools
Czech Republic	<ul style="list-style-type: none"> • state contribution for spa treatment (seniors, the disabled) • Family Passport project • Senior Passport project • youth cards (EYCA, ISIC) • travel discounts • subsidies for businesses in tourism through “Travel Accessible to All” programme

Resource: Own research, 2011 – 2015.

Uncovac (Union des comités d'entreprise pour les vacances) associates tourism companies from all over France. The organisation supports social tourism businesses, low income families and the youth in participation in tourism. Since 1997 it has been the holder of the Tandem project. Tandem is a project of solidarity to low income families that do not have money [to participate in tourism. Uncovac publishes a catalogue in which it presents the possibilities of accommodation for socially disadvantaged families. The catalogue is addressed to six partner organisations, which are Vacances Ouvertes, Fnafma, Secours Catholique, Secours Populaire, Restaurants du Coeur a ATD Quart-Monde (Randy, 2003).

The ANCV recreation vouchers (Linderová, 2010b), the so called Holiday Gift, were created in 1982 so that most inhabitants could participate in tourism. The recreation vouchers are provided by companies that pay part of the costs of holiday of their employees. Their use and scope are wide. They include accommodation, catering, cultural and sports activities. They are accepted by up to 160 thousand service providers in France or in the European Union member countries. These are the holders of the „Welcome Holiday Gift!” label. Recreation vouchers are also a tool of solidarity and the struggle against all forms of social exclusion. The operating surplus created on the market is redistributed and allows the participation in tourism for disadvantaged groups of citizens.

One of the economic tools in Spain is the Termalismo social programme, which provides seniors over 55 years with subsidized stays. Further similar programmes are “Holidays for Seniors” run by the Imserso organisation and the Injuve (Instituto de la Juventud) programmes which are part of the “Youth in Action” grant programme of the European Union. Some Spanish companies and travel offices provide social tourism programmes. These are mostly discounted trips and stays for seniors from companies Iberojet, Viva Tours, Soltour, Rhodasol-Turimar, Marsol, Viajes Iberia, Codor Vacaciones, and Panavision. The Paradores Hotels network provides discounted stays for young

people and for seniors. The Europe Senior Tourism organisation enables seniors of 55 and more years of age to travel in the territory of Spain. The Spanish government and the autonomous areas of Andalusia and the Balearic Islands pay part of the costs of visitors in tourism. At the same time the Spanish government provides additional discounts of €150 for tourist visitors from Poland, Hungary, the Czech Republic, and the Slovak Republic and of €100 for visitors from other countries of the European Union except Spain, Germany, the United Kingdom, Estonia, Lithuania, Latvia, Finland, and Sweden. Financial subsidies for the stays of the disabled are provided by the *Imserso* organisation (Linderová, 2010a).

The Family Fund is the largest charity fund in the United Kingdom providing annually 29 million pounds to about 48 thousand families. The fund helps to provide care for disabled children such as holiday, special aids for washing, driving school, costs of visiting a hospital etc. Except the Family Fund there are further funds and grants in the country which can be used by socially disadvantaged people. These are for example the Margaret Champaney Rest and Holiday Fund and the Sand Rose Project for families from the Cornwall area. Children can get subsidies through the Pearson's Holiday Fund. Grant organisations in the United Kingdom include the Family Holiday Association and the Children's Foundation. The Children's Foundation provides so called "Small Grants" for holidays of families with children. Family Holiday Association deals with low cost family tourism. In the country, there are also regional grant organisations providing grants for holidays only for socially disadvantaged persons from a particular area. They include Cumbria County Council (the area of Cumbria), Kingston Centre for Independent Living (the area of Borough), Sandwell Metropolitan Council (the area of Sandwell), South Somerset District Council (the area of South Somerset), and Walsall Council (the area of Walsall) (Linderová, 2009).

Travel discounts are provided by transport companies *Železnice Slovenské republiky* (Slovak Republic Railways), *České dráhy* (Czech Railways) as a railway carrier, the French railways SNCF, the Spanish railways Renfe, British Railways and *Oyster* in the United Kingdom, the Spanish shipping company *Trasmediterránea*, the shipping company *Slovenská plavba a prístavy* (Slovak Shipping and Ports), the Iberia airline, the Air France airline, most bus carriers. They are mostly discounts for seniors, students and the disabled.

In Slovakia, the state contribution to trade union selection and children's recreations under Article VIII. Of the Act no. 180/1990 Coll. is considered

certain, although indirect support of domestic and partly social tourism. This contribution is intended for recreation. The subsidy represents specific finance which can be used only for permanent inhabitants of the Slovak territory. The subsidy is granted to the prices of vouchers for recreation-rehabilitation stays of citizens of over 18 year of age receiving old-age, service or disability pension. The vouchers for spa treatment issued by health insurance companies can also be considered one of the tools of social tourism support. Other economic tools include the “Youth in Action” programme and the EVS, European Voluntary Service, which enables young people of the age from 18 to 30 to work as a volunteer in a foreign country. The EVS is financially supported by the European Union through the Youth in Action programme. The costs of a volunteer’s stay, i.e. accommodation, food, transport, language course, pocket money and visa, are paid by the host organisation (Linderová, 2011a).

One of the basic economic tools of social tourism support in the Czech Republic is state contribution to children and senior recreation. The disabled are entitled to spa treatment contribution. Significant economic tools to support social tourism are so called Family Passports and Senior Passport. The Family Passports project was created as an initiative to support families with children. It is based in creating and implementing a system of providing discounts and other advantages to families with children up to the age of 18. Seniors in the Czech Republic can participate in the Senior Passport project, which was created to support people from the age of 55. The project forms an integrated system of discounts. The discounts usually reach 5 to 50%. The youth up to 30 years of age can use discounts through EYCA and ISIC cards.

The National Programme of Tourism Development for the period from 2010 to 2015 is relevant for removing barriers and making tourism attractions accessible. The programme is one of the tools of implementation of the Concept of State Tourism Policy in the Czech Republic. Its goal is to create a tool that can efficiently contribute to social tourism support. Its sub-programmes “Travel Accessible to All” are aimed at creating new products of domestic tourism including marketing support and creating conditions for the implementation of new products of domestic tourism in relation to tourism for all. The support is provided in the form of a subsidy.

3.2. Law

Legal tools of social tourism policy include strategic documents dealing with the development of tourism in the territory, plans of tourism development at the national or regional level etc.

Table 4: Legal tools in selected EU countries

Country	Tools
France	<ul style="list-style-type: none"> • tourism policy document • social tourism policy document under UNAT • code of ethics of tourism • tourism strategy to 2020 • code of social behaviour and family
Spain	<ul style="list-style-type: none"> • tourism plan to 2020
United Kingdom	<ul style="list-style-type: none"> • National Accessible Scheme • Tourism and Equality Law 2010 • practical policy of tourism of the National Trust organisation
Slovak Republic	<ul style="list-style-type: none"> • State Tourism Policy document • Act no. 152/1994 Coll. on social fund • Act no. 85/2008 Coll. – antidiscrimination law • Act no. 282/2008 Coll. – bill on barrier-less accessibility • Council of Europe Disability Action Plan for 2006 - 2015 • Convention on the Rights of Persons with Disabilities
Czech Republic	<ul style="list-style-type: none"> • Concept of state tourism policy of the Czech Republic for 2014 – 2020 • Council of Europe Disability Action Plan for 2006 – 2015 • Convention on the Rights of Persons with Disabilities

Resource: Own research, 2011 – 2015.

In France, tourism policy is the competence of state secretariat of the Ministry of Economy, Finance and Employment, which is responsible for consumer protection and tourism. Tourism policy of France has three priorities, namely increasing the number of visitors of France as a destination, supporting tourism economy by demand stimulation and supply coordination so that the quality demanded was ensured, and social tourism support. To increase the number of visitors of the country and its presentation, the Maison de la France organisation was established in 1987. It is responsible for informing the public, sales promotion, work with the public, market analyses and communication campaign and advertising implementation. High quality tourism ensuring is carried out through the „Quality Tourisme™” trademark.

Within social policy of tourism, there works the ANCV, promoting participation in domestic tourism for both the young and other socially disadvantaged groups. Families with dependent children gain contributions from the National Fund of Family Contributions (CNAF, La Caisse national des allocations familiales) and from the funds of family contributions (CAF, Les Caisses d’allocations familiales). The Code of Tourism (2003) is divided into four books. The first of them talks about general organisation of tourism, the

second one deals with the activities and professions in tourism, the third one is related to accommodation facilities and their equipment, and the fourth one to financing the access to tourism and its taxation. [33]

Tourism Strategy 2020 (La strategie du tourisme français à l'horizont 2020) is aimed at value creation in tourism [34]. The Code of Social Behaviour and Family (Code de l'action sociale et des familles, 2011) is focused on family policy, the disabled, seniors and immigrants. The Code regulates the activity of social help offices, kindergartens, homes for seniors and for disabled people, their financing etc. [26]

Tourism plan of Spain to 2020 is a strategic plan and includes tourism development goals and strategies in the country for the following decade. Among the goals there are preparation of a model of improving the position of Spain as a destination on the tourism market, support of innovative and experience-based product creation, culture promotion and concept of customer care, sustainable development support, knowledge deepening and innovation support. The tourism plan to 2020 is based on three basic axes: customer orientation, tourism model sustainability, and competitive environment.

In the area of accessibility, the so called National Accessible Scheme is processed in the United Kingdom. Its goal is to help service providers win tourism to make their products accessible for disabled persons and encourage them to participate more in tourism. It consists of rating and labelling barrier-less facilities with pictograms. The Tourism and Equality Law 2010 (2010) follows the National Accessible Scheme and the DDA (Disability Discrimination Act, 1995). Under the Tourism and Equality Law tourism facilities are not allowed to reject to provide the disabled with services or to provide them with lower standard services.

In Slovakia, under the Act no. 152/1994 Coll. on social fund, the employer can contribute to recreation and regeneration of physical and mental strengths of their employees. Under the Act no. 152/1994 Coll. it is possible to provide a contribution to commuting to work and back, to catering, health care, participation in culture and sports activities, recreation etc. The Act no. 282/2008 Coll. on work with the youth support regulates work with the youth support, work with the youth financing, educational organisation accreditation in the area of work with the youth, and volunteer service within work with the youth. The law bans discrimination against the young for any reason. Subsidy is granted to promote several activities relevant to social tourism development, namely to support education of the young to learn about historical and cultural heritage of the town, region and the republic, learning about the life and culture of the European Union states, organising youth camps, organising youth stays,

providing the young with information and consultation services. The sources of financing of the youth support are subsidies from the state budget, money from budgets of municipalities, money from budgets of higher territorial units, gifts and contributions from legal and physical persons, income from advertising, income from business making and the European Union finance.

The Antidiscrimination Law as another legal tool regulates application of the principle of equal treatment and defines measures of legal protection if a violation of this principle occurs. The national action plan of the Council of Europe for people with disabilities for the period of 2006 – 2015 endeavours to integrate the goals of the Council of Europe concerning human rights, non-discrimination, equal opportunities, full citizenship and participation of the disabled into the framework of European policy in the area of disabilities for the next decade. It respects the fundamental principle that for all its citizens, the society is obliged to ensure that the effects of a disability will be minimized by active support of healthy lifestyle, safer environment, adequate health care, rehabilitation and support communities.

Among the legal tools of social tourism support in the Czech Republic, there is the Concept of State Tourism Policy of the Czech Republic for the period of 2014 – 2020. Its main goal is to improve competitiveness of the entire branch of tourism at both national and regional level, to maintain its economic performance as well as its positive impacts on the socio-cultural and environmental development of the Czech Republic. The result of the new strategy application will be the creation of the lacking system of tourism management including long-term financing.

3.3. Social tools

The social-communication tools represent various forms of promotion of accommodation and catering facilities providing services for socially disadvantaged visitors, education of business persons towards socially responsible business and also manifold forms of educating the public to respect the disabled and seniors.

Table 5: Social tools in selected EU countries

Country	Tools
France	<ul style="list-style-type: none"> • Tourisme & Handicap brand • Maison de la France • Loisir de France • printed materials of France for young travellers • printed materials of Vacances Ouvertes • ANCV website

Country	Tools
Spain	<ul style="list-style-type: none"> • Guides in social tourism • Imserso information portals • travel office catalogues (e.g. Viajes Iberia) • “Q for Quality Award”
United Kingdom	<ul style="list-style-type: none"> • Visit Britain • Providing information on travelling, accommodation and catering for the disabled (FHA, Tourism for all UK, Holiday Care) • consultancy for the disabled seeking for accommodation (consultancy organisations) • barrier-less accommodation facilities promotion
Slovak Republic	<ul style="list-style-type: none"> • Sorea catalogues • Information portals, e.g. senior.sk • “Youth in Action” programme
Czech Republic	<ul style="list-style-type: none"> • web portals aimed at target groups of social tourism, e.g. jedemetaky.cz, handicaptour.cz, chodicilide.cz, adreanalinbb.cz • offers of Bezbatour travel office for the disabled

Resource: Own research, 2011 – 2015.

The French Tourisme & Handicap brand has been in existence since 2001 and it is used nationwide. The main aim of creating this brand was to provide objective and complex information on the supply of products and services adapted to people with disabilities. A guarantee of quality in France is also presented by the Loisir de France brand.

In Spain there are several information guides in social tourism, e.g. the Guide 100 to Barrier-less Tourism Facilities, the Guide to Barrier-less Restaurants, the Guide to Historical Monuments and Other Touristic Places of Interest [39]. „Q for Quality Award” is an ICTE (Instituto para la Calidad Turística Española) award. The award marks barrier-less beaches where there is qualified personnel and various free time activities available for the disabled. Socio-communication tools also include information portals of the Imserso organisation and travel office catalogues, e.g. Viajes Iberia.

In the United Kingdom there are several organisations dealing with tourism of people with disabilities. Individually is a non-profit organisation that helps to assert the DDA standards. Holiday Care is an organisation providing information on accommodation and catering for the disabled.

Other socio-communication tools include the VisitBritain information portal which enables searching information on barrier-less options of participation in tourism and FHA catalogues intended for low-income families. There are organisations providing advisory services for socially

disadvantaged population travelling. They include Holiday Truth, British Epilepsy Association, British Red Cross, Disabled Holiday Directory, Tourism for All UK, Royal National Institute of Blind People, RADAR, Tripscope, and Disabled Living.

The “Youth in Action” programme used in Slovakia is an initiative of the Iuventa organisation, which is under direct effect of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic. The grant programme has been prepared by the European Union and its goal is to promote the feeling of active European citizenship, solidarity and tolerance among young people and include them into creating the future of the EU. The programme promotes mobility within the EU and beyond its borders as well, informal learning, intercultural dialogue and youth integration regardless their education, social and cultural background. The programme was approved for the period of 2007 – 2013. Other socio-communication tools include catalogues of the Sorea company and of some travel offices, and the senior.sk information portal for seniors.

The main socio-communication tools of social tourism support in the Czech Republic are web portals providing the disabled with information. However initiatives of travel offices and specialized organisations, e.g. Bezbatour or Adrenalin bez bariér, can also be included here. Seniors and people with disabilities are provided with socio-legal advisory services for free. This is implemented through civic advisory offices, therapeutic activities or help in asserting their rights and interests.

3.4. Technical tools

Technical tools of social tourism support include construction and safety regulations concerning barrier-free character of accommodation and catering facilities and means of transport.

Table 6: Technical tools in selected EU countries

Country	Tools
France	<ul style="list-style-type: none"> • “Qualité Tourisme™” quality brand • Act no. 2005-102
Spain	<ul style="list-style-type: none"> • Accessibility Green Paper (2002) • Accessibility Plan White Paper (2003) • national plan of accessibility for 2004 – 2012 • tourism for all plan concerning removing architectonic and social barriers in tourism participation
United Kingdom	<ul style="list-style-type: none"> • The DDA • British Standards 8300 • Approved Document M

Country	Tools
Slovak Republic	<ul style="list-style-type: none"> • Decree no. 532/2002 Coll. (barrier-less constructions) • Act no. 118/2010 Coll. on territorial planning and building regulation (building law)
Czech Republic	<ul style="list-style-type: none"> • Decree no. 398/2009 Coll. (ensuring barrier-less use of buildings by people with mobility, vision, hearing and mental disabilities, seniors, pregnant women, people attending a baby in pram of children up to 3 years of age) • Act no. 183/2006 Coll. (Building law)

Resource: Own research, 2011 – 2015.

The Spanish Accessibility Green Paper (El Libro Verde de la Accesibilidad en España) includes analysis of the situation of freedom from barriers in Spain, the existing initiatives, measures and reforms which must be taken to remove barriers (Fernández Alles, 2009).

The Accessibility Plan White Paper (El Libro Blanco del Plan de Accesibilidad, 2003), so called ACCEPLAN, analyses the possibilities and activities necessary to ensure product and service accessibility (Fernández Alles, 2009). The White Paper is followed by the National Accessibility Plan for the Period of 2004 – 2012.

The National Accessibility Plan for the Period of 2004 – 2012 (2003) is a document including goals and strategies of ensuring accessibility in the area of providing information, design and maintenance of buildings, staff approach when providing services etc. The basic principles of the plan are equal opportunities, sustainability, accessibility, quality, safety and comfort. The plan includes accessibility analysis in the country and evaluation of the first stage of the plan performance.

The “tourism for all” plan concerning removing architectonic and social barriers in tourism participation has been processed in the cities of Barcelona, Santiago de Compostela and San Sebastián. In Spain, the “Cultural Tourism for All” project is implemented with the goal to make cultural historical and natural sights accessible also for socially disadvantaged people. The cities of Ávila, Barcelona, Coruña, Madrid, Santander, Sevilla, Valencia, Zaragoza, the Ibiza island, national parks in the regions of Andalusia, Asturias, Catalonia, national parks in the islands of Lanzarote and Tenerife and the Altamira museum are involved.

In the United Kingdom, every provider of services intended for the public is obliged to comply with the DDA. Service providers must respect the rights of the disabled and provide them with services of the same quality as other visitors. Service providers are required to make a so called reasonable

compromise. It means that they only make the changes in their accommodation and catering facilities which are reasonable. These are e.g. staff training in the area of behaviour towards people with disabilities, using magnified letters during registration and providing guests with information, providing at least one copy of the menu in Braille code, using hotel telephones with larger keys etc. More detailed information like the DDA (Gunn, Grace, 2002) is provided by the Approved Document M (regulation of buildings) and British Standard 8300 (design of buildings).

In Slovakia, technical tools of social tourism support include the decree of the Ministry of the Environment of the SR no. 532/2002 Coll., under which a hotel, motel and a boarding house must meet the requirements for short-term stay of visitors in tourism with their technical arrangement.

In the Czech Republic, the decree of the Ministry of Regional Development no. 398/2009 Coll. on general technical requirements for ensuring barrier-less use of buildings and the Act no. 183/2006 Coll. on territorial planning and building regulations apply, as well as the methodology of certification of barrier-less buildings in the Czech Republic, which serves to ensure barrier-less access and asserting the requirements of the decree no. 398/2009 Coll. in project documentation processing, construction permitting or issuing building approval. The basis of the methodical approach to ensuring barrier-less use of buildings is establishing individual principles and conditions of accessibility and utilisation of the buildings for persons with physical, visual and hearing disabilities.

3.5. European Union Programmes for Social Tourism Support (Calypso)

Calypso is a programme of the European Commission. Its goal is to enable the people who for some reason cannot afford travelling to go to European holiday destinations and at the same time to help national and regional economies to overcome seasonal fluctuations.

The programme promotes exchanges of visitors in tourism among member countries. It is aimed at the support of travelling of disadvantaged young people from 18 to 30 years of age, low income families, people with disabilities, people over 65 years of age and pensioners. Simultaneously, the European Union recognizes the significance of cross border activities within the development of senior tourism in off-season and it considers seniors an important target group with sufficient leisure time fund and adequate purchase fund (Linderová, 2013).

The Calypso programme is interested in tourism participation support, especially in regions with distinctly limited main season, and focuses on initiatives that enable spreading tourist flows over a longer time period. Next the programme allows support of less known, small or newly created destinations and tourism centres. The last but not least it helps the growth of long term employment in the sector of tourism and enables increasing the number of jobs in the off-season. (Linderová, 2013).

In the period from 2010 to 2012, several calls were issued within the Calypso programme, on the basis of which projects like Sowell, URTS, HEALTOUR, OFF2013 were implemented. In 2013, another call was issued with the name “Support of European Seniors Low Season Tourism Exchanges”, for which €340 thousand was released (Linderová, 2013).

4. Results and discussion

The scientific goal of the paper was to analyse and compare the tools of social tourism policy in selected states of the European Union.

The goal of the paper was followed by the following research questions:

- Which of the tools of tourism policy are used in the selected countries for social tourism support?
- In what form are the tools supporting also incoming social tourism used in selected countries?
- To what extent do the selected countries respond to the goals of the European Union as set in the Europe 2020 strategy?

Based on the analysis carried out we can state that the selected European Union countries use both economic and legal and socio-cultural and technical tools for social tourism support. Nevertheless we state that none of the mentioned countries has had a policy of social tourism development prepared. Social tourism is mentioned in some government documents as one of forms of tourism that needs focusing on.

Of economic tools, there are especially state contributions and subsidies through government organisations. Spain, the Czech Republic and Slovakia focus especially on senior travelling promotion; the promotion system is processed in most detail in Spain, where also the *Imsero* organisation works, dealing with senior travelling support. In the Czech Republic and in Slovakia strict conditions must be met and subsidy is granted to a negligible number of people. The United Kingdom focuses on travelling support for low income

families and disabled children, which is also done by an extensive network of charities and especially by contributions from the Family Fund. France uses recreation vouchers to support social tourism and through the *Vacances Ouvertes* programmes it promotes youth travelling. In the Czech Republic, the Family Passports programmes of discounts for families with children and Senior Passport for seniors are worth mentioning. Also the sub-programme “Travel Accessible to All” of the National Programme of Tourism for 2010 – 2015, allowing partial financing of removing barriers from cycling and hiking trails etc., is interesting.

Most examined countries have antidiscrimination grounded in their laws. Spain, the United Kingdom, Slovakia and the Czech Republic have prepared decrees, laws or plans of accessibility of buildings and tourism facilities.

From socio-communication tools, Spain and France use quality labels that certify and label barrier-less facilities of tourism (*Tourisme & Handicap*, Q for Quality). Providing information on stays for socially disadvantaged person is well-ensured in the United Kingdom and Spain, namely through VisitBritain, *Imsero*, and advisory centres. In the Czech Republic and in Slovakia the awareness of potential visitors in social tourism is relatively low and the access to information rather difficult. There are no truly complex web portals providing all information necessary for planning a holiday.

As for using technical tools, all examined countries have processed strategic documents of bills dealing with public buildings barrier-less accessibility.

We can say that the only state that also promotes incoming social tourism in Spain. The government there subsidizes the stays at the Spanish coast for seniors over 55 years of age even from other European Union states. In the other examined countries the tools of support focus on domestic social tourism. Based on analysing individual documents, tourism policies and tourism support programmes in selected European Union countries we can state that all countries respect the provision of the Global Code of Ethics of Tourism on the right to tourism (Article 7). Moreover, they partially follow the European Commission strategy *Europe 2020*, under which it is desirable to focus on ensure social and territorial coherence so that everybody could use the benefits of growth and employment and so that people living in poverty and social exclusion could live a dignified life and actively participate in the life of the society. Strategic documents of individual countries also reflect the provisions of the European Convention on Human Rights (1950), Charter of Fundamental Rights of the European Union (2007), and Treaty on European Union (2002).

Conclusion

Social tourism or “Tourism for All” is a specific form of tourism. It is focused on disadvantaged target groups of visitors on the tourism market. Social tourism respects Global Code of Ethics in Tourism and its right [to tourism. That means the prospect of direct and personal access to the discovery and enjoyment of the planet’s resources constitutes a right equally open to all the world’s inhabitants. The universal right to tourism must be regarded as the corollary of the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay. The main target groups of social tourism are seniors, disabled people, families with low-income and youths.

The contemporary demographic situation shows us, that the population of the European Union is getting older. This has been certain in the last 20 years. It is estimated, that in 2020 the share of seniors in the population of the European Union will be higher than 40 %. About 20 % of European population will represent people over the age of 65. On the other hand, the number of the youth decreases, but young visitors represent 20 % of international tourism arrivals.

Among typical countries, which are historically oriented on social tourism, there are the United Kingdom, France and Spain. All of these countries have special organisations responsible for social tourism e.g. Family Holiday Association, ANCV, Imserso. Also in other European countries we can find such types of organizations, e.g. in Sweden (Stadens Fritidsnänds), Ireland (The Sunshine Fund), Belgium (Toerisme Vlaanderen), Poland (Polish Tourist Country-Lovers’ Society), Denmark (Arbejdsmarkedets Ferienfond).

For development of social tourism it is important to use tools of tourism policy. Laws, economic tools, technical tools or social tools can be used. The support from the government and activities of organisations responsible for developing social tourism is also important.

Polityka turystyki socjalnej w unii europejskiej

Zarys treści: Głównym przedmiotem tej pracy jest analiza oraz porównanie narzędzi polityki turystyki socjalnej w danych krajach UE. Od strony teoretycznej publikacja porusza kwestię definicji turystyki socjalnej, grupach docelowych, zasadach oraz znaczeniu turystyki socjalnej w kontekście rozwoju poszczególnych regionów w UE. W artykule znajdziemy opis narzędzi wsparcia turystyki socjalnej w wybranych krajach UE – prawa, dokumenty rządowe oraz programy wsparcia turystyki socjalnej. Artykuł koncentruje się również na europejskim programie wsparcia turystyki socjalnej.

Słowa kluczowe: dostępność, turystyka socjalna, turystyka dla wszystkich, polityka turystyczna.

References

- Bernecker P., 1955, *Der moderner Fremdenverkehr*, Wien, Österreichischer Gewerbeverlag.
- Cazes G., 2000, *Social tourism*, [w:] J. Jafari (red.), *Encyclopedia of tourism*, London, Routledge Taylor & Francis Group, s. 542.
- Deery M., Jago L., Fredline, L., 2012, *Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda*, "Tourism Management", pp. 64 -73.
- Fernandéz Alles M. T., 2009, *Turismo accesible y turismo para todos en España: Atendentes, estado de la cuestión y futuras líneas de investigación*, "Estudios Turísticos", Madrid, Secretaria de Estado de Turismo, Instituto de Turismo de España, Instituto de Estudios Turísticos, no. 180, pp. 141 – 153.
- Gaworecki W. W., 2000, *Turystyka*, Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gunn J., Grace Ch., 2002, *Rooms for improvement*, "Caterer & Hotelkeeper", p. 26.
- Hall C. M., Jenkins J. M., 1995, *Tourism and public policy*, London, Routledge, p. 116.
- Jiménez Moreno F. J., *Política Económica del Sector Turístico*, [online], Universidad de Salamanca. Escuela de Educación y de Turismo, <http://web.usal.es>, [dostęp: 10.08.2010].
- Kindernis R., 2010, *Adaptation of social tourism as of alternative form of tourism in Europe*, "Geo Journal of Tourism and Geosites", [online], vol. 3, no. 1, pp. 7 -15, <http://gtg.webhost.uoradea.ro/>, [dostęp: 10.08.2010].

Linderová I., 2009, *Starostlivosť o zdravotne postihnutých pri poskytovaní služieb cestovného ruchu*. [w:] *Scientia Iuventa – Zborník abstraktom z medzinárodnej doktorandskej konferencie*. Banská Bystrica, Ekonomická fakulta UMB.

Linderová I., 2010a, *Best practices v sociálnom cestovnom ruchu Španielska*, [w:] *Sborník z třetí mezinárodní konference. Best practices v cestovním ruchu. Dobré zkušenosti a příklady z příspěvků*. Brno, Vysoká škola obchodní a hotelová s.r.o., pp. 49-56.

Linderová I., 2010b, *Postavenie sociálneho cestovného ruchu v systéme cestovného ruchu Francúzska*, [w:] *Folia Turistica 1. Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica, Slovak-Swiss Tourism, pp. 130-141.

Linderová I., 2011a, *Politika štátu v rozvoji sociálneho cestovného ruchu v Slovenskej republike*, PhD Thesis, Banská Bystrica, Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela.

Linderová I., 2011b, *Štátna politika sociálneho cestovného ruchu vo vybraných krajinách Európskej únie*, “*Ekonomická revue cestovného ruchu*”, vol. 44, no. 2, pp. 68-82.

Linderová I., 2013, *Orientácia na seniorov ako významný segment návštevníkov v cestovnom ruchu Európy* [w:] *Sborník příspěvků Mezinárodní Masarykovy konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2013*. Hradec Králové, MAGNANIMITAS, vol 4.

Linderová I., 2015, *Ekonomické a sociokultúrne dopady sociálneho cestovného ruchu*, [w:] *Hradecké ekonomické dni 2015, díl II. Sborník recenzovaných příspěvků z mezinárodní konference, Gaudeamus*, Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, pp. 138-144.

Linderová I., Zachová E., Michálková L., 2014, *Parahotelové ubytovacie zariadenia a ich využitie v sociálnom cestovnom ruchu*, [w:] *Aktuální problémy cestovního ruchu „Cestovní ruch a jeho dopady na společnost“*, *Sborník z mezinárodní konference*, Jihlava, Vysoká škola polytechnická Jihlava, pp. 144 – 154.

Kolektiv autorů katedry cestovního ruchu VŠE, 2008, *Cestovní ruch pro všechny*, Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky.

Kopšo E., et al., 1985, *Ekonomika cestovného ruchu*, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Kotoučková S., 2014, *Hodnocení potenciálu cestovního ruchu pro náštěvníky se zdravotním postižením v Středočeském kraji a v Praze*, [online], Bakalářská práce, Jihlava, Vysoká škola polytechnická Jihlava, <http://books.google.sk>, [dostup: 10.08.2010].

McCabe S., Minnaert L., Diekman A., 2012, *Social Tourism in Europe. Theory and practice*. Bristol, Channel View Publications.

Minnaert L., 2014, *Social tourism participation. The role of tourism inexperience and uncertainty*, "Tourism Management", vol. 40, pp. 282-289.

Minnaert L., Maitland R., Miller G., 2011, *What is social tourism?* "Current Issues in Tourism", no. 5, pp. 403-415.

Mundt W. J., 2004, *Tourismuspolitik*, [online], Munich, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, <http://books.google.sk> [dostup: 28.08.2009].

Naegele G., 2010, *Kommunen in demographischen Wandel. Thesen zu neuen An- und Herausforderungen für die lokale Alten- und Seniorenpolitik*, "Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie", vol. 43, no. 2, pp. 98-102.

Code de l' action sociale et des familles, 2011, [online], <http://www.legifrance.gouv.fr>, [dostup: 03.01.2011].

Desing for All Concept in the EU Context. Alliance of Liberals and Democrats for Europe – ALDE, 2006, [online], <http://dfasuomi.stakes.fi>, [dostup: 05.05.2015].

Familyholidayassociation, 2015, [online], <http://www.familyholidayassociation.org.uk>, [dostup: 10.05.2015].

Global Code of Ethics for Tourism, 1999, [online], <http://ethics.unwto.org/en/content/full-text-global-code-ethics-tourism>, [dostup: 04.05.2015].

ISTO, 2015, [online], <http://www.oits-isto.org/>, [dostup: 10.05.2015].

Klub českých turistů, 2015, [online], <http://www.kct.cz/cms/historie-kct>, [dostup: 05.05.2015].

Koncepce státní politiky cestovního ruchu ČR na období 2014 – 2020, [w:] Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, [online], <http://www.mmr.cz/cs/Podpora-regionu-a-cestovni-ruch/Cestovni-ruch/Koncepce-Strategie/Koncepce-statni-politiky-cestovniho-ruchu-v-CR-%281%29>, [dostup: 21.03.2015].

La politique du tourisme, 2007, [online], <http://www.ambafrance-ca.org>, [dostęp: 22.06.2010].

La stratégie du tourisme français à l'horizon 2020, 2010, [online], <http://www.atout-france.fr>, [dostęp: 22.06.2010].

Opinion of the European Economic and Social Committee on Social tourism in Europe. Barcelona Declaration, 2006, [online], <http://eur-lex.europa.eu>, [dostęp: 12.08.2010].

Origins of social tourism. OITS, [online], <<http://www.oits-isto.org/oits/public/section.jsf?id=39>, [dostęp: 02.05.2015].

Plan del Turismo Español Horizonte 2020, 2007, [online], <<http://www.turismo2020.es>, [dostęp: 29.12.2009].

Plan nacional de accesibilidad 2004-2012, 2007, [online], <http://usuarios.discapnet.es>, [dostęp: 19.01.2010].

Turismo accesible, ¿para todos?, 2010, "Savia, Revista de economía y gestión", Madrid, Te-Corporacion, vol. 4, no. 78, pp. 16-18.

Un tourism associatif ambitieux, 2006, [online], <http://www.unat.asso.fr>, [dostęp: 08.08.2010].

The National Accessible Scheme, [online], <http://www.direct.gov.uk>, [dostęp: 18.11.2013].

Tourism and the Disability Discrimination Act, 1995, [online], <http://www.direct.gov.sk>, [dostęp: 18.11.2013].

Pásková M., Zelenka J., 2002, *Výkladový slovník cestovního ruchu*, Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky.

Randy N., 2003, *Incitation au départ des non-partants. Les petits prix ne suffisent pas*, "Cahier Espaces", vol. 79.

Różycki P., 2006, *Zarys wiedzy o turystyce*, Kraków, Proksenia.

Vyhláška č. 532/2002 Z. z., ktorou sa ustanovujú podrobnosti o všeobecných technických požiadavkách na výstavbu a o všeobecných technických požiadavkách na stavby užívané osobami s obmedzenou schopnosťou pohybu a orientácie.

Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb.

Vyhláška č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení.

Zákon č. 152/1994 Z. z., o sociálním fonde, [online], <http://www.porada.sk>, [dostup: 26.11.2008].

Zákon č. 85/2008 Z. z., - Antidiskriminačný zákon.

Zákon č. 282/2008 Z. z., o podpore práce s mládežou a o zmene a doplnení zákona č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 118/2010 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu.

Jiří Vaníček

Silesian University in Opava (Czechy)

Cultural tourism as a suitable form of leisure and tourism for people with disabilities

Abstract: Cultural tourism is an important part of the Czech Republic tourism. Especially among non-residents. While according to UNWTO's cultural tourism is the main purpose of travelling for about two-fifths of tourists, in the Czech Republic the ratio ranges between 60 to 70%. Therefore, it is important that the Czech Republic creates favourable conditions for cultural tourism of seniors and handicapped people. The paper presents several examples that the situation in this field is not satisfactory yet, even though there are a number of programmes to support travelling of retired people and people with disabilities; the programmes include both financial support, as well as the improvement of the access of old and disabled people to cultural events and places of interest.

Key words: cultural tourism, disabled people, social tourism, travels of pensioners, Czech Republic.

Cultural tourism in the Czech Republic

Culture is a significant aspect in the life of communities; it helps their integration and contributes to the development of intellectual, emotional and moral level of every citizen and supports knowledge and education in this respect. Cultural tourism is vitally important for general tourism in the Czech Republic and it is very significant for the Czech Republic and the cultural sector should naturally be a strategic partner for tourism. For these reasons it is necessary that the state administration bodies deal with culture. Their task is to create financial, conceptual, legislative and to a certain degree also organizational and institutional prerequisites for the involvement of citizens in cultural events. There is also a higher-level method of protection applied on buildings of this type – the Czech government can establish a town architectural preservation or reservation (MPR) in towns where protected buildings (monuments) have survived. If the number

of listed monuments is small, the Ministry of Culture can establish a so called town architectural zone (MPZ). This large-scale architectural protection has several advantages since it preserves the general features of a town historical centre and its surroundings, because consent of the national heritage authority is required for every modification and renovation of old buildings, even those which are not listed or are newly built. Due to this the general atmosphere of historical villages is preserved and they become an important factor of the cultural and city tourism. The significance of town's architecture was emphasized by listing three of Czech MPR in the UNESCO international cultural and natural heritage list. It is the historical centre of Prague, Český Krumlov and Telč.

The term 'Cultural tourism' can also be understood on a more general level as the form and programme of any tourism. For example the Declaration 'Life beyond Tourism' is an international movement created and supported by the Foundation of Romualdo Del Bianco in Florence which supports various cultural activities and strives for 'new tourism' based on values rather than the consumer concept of tourism which currently prevails. The declaration was signed during the annual 'Round Table of the Foundation' on 16 March 2008 which was attended by representatives of various international organizations such as: UNESCO, ICCROM, UNWTO, the Council of Europe, ICOMOS, IUCN and ICOM and representatives of cities.

City tourism is every and any visit and stay of tourists in a town or city whereas the main purpose of the visit is to satisfy their needs related to the visit of a town. That is based on the existence of the specific primary and secondary offer of a town. The primary offer includes:

- Cultural and historical features (castles, chateaux, religious structures, architectural monuments, historical town centers etc.);
- The natural features (geographical location of the town, weather and hydrological conditions, climatic and thermal spas, the existence of zoological and botanical gardens etc.);
- Cultural, social, sports or commercial gatherings play an important role in many towns as well;
- Cultural organizations and institutions find it significant that one of the fastest growing segments of tourism is the cultural tourism, i.e. tourism aimed at learning about various forms of culture, in the visited country or area;

- Cultural tourism can be defined as a form of tourism “whose participants mainly want to learn about the cultural heritage and culture of the respective country and its citizens”;
- Increasing numbers of visitors to various places of cultural interest (for example museums, entertaining parks, and historical monuments) around the world clearly indicate the increasing importance of cultural tourism.

As per the estimate of the UNWTO and the American Travel Industry Association, the intent to participate in a given form of cultural activity is present in approximately 60% of all (multiple day) journeys of international tourists; in about 35% of journeys cultural activities are the dominating reason for travelling.

Culture is a significant factor in the life of civil society which significantly helps its integration as a whole. It contributes to the development of intellectual, emotional and moral level of every citizen and functions as an educative element.

The share of Prague in the total number of foreign tourists in 2003 was 47.1%, most of these tourists came to Prague because of cultural tourism. We can assume that in other regions of our country the proportion of foreigners arriving because of cultural tourism is the same as in South Bohemia, i.e. 36%. It means that cultural and municipal tourism is the purpose of approximately 66% of journeys in the active (incoming) tourism. In the domestic tourism in South Bohemia, the proportion of cultural tourism is approximately 22%. We can estimate that the ratio is higher in Prague, but in some other parts of the Czech Republic it is lower, so countrywide the proportion is approximately the same as in South Bohemia. We can conclude that foreign tourists come to visit historical monuments three times more often than domestic tourists. We can rightly say that monuments and historical towns are our „sea „and it is worth investing in their conservation namely because of the foreign-currency income of the Czech Republic (Vaníček et al. 2012, lifebeyondtourism.org 2015).

Social tourism in the Czech Republic

Although social tourism has been seen in a number of countries as having potential to counter social exclusion, formulating a definition for the term is difficult. “Social tourism” is used to describe a variety of initiatives for a variety of different social groups. These range from holidays for children from low-income backgrounds, through improving accessibility in hotels, to offering ecological holidays. Some ethical views of society place an a priori moral duty

on the stronger strata to support the weaker. In Western liberal democracies where this is a prevailing view, visitor-related social tourism might justify public expenditure as a potential tool to combat social exclusion. It can be seen as a merit good if it improves excluded peoples' handicapping characteristics.

Tourism, culture and communication is international in its scope and will place no restrictions upon the range of cultural identities covered, other than the need to relate to tourism and hospitality. For example, cultural attitudes toward the management of tourists with disabilities, gender aspects of tourism, sport tourism, or age-specific tourism.

The world's tourism industry is highly developed and too large to solely rely on mass tourism. Alternative forms of tourism, such as city tourism, can and should be more emphasized in tourism planning and development. City tourism represents an opportunity to revitalize a city and its regional economy, and at the same time, to dignify and preserve its architectonic and cultural richness. It also provides alternatives to mass tourism allowing a community to diversify its tourism offerings through market research and market segmentation efforts that categorize city tourists to identify and market to the best prospects. City tourism is a sustainable form of tourism that relies on community partnerships to ensure economic development without destroying urban, social, and cultural systems (Fiala, Langhamerová 2013, Daruwalla, Darcy 2005).

National Tourism Support Programme (2010–2015)

The main objective of the National Tourism Support Programme is to create a tool that will contribute effectively to the promotion of social tourism. It is a subsidy scheme paid from the state budget and granted to legal entities for defined activities that promote social tourism.

A list of projects which qualified for a subsidy from the 'National Tourism Support Programme', sub programme 'Travel Accessible to All' was approved. The list included the renovation or construction of rest areas, service centres for tourists and sanitary facilities for pedestrians, cyclists and disabled people along tourist routes, the improvement of accessibility of tourism attractions, the introduction or creation of navigation and information systems for hearing and vision impaired participants of tourism and the purchase of equipment for secure bike parking and luggage storage. All these have been the implemented and promoted outputs of the above projects.

CA Bezbatur – social company

The first objective is the expansion of accessible travelling and promotion of the Approach 'Design for all', the idea of environment accessible to all people. Until now tourism, and travelling in general, of people with disabilities has been very limited in the Czech Republic, because even a wheelchair symbol which marks a hotel as „accessible“ is no guarantee of real accessibility. Even hotel managers are often not aware of the fact that setting up a wheelchair ramp does not cover all adaptations necessary to make their hotels accessible. The CA Bezbatur staff, who are themselves people with disabilities, visit all accommodation facilities in advance. They record their accessibility in detail (parking, entrance, assistant dog, guiding lines for the blind, door opening mode, space and operating of lifts, door size, washbasin height, space in the bathroom and toilet, bed height, possibility to put a hoist under the bed, restaurant accessibility, menu in Braille, gluten-free meals etc.). The whole accommodation facility is described and photographed.

Upon the visit to an accommodation facility the CA Bezbatur staff offer to facility managers consultations regarding adaptation possibilities, training of the staff in communication with people with special needs or other ways of cooperation. All the news are transferred to clients by internet or personally, so that unpleasant surprises after the arrival at a holiday destination is avoided. The service of selling trips friendly in the way of accessibility is quite unique in the Czech Republic (accessibleczech.com 2015).

Europe Senior Tourism

Europe Senior Tourism is a pioneering project worldwide. It is a travel programme promoted by the Spanish government, designed for European seniors over 55 who wish to enjoy active holidays while sharing experience. Europe Senior Tourism promotes Spain as a country with lots to offer, with varied gastronomy, nature, leisure and culture at each destination. Between October and May, Spanish destinations offer European seniors the best hotels, restaurants and options to enjoy a mild climate, plus historic cities and towns, varied landscape and kind people.

Briefly, it is a programme with the quality of the Spanish brand, which aims to offer everything seniors need for a perfect holiday. The programme started in 2009, and so far 140,000 European seniors of 16 nationalities have enjoyed Europe Senior Tourism trips. Two requirements that must be met in order to access the programme: First: you must be at least 55 years old. In addition, you may take one person of any age with you under the same conditions as a travel

companion. And second: you must be resident in one of the European Union countries, except Spain. People, who fulfil these two conditions, can discover various Spanish destinations with Europe Senior Tourism. Landscape, culture and fiestas, cities and beaches, the Spanish outstanding cultural heritage and delicious food, all accompanied by sunshine and mild temperatures. Europe Senior Tourism invites people to enjoy a selection of over 30 destinations on the coast, inland and on islands, all offering first-rate facilities, premium hotels and a wide range of activities to ensure a carefree holiday packed with experiences (Minnaert et al. 2009).

People with disabilities

Historical events of the past decades have confirmed a significant position of the Czech Republic among European tourist destinations and aroused interest of foreign people in visiting our country. Czech Republic became part of the common European space of culture and education where the basic measure of the maturity of the nation is the relationship to the weakest and most vulnerable population groups. This relationship is reflected in the promotion of equal opportunities and access to all areas of social life. The most apparent areas where equal or non-equal opportunities can occur include travelling, catering, hospitality and the whole area of tourism.

Many people get more than one disability during the aging process. The total number of people with a certain degree of limited mobility and orientation ranges between 110-123 million out of 800 million European citizens as a result of the average age of European population.

The table below shows groups with disabilities as a percentage of the European population. Please note that multiple impairments are common.

Table 1. People with disabilities as a percentage of the European population

Groups with disabilities	Population in Europe	Groups with disabilities	Population in Europe
Wheelchair user	0.4 %	Language impaired	0.6 %
Cannot walk without aid	5 %	Dyslexic	1 %
Cannot use one arm	0.1 %	Intellectually impaired	3 %
Reduced strength	2.8 %	Deaf	0.1 %
Reduced coordination	1.4 %	Hard of hearing	6 %
Speech impaired	0.25 %	Blind	0.4 %

Source: Turco et al. 1990.

In addition to the above groups there are groups for which it is difficult to obtain reliable statistics such as people with allergies and people sensitive to electromagnetic radiation.

Although the above list of categories may not be critical for the personnel working in the field of tourism, it allows them to get an idea of the number of disabled people in Europe and the potential number of clients for their special services. At the same time it enables them to understand the importance of this issue for their own work (Turco et al. 1990).

The proportion of seniors and people with disabilities in the activities of cultural tourism

Over the past ten years we investigated the profile of visitors to various cultural sites and places of interest. We also investigated the basic demographic data of these visitors. However, we only gathered information about the age and profession of the people – i.e. senior people were included in the ‘retired’ category. The research was focused on finding the interests of people with certain disabilities.

It should be noted that the population of the Czech Republic includes about 25% of retired people and approximately 6% of disabled people who live on disability benefits.

The proportion of pensioners from the total number of visitors is in table 2. Should the number of visitors correspond to the age structure of the population of the Czech Republic, the retirees should make least 25% of the visitors. Given that retirees have much more free time than employed people, the number of pensioners could be even higher. Only two castles (Chateau Hluboká nad Vltavou and Chateau Sychrov) of all the surveyed sites meet these expectations. The share of retired visitors to these two places is 30%. The average percentage of seniors in visits to castles and chateaux is only 16%. As for visits to historic town centres the ratio of seniors is even lower, only 8%; Brno, the second largest city in the country is the most popular town among seniors. Somewhat higher percentage of seniors is recorded in towns listed among UNESCO sights. However, this results from a higher proportion of elderly foreign tourists. This is most apparent in the town of Kutná Hora, where one-day trips from Prague are organized for foreign tourists.

There is a surprisingly low proportion of seniors in visitor structure of ZOOs. This results from the fact that ZOOs are mainly visited by families with children, and the proportion of children visitors is often up to 50%.

Visits to the two most popular open-air museums in the Czech Republic are not very attractive for the elderly either, and they account for only 15% of visitors. One would expect that folklore festivals would be more attractive for the elderly than for other age groups. In spite of that, seniors account only for 7% of the total number of visitors. Surprisingly, the most numerous age group at all festivals is between 35 and 45 years of age. These are often families with children.

As a supplementary piece of information, we investigate the number of seniors who take cycling trips and are involved in bicycle touring. The research was conducted by polling several thousand cyclists in the Czech Republic. Seniors accounted for only 4% of randomly selected respondents (ČSSZ 2012, Vaníček 2007, 2009a, b, 2010a, b 2011, 2012, 2013a, b).

Table 2. The proportion of pensioners out of the number of visitors

Activities of cultural tourism	The proportion of pensioners
Pensioners and disabled pensioners in the Czech Republic	25% + 6% = 31%
Visit to the chateau or the castle - the average	16%
Castle Perštejn	4%
Chateau Náměšť nad Oslavou	7%
Chateau Jindřichův Hradec	10%
Chateau of Konopiště - domestic	12%
Chateau Litomyšl	14%
Chateau Uherčice	14%
Castle Krivoklát	17%
Chateau of Konopiště - Foreign	18%
Chateau Hluboka nad Vltavou	30%
Chateau Sychrov	30%
Visit the historic city - the average	8%
Nové Město nad Metují	3%
Prachatice	5%
Mikulov	5%
České Budějovice	5%
Polička	7%
Jindřichův Hradec	10%
Třeboň	10%
Tábor	10%
Nový Jičín	14%
Brno	15%

Activities of cultural tourism	The proportion of pensioners
Visiting UNESCO monuments - the average	17%
Litomyšl	12%
Český Krumlov	13%
Kutná Hora	25%
Visit zoological gardens - the average	6%
ZOO Praha	4%
ZOO Brno	4%
ZOO Olomouc	6%
ZOO Jihlava	8%
ZOO Ústí n ad Labem	9%
Open air museum - the average	15%
Folklore Festival - the average	7%
Biking - the average	4%

Source: Vaníček 2010b.

Conclusions and discussion

Cultural tourism is an important part of domestic tourism in the Czech Republic. Cultural and urban tourism is the main reason for visits by almost two thirds of foreign tourists. In domestic tourists the number is lower.

We assumed that this form of tourism could be attractive for seniors and people with disabilities. These are the groups that have enough free time and in most cases there are no significant barriers that would prevent these groups of people from participating in this type of tourism.

The Czech Republic supports this type of tourism through both national programs funded from the state budget, and European programmes sponsored by the European Union structural funds. Yet the interest of these social groups is not adequate. What are the likely reasons for such lack of interest in this type of tourism?

- Czech seniors grew up during the socialist era, when the lifestyle was completely different. Travelling was not popular. Citizens of the Czech Republic have always loved spending their free time in their weekend houses, working in gardens, picking berries and mushrooms in forests.

- Most members of this group have very limited funds and even though some trips are subsidized by the European Union programs and there are reduced admission fees at castles, museums and galleries for seniors and disabled people, people still find travelling expensive.
- They often spend a lot of free time and also money helping the families of their children and grandchildren.
- Some seniors also have mental barriers to travel, because they have problems to get oriented quickly or they find it difficult to work with modern information and communication technologies, and therefore, they rather stay at home.

Turystyka kulturowa jako odpowiednia forma wypoczynku i turystyki dla osób niepełnosprawnych

Zarys treści: Turystyka kulturowa stanowi istotną część turystyki ogólnej w Czechach, szczególnie wśród osób niezamieszkałych w tym kraju. Natomiast według Światowej Organizacji Turystyki Narodów Zjednoczonych, turystyka kulturowa jest głównym celem podróżowania dla 40% turystów, podczas gdy w Czechach wskaźnik ten waha się od 60 do 70%. Stąd ważne jest, aby Republika Czeska zapewniła dogodne warunki dla rozwoju turystyki kulturowej ludzi starszych oraz niepełnosprawnych. Artykuł prezentuje kilka przykładów potwierdzających, że sytuacja tej gałęzi turystyki nie jest satysfakcjonująca, nawet w obliczu wdrażania licznych programów wspierających podróżowanie osób niepełnosprawnych oraz w podeszłym wieku; programy zawierają w sobie zarówno pomoc finansową, jak i usprawnienie dostępności wydarzeń kulturalnych oraz interesujących miejsc dla ludzi starszych i niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, niepełnosprawność, turystyka społeczna, podróże emerytów, Czechy.

References

Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2011, 2012, Praha, Česká Správa Sociálního Zabezpečení (ČSSZ).

Daruwalla P., Darcy S., 2005, *Personal and Societal Attitudes to Disability*, "Annals of Tourism Research", vol. 32, no. 3, pp. 549–570.

Fiala T., Langhamrová J., 2013, *Vývoj ekonomického a sociálního zatížení a stárnutí populace*, „Politická ekonomie“, vol. 61, no. 3, pp. 338–355.

Minnaert L., Maitland R., Miller G., 2009, *Tourism and social policy. The Value of Social Tourism*, "Annals of Tourism Research", vol. 36, no. 2, pp. 316–334.

Turco D., Stumbo N., Garncarz J., 1998, *Tourism Constraints for People with Disabilities*, "Parks and Recreation", vol. 33, no. 9, pp. 78–84.

Vaniček J., 2006, *Measuring of the attractiveness and intensity of tourism in tourist destinations in the Czech Republic*, "Tourism Today", Autumn 2006, no. 6, pp. 161–170.

Vaniček J., 2009a, *The contribution of open-air museums to tourism in the Czech Republic*, "Tourism Today", Autumn 2009, no. 2, pp. 127–133.

Vaniček J., 2009b, *Marketingový výzkum a kulturní cestovní ruch*, "Marketing & komunikace", pp. 20–24.

Vaniček J., 2010a, *Folk architecture and tourism in the Czech Republic*, Annual Conference Proceedings of Research and Academic Papers – vol. XXII: Education Across the Waters: Expanding the Boundaries of Tourism and Hospitality, vol. 22, no. 22, pp. 315–322.

Vaniček J., 2010b, *Measuring of the attractiveness and intensity of tourism in castles and chateaux*, Annual Conference Proceedings of Research and Academic Papers – vol. XXII: Education Across the Waters: Expanding the Boundaries of Tourism and Hospitality, vol. 22, no. 22, pp. 214–222.

Vaniček J., 2011, *Marketing for hospitality and tourism*, "Marketing & komunikace", vol. 3, pp. 29–29.

Vaniček J., 2012, *A study on zoo visitors and the impact of a zoo location on the structure of visitors. Sustainable education in travel and tourism*, Annual Conference Proceedings of Research and Academic Papers, vol. XXIV, 31st Annual ISTTE Conference October 16-18, Freiburg, Germany, pp. 220–225.

Vaniček J., 2013a, *Význam folkloru pro cestovní ruch*, „Folklor“, vol. XXIV, no. 2, pp. 28–30.

Vaniček J., 2013b, *The importance of zoos for environmental education*, [in:] M. Heskova et al. (eds.), *Socioekonomické a environmentální aspekty udržitelného rozvoje*, České Budějovice, Vysoká škola evropských a regionálních studií, kap. 3. 4., pp. 207–215.

Vaníček J., Šíp J., Pachrová S., 2012, *The Changes in Czech Historic Towns and Tourism*, [in:] R. Przybyszewska-Gudelis, D. Bręczewska-Kulesza (eds.), *Transformation of historical cities, Functions in context of tourism and sustainability*, University of Economy in Bydgoszcz, pp. 113–128.

Life Beyond Tourism International, [online], <http://www.lifebeyondtourism.org/>, [dostęp: 8.05.2015].

Bezbatour, [online], www.bezbatour.cz or <http://accessibleczech.com/>, [dostęp: 8.05.2015].

ROZDZIAŁ II.
Warunki funkcjonowania osób
niepełnosprawnych
– przestrzeń i technologia

Aleksandra Kowalczyk

Wyższa Szkoła Gospodarki

Spostrzeganie krajobrazów przez niewidomych

Zarys treści: W artykule poruszono kwestię postrzegania zróżnicowanych krajobrazów przez osoby z dysfunkcją narządu wzroku. Na podstawie badań sondażowych omówiono kwestię rozpoznawania krajobrazów przez osoby niewidome – biorąc pod uwagę odczuwanie natężenia, rodzaju oraz różnorodności i zmienności dźwięków, zapachów i składników bioklimatu.

Słowa kluczowe: krajobraz, postrzeganie krajobrazu, niepełnosprawność.

Wstęp

Każdy człowiek jest głęboko powiązany z przyrodą, człowiek i środowisko, w którym żyje, tworzą dwa elementy systemu, jakim jest przyroda. Jednostka ludzka w tym układzie może być podmiotem, jak i przedmiotem badań percepcji środowiska przyrodniczego jako treści, dla której formą istnienia jest krajobraz. Uświadamiany związek człowieka z krajobrazem przejawia się w autentycznych przeżyciach spowodowanych wielozmysłową percepcją wzbogaconą przez doświadczenia i kulturę. W tym wypadku krajobraz jest zbiorem informacji, którą odbieramy jako bodźce. Źródłami informacji są m.in.: ukształtowanie powierzchni terenu, bioklimat, wody powierzchniowe, roślinność. Krajobraz może być źródłem energii wzmacniającej organizm i może też wpływać na stan zdrowia. Zdrowie jest tu rozumiane jako zasób energii i zdolności organizmu do zaspokojenia potrzeb wewnętrznych i zewnętrznych oraz osiągnięcia celów życiowych, bez naruszenia dynamicznej równowagi.

Yi-Fu-Tuan (1987) uważa, że rolą geografii jest zrozumienie człowieka w świecie. To zrozumienie wymaga znajomości potrzeb i zachowań przestrzennych ludzi, które są wynikiem ich wielozmysłowego spostrzegania. Wiemy, że

człowiek zdrowy najwięcej informacji odbiera wzrokiem i słuchem. Mało natomiast wiemy, jak spostrzegają i przeżywają krajobrazy ludzie niewidomi.

Zarys problematyki badań

Badania percepcji krajobrazów przez niewidomych przeprowadzono w 1995 r. w porze letniej, w grupie dziesięcioosobowej. Można je potraktować jako badania pilotażowe. W niniejszym szkicu wykorzystano także tezy z poprzednich prac autorki z lat 1992–1993 (Kowalczyk 1992, Kowalczyk 1993). Terenem badań był Nadwiślański Park Krajobrazowy, w którym wybrano następujące typy krajobrazu:

- krajobraz rolny z horyzontem otwartym,
- naturalny krajobraz z trzech stron otoczony lasem,
- wilgotny las sosnowy,
- las mieszany.

W każdym z tych krajobrazów postawiono niewidomym respondentom następujące pytania:

- Co rozumieją przez pojęcie ‘krajobraz’?
- Co u niewidomych wywołuje w krajobrazie uczucie – refleksji, smutku lub niepokoju?
- Jakie elementy krajobrazu, które spostrzegają, są dla niewidomych niezbędne do wypoczynku?
- Który z odwiedzanych krajobrazów najbardziej się niewidomym podobał, najlepiej się w nim czuli?

Synteza wyników badań

Dla badanych respondentów krajobraz był miejscem wraz z jego perspektywicznym otoczeniem. Wiedzieli, że na charakter krajobrazu mają wpływ kształty, a jednak wyróżniali krajobrazy akustyczne, zapachowe, bioklimatyczne. U niewidomych zmiana krajobrazu wyrażała się zmianą wiatru, wilgoci, ciepła-chłodu, zapachów, a głównie zmianą tła akustycznego. Krajobraz „uderzał” głównie w nozdrza i uszy.

Śpiew ptaków i zapachy trawy, kwiatów, świeży zapach powietrza oraz ciepło słoneczne – dawały radość. Przyjemne odczucia były wywoływane przez te elementy, które uświadamiały, że człowiek znalazł się wśród przyrody, daleko od uciążliwej goryczy miasta, „więzienia” miejskiego.

Smutek był powodowany przez złe wspomnienia i skojarzenia zapachowe, hałas, przesył wrażeń. Strach występował wtedy, gdy badani słyszeli nagłe nierozpoznane dźwięki, odgłosy piorunów, szum płynącej szybko wody, intensywnych opadów deszczu oraz nierówne podłoże (strach powierzchni). Do refleksji pobudzały intensywne zapachy, a szczególnie zapach świerku i sosny. Zatem do najważniejszych zjawisk w przyrodzie, koniecznych do wypoczynku niewidomych, należą przyjemne zapachy – świeże, słodkie i czyste, różnorodność śpiewu ptaków i duże nasłonecznienie.

Dla niewidomych spostrzegane krajobrazy różniły się między sobą głównie natężeniem, rodzajem oraz różnorodnością i zmiennością dźwięków, zapachów oraz wyczuwalnymi składnikami bioklimatu. Świadczą o tym przykłady wypowiedzi na temat odwiedzanych krajobrazów:

- 1) pole uprawne na otwartej przestrzeni to uboga awifauna, szum wiatru, krajobraz mało atrakcyjny – mało wrażeń;
- 2) polana pod lasem – krajobraz zbliżony do naturalnego to intensywny zapach trawy, bogactwo śpiewu ptaków, dużo słońca, słaby wiatr. Krajobraz ten był spostrzegany przez wszystkich badanych jako bardzo przyjemne miejsce, z którego większość odchodziła z żalem. Ten sam krajobraz, lecz bliżej strumienia, oceniano nieco gorzej, ponieważ przeszkadzały prawie niezauważane przez widzących maleńkie muszki, miękkie podłoże i szum płynącego strumienia. Do przyjemnych odczuć należał słodki zapach czarnego bzu i ciepło słoneczne;
- 3) droga polna wysadzona drzewami była spostrzegana negatywnie – ubogie życie, ciemno, cień, szum wiatru przysłania inne dźwięki;
- 4) łąka była dla wszystkich respondentów nadmiernie wilgotna, uboższa pod względem zapachowym i chłodniejsza w porównaniu z polaną pod lasem. Przyjemności dostarczało bogactwo życia przejawiające się w różnorodności śpiewających ptaków i zapachów;
- 5) sosnowy las w dolinie był zdecydowanie odrzucony jako miejsce wypoczynku ze względu na wilgoć, ubogie tło akustyczne i nieakceptowane zapachy oraz miękkie podłoże;
- 6) las mieszany respondenci spostrzegali jako słodkie zapachy (akacji), natomiast „koncert” tysięcy pszczoł wywarł silne wrażenie połączone ze strachem. Dla niewidomych las ten nadawał się do spacerów, ale był nieodpowiedni do dłuższego lub stałego pobytu ze względu na dużą wilgotność i mało słońca.

Z odpowiedzi niewidomych respondentów wynika, że najwięcej informacji z krajobrazu wychwytyją słuchem, węchem i dotykiem. Niezbędne jest dla nich do wypoczynku dużo słońca, śpiew ptaków oraz zapachy kwiatów, traw i czystego powietrza. Słuch mają bardzo wyczulony – rozpoznają bogactwo i różnorodność awifauny. Dokładnie rozpoznają z wielości znane im pojedyncze dźwięki. Badani niewidomi nie lubili ciszy, krajobrazy ubogie w dźwięki wydawały im się smutne. Szczególnie przykre odczucia budziły odgłosy jadących samochodów, nawet wtedy, gdy były dalekie i ledwo słyszalne. Dlatego też negatywnie było odbierane sąsiedztwo tras komunikacyjnych. Niewidomi również bardzo źle znosili nieprzyjemne zapachy.

Przeprowadzone badania pilotażowe potwierdzają wyniki badań biomedycznych. Tu przytoczę tylko wybrane przykłady wpływu środowiska na zdrowie niewidomych.

- 1) Bioklimat – zespół termiczny działa za pośrednictwem skóry i układu oddechowego, wpływa na ogólne samopoczucie – daje uczucie komfortu lub przygnębienia, drażliwości.
- 2) Promieniowanie fioletowe działa za pośrednictwem skóry i jest niezbędne do normalnego funkcjonowania organizmu. Poprawia przepływ krwi, pracę układu nerwowego, wchłanianie wapnia i wytwarza witaminę D. Poprawia ogólny stan zdrowia, uaktywnia organizm i podnosi dobre samopoczucie. Nadmiar promieniowania fioletowego powoduje oparzenia skóry, porażenie mózgu, negatywne zmiany w komórkach.
- 3) Stopień nasycenia parą wodną działa poprzez drogi oddechowe i receptory w skórze. Wilgotność poniżej 40% jest męcząca, przyspiesza utratę wody z organizmu, daje uczucie suchości. Natomiast wilgotność powyżej 70% utrudnia wymianę ciepła drogą parowania lub wzmacnia uczucie zimna w chłodne dni.
- 4) Wiatr działa mechanicznie na receptory skóry, jest czynnikiem hartującym i „nosicielem” zapachów oraz substancji toksycznych. W chłodne dni potęguje odczucia chłodu. Silny wiatr wywołuje złe samopoczucie, wzrost agresywności i ogólny niepokój.
- 5) Hałas jest zjawiskiem w dużym stopniu subiektywnym, działa na zmysł słuchu i kości czaszki. Nadmierny hałas wpływa ujemnie na układ krążenia, ciśnienie krwi, powoduje zmiany we krwi oraz obniża czynności gruczołów dokrewnych. Hałas zakłóca również równowagę psychiczną – wywołuje uczucia przykrości, utrapienia, niepokoju, udręczenia, lęku, ogólnego rozdrażnienia i agresję.

Dźwięki o częstotliwości 10 000 drgań na sekundę wywołują uczucia spokoju, równowagi, a śpiew ptaków daje radość.

- 6) Roślinność działa za pośrednictwem węchu i dotyku. Działanie roślinności jest wielorakie – dezynfekują drogi oddechowe, rozszerzają naczynia krwionośne, jonizują powietrze. Substancje lotne lekko uspokajają lub wzmagają aktywność i usuwają zmęczenie.

Podsumowanie

Mimo różnorodności wcześniejszych doświadczeń i skojarzeń oraz różnic ludzkich osobowości, są krajobrazy i ich elementy spostrzegane i przeżywane podobnie, jako przyjemne, warunkujące wypoczynek lub odrzucane jako negatywne. Związane jest to z tym, że swoiste cechy składników krajobrazu działają na każdego człowieka w podobny sposób. Krajobrazy pełne życia, radosnych odgłosów przyrody, słońce i zapachy roślin wywoływały u badanych niewidomych przyjemne emocje. Chłód, wilgoć, wiatr, milcząca przyroda, nieprzyjemne zapachy, hałas, nieznanne dźwięki – powodowały przykre odczucia. Dla niewidomych niezmiernie ważne jest kształcenie spostrzegania krajobrazów, ponieważ wcześniejsze doświadczenie i wiedza o środowisku przyrodniczym wzbogacają spostrzegane treści krajobrazu.

Polityka turystyki socjalnej w unii europejskiej

Abstract: The article deals with the perception of varied landscapes by persons with impaired eyesight. On the basis of survey was discussed the issue of recognition of landscapes by blind persons on the basis of feeling intensity, type as well as variety and variability of sounds, smells and elements of bioclimate.

Key words: landscape, perception of the landscape, disability.

Bibliografia

- Tuan Yi-Fu, 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kowalczyk A., 1992, *Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego – podstawa kształtowania obszarów rekreacyjnych*, Bydgoszcz, Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Kowalczyk A., 1993, *Kształcenie spostrzegania krajobrazu*, [w:] J. Banaszak (red.), *Krajobraz ekologiczny*, Bydgoszcz, Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

Teresa Skalska

Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji w Warszawie

Dostępność usług turystycznych świadczonych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informatycznych dla osób niepełnosprawnych

Zarys treści: Artykuł poświęcono problemowi dyskryminowania osób z niepełnosprawnością (w szczególności z dysfunkcją narządu wzroku i niesłyszących), zagrożonych wykluczeniem w korzystaniu z usług i treści elektronicznych, udostępnianych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii komunikacyjnych. Jest to nowy wymiar ograniczeń i barier obserwowanych w życiu społecznym, w tym w korzystaniu z turystyki i podróży, dotyczący nie tylko osoby z niepełnosprawnością, ale także podróżujące osoby starsze. W artykule wskazano rozwiązania legislacyjne w zakresie zapewnienia dostępności stron internetowych instytucji publicznych oraz wskazano przedsięwzięcia kompromisowe, przykłady dobrych praktyk, rekomendacje. Omówiono również aktywne działania organizacji pozarządowych w tym zakresie. W opracowaniu wykorzystano liczne źródła wtórne, analizy dokonane przez organizacje pozarządowe, akty prawne oraz wyniki badań własnych autorki, przeprowadzonych w środowisku osób niepełnosprawnych (w szczególności z dysfunkcją narządu wzroku i słuchu) oraz osób starszych.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, dostępność usług dla niepełnosprawnych.

Wstęp

W środowisku osób niepełnosprawnych coraz częściej podejmowana jest dyskusja na temat narastającego problemu zagrożenia wykluczeniem informatycznym, doświadczanego nie tylko przez osoby z prawnie orzeczoną niepełnosprawnością, ale także osoby starsze, słabiej wykształcone, uboższe. Trudność w korzystaniu przez te grupy społeczne z nowoczesnych technologii komunikacyjnych dotyczy zarówno sprzętu (komputerów, tabletów, smartfonów, tablic informacyjnych), jak i usług świadczonych za pomocą tego typu nośników. Jest to nowy wymiar ograniczeń i barier obserwowanych w uczestnictwie w życiu

społecznym, w tym w korzystaniu z turystyki i podróży. Większość stron internetowych, na których udostępniane są różnego rodzaju usługi internetowe związane z turystyką, zaprojektowana jest z uwzględnieniem estetycznych potrzeb osób widzących oraz celów marketingowych, które wymagają atrakcyjnego wyglądu aplikacji. Najczęściej nie idzie to w parze z ich dostępnością dla osób z dysfunkcją wzroku i słuchu, posługujących się specjalistycznym oprogramowaniem, a także osób starszych, co w zdecydowany sposób ogranicza, lub w skrajnych przypadkach uniemożliwia, dostęp do tych informacji. Z kolei wydaje się, że wśród osób i instytucji odpowiedzialnych za właściwe zastosowanie nowych technologii brakuje pełnej świadomości i wiedzy na temat specyficznych potrzeb środowiska zagrożonego wykluczeniem informatycznym, a często niewłaściwa forma aplikacji wykorzystywanych w sieci jest skutkiem pośpiechu bądź niedoceniaenia wagi problemu. Celem artykułu jest wskazanie najważniejszych ograniczeń w dostępie do usług informatycznych dla osób niepełnosprawnych i starszych uczestniczących w turystyce, ich istoty oraz wymiaru, omówienie najnowszych zmian legislacyjnych zmierzających do złagodzenia narastających trudności w korzystaniu z nowych rozwiązań komunikacyjnych (zwłaszcza z Internetu i telefonii komórkowej) oraz przegląd działań kompromisowych i przykładów poszukiwania nowych rozwiązań, w tym działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe. W tekście wykorzystano liczne źródła wtórne, analizy dokonane przez organizacje pozarządowe, akty prawne, materiały zamieszczone na stronach internetowych firm turystycznych i transportowych, wyniki badań własnych, przeprowadzonych wśród osób niepełnosprawnych i starszych¹, doświadczenia własne oraz wnioski płynące z własnej obserwacji uczestniczącej. W wywiadach pogłębionych zwrócono szczególną uwagę na ocenę dostępności stron internetowych przewoźników (w tym linii lotniczych), biur podróży oraz innych jednostek pośredniczących w sprzedaży usług turystycznych za pośrednictwem Internetu.

1. Definicje niepełnosprawności, problem ograniczonego uczestnictwa

W literaturze przedmiotu odnoszącej się do problemu niepełnosprawności, ale także w praktyce legislacyjnej czy działaniach w zakresie polityki społecznej, trudno o jednomyślność co do definicji niepełnosprawności i precyzyjnego określenia jej istoty. Zgodnie z zapisami Ustawy o rehabilitacji zawodowej, spo-

¹ W okresie kwiecień – maj 2015 przeprowadzono 14 wywiadów pogłębionych wśród osób niepełnosprawnych i starszych.

łecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych: „osoby niepełnosprawne to takie, których stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonywania pracy zawodowej, jeżeli uzyskały orzeczenie o zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności (znaczny, umiarkowany lub lekki), całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy lub rodzaju i stopniu niepełnosprawności” (to ostatnie dotyczy osób, które nie ukończyły 16. roku życia). Z kolei w metodologii Eurostatu, którą posługuje się GUS, badając skalę niepełnosprawności w Polsce, nie bierze się pod uwagę aspektu posiadania prawnego orzeczenia o niepełnosprawności i uznaje się za niepełnosprawne wszystkie osoby, które z powodu problemów zdrowotnych mają ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakich ludzie zwykle wykonują w danym wieku (uwzględniono poważne i mniej poważne ograniczenia). Podstawą oszacowań skali niepełnosprawności są deklaracje samych zainteresowanych.

Definicje niepełnosprawności przyjmowane są również dla użytecznych potrzeb polityki społecznej lub poszczególnych obszarów działalności gospodarczej. Tak np. dla potrzeb sformułowania szczególnych zasad obsługi osób niepełnosprawnych w transporcie lotniczym, coraz częściej wykorzystywanym w podróżach turystycznych, przyjęto zgodnie z Rozporządzeniem (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego, że „osoba niepełnosprawna” lub „osoba o ograniczonej sprawności ruchowej” oznacza każdą osobę, której możliwość poruszania się jest ograniczona podczas korzystania z transportu na skutek jakiegokolwiek niesprawności fizycznej (zmysłowej lub ruchowej, trwałej lub przejściowej), upośledzenia lub niesprawności umysłowej, lub każdej innej przyczyny niepełnosprawności lub wieku, i której sytuacja wymaga specjalnej uwagi oraz dostosowania usług dostępnych dla wszystkich pasażerów do szczególnych potrzeb takiej osoby.

Wydaje się, że swoistym przełomem w definiowaniu i klasyfikowaniu niepełnosprawności stały się założenia pochodzącej z przełomu XX i XXI w. Międzynarodowej Klasyfikacji Uszkodzeń, Działania i Uczestnictwa zwanej „Kartą 2000”. Uznaje się w niej, że niepełnosprawność tworzą trzy równoległe obszary: uszkodzenie, działanie i uczestnictwo. Uczestnictwo to – ogólnie mówiąc – rodzaj i zakres zaangażowania się osoby w sytuacje życiowe w środowisku, w którym funkcjonuje. Zarówno środowisko społeczne, jak i fizyczne może zawierać tak czynniki utrudniające, jak i ułatwiające to uczestnictwo. W klasyfikacji zakłada się, że człowiek, oprócz tego, że jest istotą biologiczną oraz osobą, działającą i wypełniającą różnorodne zadania, jest także członkiem określonej grupy społecznej, do której przynależy i w życiu której uczestniczy.

W klasyfikacji określa się i definiuje zakres i warunki uczestnictwa, wyróżniając sześć jego poziomów:

- 1) pełne uczestnictwo w zwykłych warunkach – bez potrzeby czynników ułatwiających (sprzyjających);
- 2) zagrożone pełne uczestnictwo, jeśli brak czynników ułatwiających;
- 3) uczestnictwo ograniczone, tylko w niektórych dziedzinach lub tylko w pewnym stopniu, niezależnie od czynników sprzyjających;
- 4) uczestnictwo niemożliwe, nawet przy sprzyjających warunkach;
- 5) uczestnictwo nieoczekiwane, ze względu na wiek, płeć i inne względy natury kulturowej lub społecznej;
- 6) uczestnictwo nie ma zastosowania do danej osoby, ze względu na wiek i/lub rodzaj niepełnosprawności².

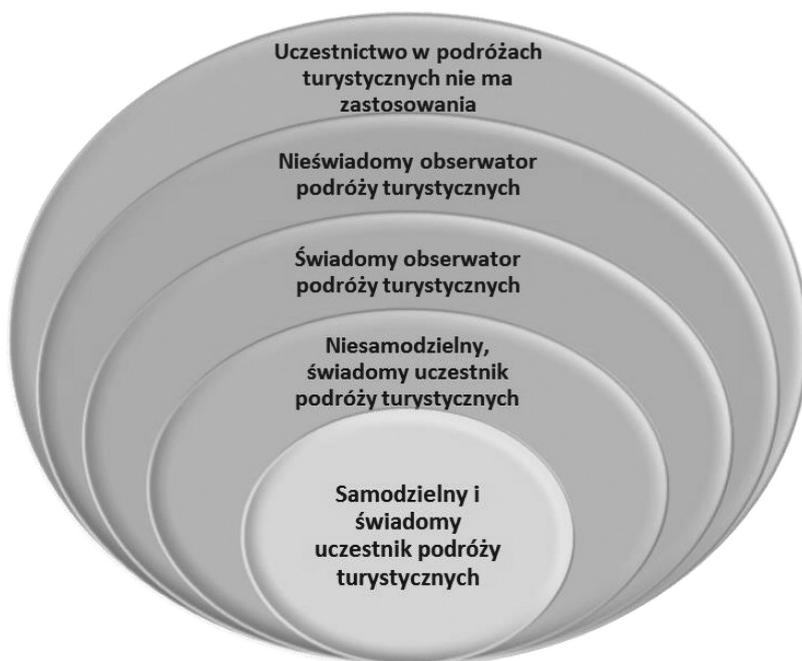
2. Poziomy uczestnictwa w turystyce

Posługując się zaproponowaną w omówionej wcześniej Międzynarodowej Klasyfikacji Uszkodzeń, Działania i Uczestnictwa klasyfikacją uczestnictwa w życiu społecznym w ogóle, możemy spróbować ją odnieść do turystyki i wyodrębnić pięć grup uczestników turystyki:

- 1) Samodzielny i świadomy uczestnik turystyki, tj. turysta, któremu sytuacja osobista i szeroko rozumiane warunki środowiska nie uniemożliwiają pełnego uczestnictwa w turystyce.
- 2) Niesamodzielny świadomy uczestnik turystyki, tj. osoba, która – z różnych względów – wymaga asysty osoby trzeciej lub zaistnienia innych czynników wspomagających.
- 3) Świadomy obserwator turystyki – osoba, która dostrzega własne potrzeby turystyczne, ma ich świadomość, ale z różnych przyczyn w turystyce nie uczestniczy.
- 4) Nieświadomy obserwator turystyki to osoba, która nie dostrzega i nie zgłasza potrzeb turystycznych, jest ich nieświadoma, niemniej ma możliwość obserwowania zjawisk związanych z turystyką.
- 5) Osoba, co do której problem uczestnictwa w turystyce nie ma zastosowania (np. osoba zupełnie niemobilna).

2 Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Światowa Organizacja Zdrowia, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, 2009 i Międzynarodowa Klasyfikacja Uszkodzeń, Działania i Uczestnictwa „Karta 2000”.

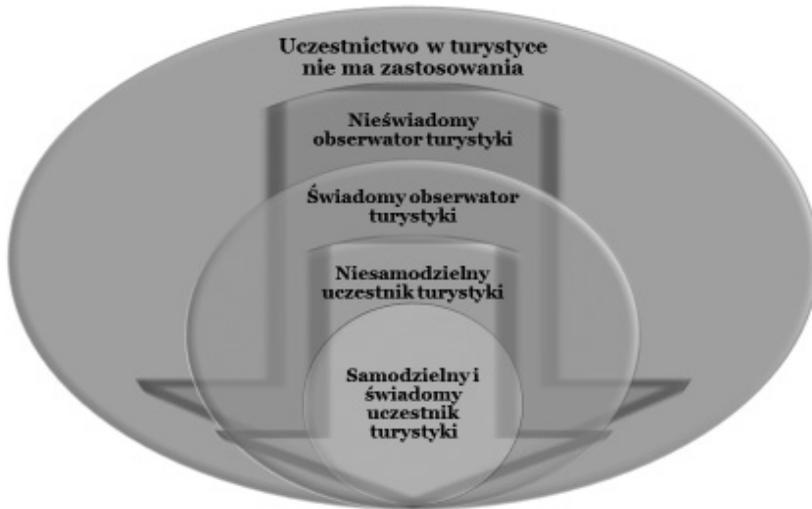
Jeśli uznamy, że najbardziej pożądanym „kręgiem” ilustrującym wymiary uczestnictwa w turystyce jest *świadomy i samodzielny uczestnik podróży turystycznych*, wówczas przedsięwzięcia włączające osoby z niepełnosprawnością w uczestnictwo w turystyce powinny zmierzać do tego, aby – za pomocą instrumentów ekonomicznych, technicznych, rozwiązań legislacyjnych czy społecznych umożliwić stopniowe przejście ku kręgom położonym jak najbliżej kręgu uznanego za optymalny (rys. 1).

Rys. 1. Podstawowe wymiary uczestnictwa osób niepełnosprawnych w turystyce

Źródło: opracowanie własne.

Procesowi przejścia od „nieświadomego obserwatora turystyki” do „samodzielnego i świadomego uczestnika turystyki” musi towarzyszyć szereg działań i spełnienie licznych warunków: społecznych, ekonomicznych, legislacyjnych, technicznych. Jednym z tych działań jest właściwe udostępnienie usług świadczonych na każdym etapie: począwszy od informacji turystycznej, aż po sprzedaż imprez turystycznych i możliwość podzielenia się wrażeniami z podróży. W obecnej dobie dostęp osób niepełnosprawnych i starszych do całego łańcucha usług turystycznych nie może obyć się bez stworzenia warunków do korzystania z nowoczesnych rozwiązań technologicznych i informatycznych.

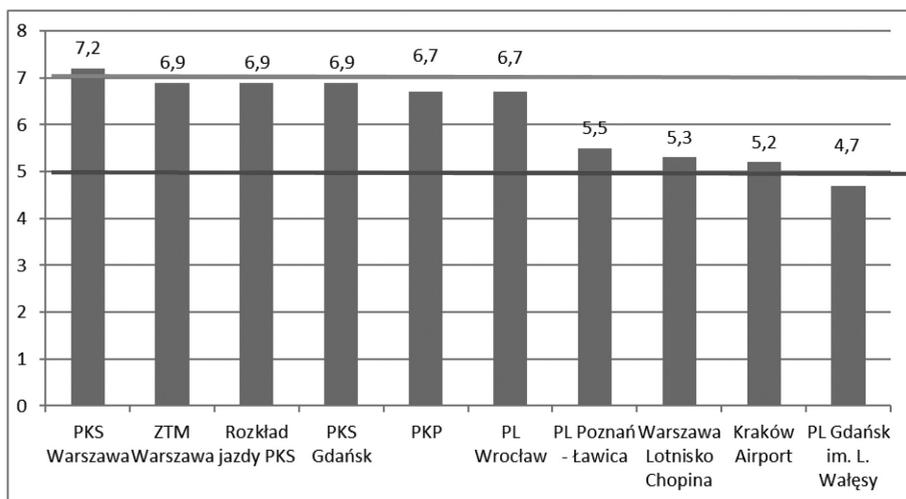

Rys. 2. Uczestnictwo osób niepełnosprawnych w turystyce – cel, do którego zmierzamy

Źródło: opracowanie własne.

Elementem tej dostępności jest w głównej mierze możliwość korzystania z usług świadczonych za pośrednictwem Internetu. Posługiwanie się standardowo zaprojektowanymi stronami internetowymi wymaga widzenia, słyszenia, używania rąk i rozumienia. Na tej podstawie można wskazać cztery najważniejsze grupy osób, dla których istotna jest dostępność treści zamieszczanych w Internecie. Warto zwrócić również uwagę na osoby z niepełnosprawnością intelektualną, ludzi słabo znających język polski, osoby z trudnościami w uczeniu się. Z uwagi na te grupy konsumentów ważna jest nie tylko techniczna dostępność serwisów, ale także prosta, zrozumiała treść przekazu. Tymczasem według badań organizacji pozarządowych podejmujących rozliczne inicjatywy na rzecz środowiska osób z niepełnosprawnością okazuje się, że 73,4% badanych publicznych serwisów internetowych jest bardzo trudno dostępnych, w 20,8% z nich występują różne problemy w dostępie do informacji publicznej, a 5% testowanych witryn nie jest dostępnych w najmniejszym nawet stopniu. W trakcie badania dostępnych było jedynie 0,8%, a i to nie w pełni³. Nieco lepiej wypada ocena dostępności wybranych stron przedsiębiorstw świadczących usługi transportu pasażerskiego (rys. 3).

3 <http://dostepnestrony.pl/dostepna-strona-internetu/>; 12.05.2015.

- 7,1 - 10,0 – Strona spełniająca standardy dostępności
- 5,1 - 7,0 – Strona częściowo spełniająca standardy dostępności
- 0,0 do 5,0 – Strona niespełniająca standardów dostępności

Rys. 3. Ocena dostępności wybranych stron WWW przedsiębiorstw świadczących usługi transportu pasażerskiego (skala 0-10)

Źródło: Stworzenie systemu automatycznych audytów dostępności treści internetowej OpenAudit. Projekt współfinansowany z Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, Utilitia Sp. z o.o., 2012.

Warto zauważyć, że nowy wymiar ograniczeń i barier obserwowanych w uczestnictwie w życiu publicznym, w tym w korzystaniu z różnych środków transportu, odnosi się nie tylko do osób ze zdiagnozowaną i ustaloną niepełnosprawnością, ale także do wzrastającej liczby podróżujących osób starszych. Grupy te wyraźnie artykułują nieco odmienne potrzeby, także w zakresie nowych technologii wykorzystywanych przede wszystkim w informacji, ale także w samoobsłudze w podróży (np. zakup biletów lotniczych i odprawa online), obnażając równocześnie brak właściwego rozumienia ich potrzeb, niedostateczny poziom wiedzy wśród pracowników odpowiedzialnych za właściwe zastosowanie tych technologii oraz – w konsekwencji – pojawienie się luki w zakresie informacji skierowanej do osób z niepełnosprawnością i osób starszych, oraz możliwości samodzielnego zakupu usług.

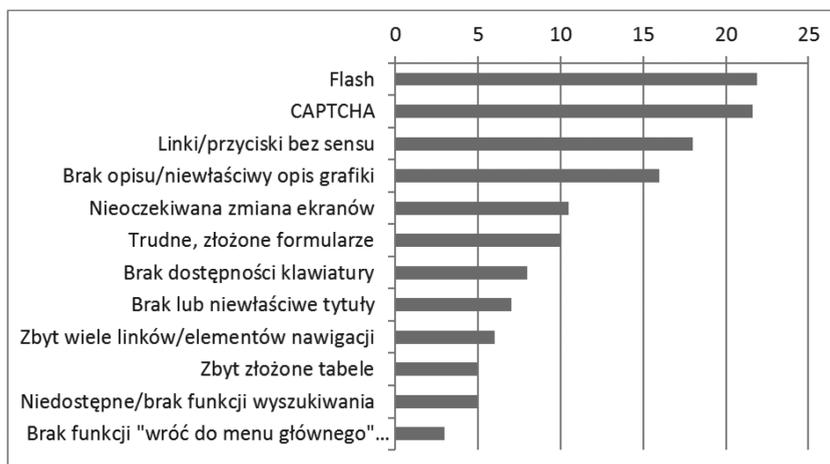

Rys. 4. Elementy kompleksowej usługi turystycznej
 Źródło: opracowanie własne.

Usługodawca, biuro podróży, pośrednik, przewoźnik muszą zdawać sobie sprawę z komplementarności usług turystycznych oraz z tego, że powinny one być dostępne na każdym etapie świadczenia. A więc także – o czym często zapominamy – na etapie informowania o usłudze. Przygotowując usługę informacji turystycznej, trzeba uwzględnić przede wszystkim to, że jej dostępność musi uwzględniać wszystkie współczesne formy przekazu, różnorodne sposoby docierania do niepełnosprawnych klientów z wykorzystaniem technik multimedialnych, w tym przekazu internetowego.

Badania przeprowadzone wśród użytkowników *screenreaderów*, a więc głównie osób z dysfunkcją narządu wzroku, pokazują, że najważniejszym utrudnieniem w korzystaniu z Internetu są migające, szybko pojawiające się i znikające obrazy (np. banery), obiekty FLASH, które były dość powszechnie wykorzystywane do tworzenia efektownych, animowanych menu, test CAPTCHA oraz nielogiczne

zaprojektowane strony, zawierające nieuzasadnione bądź źle opisane linki. Dużym utrudnieniem jest również brak lub niewłaściwy opis pojawiającej się grafiki i/lub materiału filmowego. Warto dodać, że dla osób z dysfunkcją narządu słuchu elementem ograniczającym dostęp jest brak tłumaczenia tekstów mówionych na język migowy.

Rys. 5. Najważniejsze utrudnienia w korzystaniu ze stron internetowych (% wskazań)

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://webaim.org/projects/screenreadersurvey4/#problems>; próba 1782 osoby; 18.05.2015.

Trudności w korzystaniu ze stron internetowych, docieraniu do informacji oraz możliwości zakupu usług są opisywane przez osoby objęte badaniem przeprowadzonym dla potrzeb niniejszego opracowania w następujący sposób: „Kiedyś bilety na stronie linii lotniczej X kupowałam sama. [...]; jeśli kupując bilet, zaznaczyło się asystę dla niepełnosprawnego pasażera, od kwietnia ubiegłego roku [tzn. 2014 – wyjaśnienie T.S.] nie da się dokończyć odprawy on-line. By to zrobić, trzeba zadzwonić na infolinię linii X, która jest bardzo droga [...], jest czynna tylko w dni powszednie, w określonych godzinach. Jeśli lecę gdzieś sama, zazwyczaj bilet kupuję telefonicznie w firmie pośredniczącej (Y). Generuje to dodatkowy koszt za pośrednictwo i wystawienie biletu, ale dostaję link do odprawy on-line, którą robi się na stronie pośrednika Y, a nie przewoźnika. Nie muszę się więc przedzierać przez mnóstwo linków, formularz jest krótki, łatwy i dostępny. Poza tym, kupując bilet, rezerwuję asystę. [...] nie muszę dzwonić na numer 700, bo robi to za mnie pośrednik Y”⁴.

4 Fragment wywiadu przeprowadzonego z osobą niewidomą (14.05.2015).

Osobnym problemem, o narastającym znaczeniu, jest kwestia dostępu do coraz szerszego wachlarza usług świadczonych z zastosowaniem ekranów dotykowych. Ekran te diametralnie zmieniły sposób, w jaki korzystamy z nowych technologii, co więcej, w życiu codziennym coraz częściej spotykamy się z sytuacją, gdy **nie mamy wyboru i jesteśmy zmuszeni** do korzystania z urządzeń wyposażonych w ekrany dotykowe (np. domofony). Warto pamiętać, że przy obecnym stanie oprogramowania stacjonarne urządzenia z ekranami dotykowymi funkcjonujące w przestrzeni publicznej (np. infokioski) są praktycznie całkowicie niedostępne dla osób dotkniętych paraliżem, niewidomych i niejednokrotnie trudne do obsługi dla osób starszych. Potęguje to proces wykluczenia społecznego coraz szerszej grupy klientów. Problem ten narasta również w transporcie lotniczym, gdzie coraz częściej oczekuje się od pasażerów samodzielnej odprawy za pomocą specjalnych ekranów dotykowych lub online (dotyczy to w szczególności przewoźników niskokosztowych). Dla osób niewidomych i niedowidzących dostosowanie tych urządzeń jest bardzo słabe. Z kolei, jeśli chodzi o ekrany dotykowe smartfonów i tabletów, próbę o ich udostępnienie podjęli najwięksi konkurenci działający na rynku, twórcy systemów Android i iOS. Dzięki odpowiedniemu oprogramowaniu (Android – TalkBack, iOS – VoiceOver), czyli wbudowanym programom zapewniającym wsparcie głosowe dla informacji pojawiających się na ekranach dotykowych, można z tych urządzeń mobilnych korzystać, jednak w bardzo ograniczonym stopniu. Oprogramowanie udźwiękowiające zapobiega wprawdzie całkowitemu wykluczeniu, nie pozwala jednak na efektywną pracę z tymi urządzeniami.

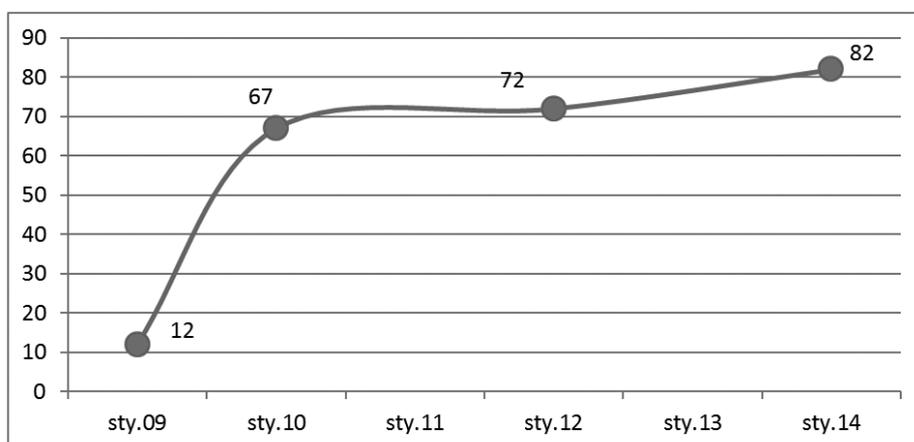
3. Rozwiązania legislacyjne zmierzające do łagodzenia ograniczeń w dostępie do usług informatycznych

W Polsce istotne zmiany w zakresie zapewnienia dostępności informacji przekazywanej w formie elektronicznej i sprzedaży usług, w szczególności poprzez Internet oraz telefonię komórkową, rozpoczęto w 2012 r., przyjmując Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych⁵. Rozporządzeniem tym ustanowiono Krajowe Ramy Interoperacyjności, stanowiące ważny krok do uporządkowania rządowej infrastruktury informatycznej. Określono w szczególności minimalne wymagania dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej,

5 DzU. 2012, poz. 526.

a także nałożono na administrację publiczną obowiązek dostosowania systemów teleinformatycznych dla osób niepełnosprawnych. We wprowadzonych przepisach uwzględnia się nie tylko potrzeby osób niewidomych i niedowidzących, ale również niesłyszących, z dysfunkcjami intelektualnymi, osób niepełnosprawnych ruchowo, a także coraz liczniejszą populację osób starszych.

Jest to działanie w pełni uzasadnione, ponieważ z analiz prowadzonych przez środowisko osób niepełnosprawnych wynika, że zaledwie 8% stron internetowych zarządzanych przez administrację publiczną jest dostosowanych do minimalnych wymagań dostępności stawianych przez Unię Europejską. Rozwiązaniem problemu nie jest posługiwanie się przez osoby niepełnosprawne (np. z dysfunkcją narządu wzroku) syntezatorami mowy i screenreaderami, ponieważ narzędzia te, mimo że coraz szerzej wykorzystywane (por. rys. 6), nie dają jednak możliwości pełnego odczytania tekstu.

Rys. 6. Użytkownicy Mobile Screen Readers (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://webaim.org/projects/screenreadersurvey4/#problems>; próba 1782 osoby; 18.05.2015.

W pierwszym etapie przyjęto, że do wprowadzenia zmian i dostosowania serwisów internetowych do potrzeb osób niepełnosprawnych zobligowane są jednostki wykonujące zadania publiczne (urzędy centralne i regionalne, szpitale, policja, służby ratunkowe); nałożono na nie obowiązek zastosowania odpowiednich standardów do 30 maja 2015 r. Obowiązkiem dostosowania już na etapie tworzenia objęto serwisy nowo powstające oraz serwisy poddawane istotnym modernizacjom. Zmianami, wymuszonymi przepisami prawa (Rozporządzeniem Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 26 marca 2014 r.

w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących świadczenia udogodnień dla osób niepełnosprawnych oraz dostawców publicznie dostępnych usług telefonicznych⁶), objęte są również przedsiębiorstwa telekomunikacyjne. W kwietniu 2015 r. weszła w życie kolejna część przepisów tego rozporządzenia⁷.

Jeśli chodzi o możliwość podróżowania, problem szeroko rozumianej dostępności usług świadczonych osobom niepełnosprawnym został stosunkowo najlepiej i najwcześniej rozwiązany w pasażerskim transporcie lotniczym. Państwa Unii Europejskiej dostosowały swoje usługi do zapisów rozporządzenia w sprawie praw osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą⁸, które stanowi ważny krok w kierunku zapewnienia podstawowych ułatwień, głównie dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. W rozporządzeniu ustanowiono jednolite ramy ochrony pasażerów w państwach UE, ustalono podział obowiązków między portami lotniczymi a przewoźnikami, odniesiono się również do problemu dostępności informacji, zapewniając, aby wszystkie istotne dane dostarczane pasażerom lotniczym były przekazywane w formie dostępnej dla osób niepełnosprawnych (np. podstawowe informacje w zakresie bezpieczeństwa).

4. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG 2.0)

Wytyczeniu kierunku zmian i ich uporządkowaniu posłużyły opracowane w końcu XX w. standardy WCAG (Web Content Accessibility Guidelines). Dokument ten, do którego odwołują się wymagania w zakresie dostosowania stron internetowych **dla wszystkich**, to wytyczne odnoszące się do ułatwień w dostępie do treści zamieszczanych w sieci. Pierwsza wersja standardów pojawiła się w końcu XX w., a wersja 2.0 – w 2008 r. Ogólnie ujmując, WCAG 2.0 zawiera bardzo szczegółowe wskazówki pozwalające budować serwisy internetowe dostępne dla wszystkich, aczkolwiek szczególnie istotna jest tu dostępność informacji dla osób z różnorodnymi niepełnosprawnościami. Warto zwrócić uwagę na kilka podstawowych zaleceń:

6 DzU 2014, poz. 464

7 Problematyka dostępności informacji, w tym serwisów internetowych, znalazła się również w dokumentach Europejskiej Agendy Cyfrowej – Programu rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Unii Europejskiej w latach 2010–2015, Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (DzU 2012, poz. 1169) oraz w Ustawie z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (DzU 2011 nr 209, poz. 1243).

8 Rozporządzenie (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie praw osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą.

- 1) Zapewnienie spójnej, logicznej mapy strony oraz nawigacji w obrębie serwisu. Niezwykle ważne jest umożliwienie korzystania ze wszystkich funkcji serwisu, w tym nawigacji oraz odtwarzania załączonych plików za pomocą klawiatury; zapewnia to dostępność dla osób niewidomych i niedowidzących korzystających wyłącznie z klawiatury. Konieczne jest zadbanie o to, aby wszystkie odnośniki były unikalne i zrozumiałe, oraz by nie powodowały otwierania nowych okien lub zakładek bez ostrzeżenia; nie należy używać linków w postaci: „>>” czy „więcej” albo „kliknij tutaj”, ponieważ mogą one powodować utratę kontroli użytkownika nad nawigacją w obrębie serwisu. W serwisach bardzo rozbudowanych, zawierających dużą liczbę linków, w menu głównym zaleca się natomiast zapewnienie możliwości szybkiego przejścia bezpośrednio do treści pojedynczej strony za pomocą tzw. *skip links*.

- 2) Łatwe poruszanie się po serwisie wymaga właściwego tytułowania stron i podstron oraz zapewnienia ich logicznej struktury. Podstawowym sposobem porządkowania treści na stronach są nagłówki (od h1 do h6, przy czym nagłówek h1 powinien być tytułem tekstu głównego). W serwisie nie należy wykorzystywać tabel do konstruowania strony.
- 3) Zapewnienie dostępu do treści zawartych w elementach graficznych, filmowych, animowanych i multimedialnych. Wszystkie one powinny być opatrzone tekstem alternatywnym, zwanym altem, w zwięzły sposób opisującym zawartość przekazu wizualnego. Dla osób niewidomych elementy animowane, teksty ruchome oraz grafiki służące wyłącznie celom dekoracyjnym powinny być eliminowane, zastępowane tzw. pustym atrybutem alt. Zwraca się również uwagę na konieczność ograniczenia szczególnie dynamicznych animacji, które utrudniają poruszanie się po serwisie i rozpraszają uwagę nie tylko osób niewidomych, ale także starszych i osób z dysfunkcjami neurologicznymi (np. padaczką).

- 4) Zapewnienie dostępności do treści zawartych w elementach dźwiękowych (wypowiedziach, audycjach, plikach wideo, plikach multimedialnych, plikach Flesh) poprzez dołączenie transkrypcji tekstowej, także z wykorzystaniem tłumaczenia na język migowy.
- 5) Dostępność plików w formatach PDF, Word dla osób niewidomych korzystających z popularnych aplikacji umożliwiających przeglądanie takich dokumentów (tzw. *screenreaderów*).
- 6) Prostota, przejrzystość, czytelność i jasne formułowanie tekstów, zapewniające dostęp osobom o niskim poziomie wykształcenia i/lub osobom z dysfunkcjami intelektualnymi. Czytelny i logiczny podział treści, opatrywanie poszczególnych fragmentów nagłówkami, umożliwienie sprawnego przechodzenia do wybranych przez użytkownika sekcji, unikanie nieznanymi skrótów powodujących konieczność wyjaśniania, unikanie skomplikowanego formatowania tekstu (np. justowania).
- 7) Dbłość o potrzeby osób słabowidzących poprzez wyraźne, wzmocnione zaznaczenie elementów aktywnych (np. pól formularzy), właściwy dobór kolorów i kontrast kolorystyczny oraz odpowiedni stosunek jasności tekstu do tła⁹. Niezbędne jest zapewnienie możliwości znaczącego powiększenia strony (co najmniej o 200%) przy wykorzystaniu narzędzi przeglądarki i bez utraty treści.
- 8) Szereg szczegółowych zaleceń umożliwiających korzystanie z zawartych na stronie treści, takich jak: prosta budowa i opis tabel służących do przekazywania danych, zaznaczenie fragmentów obcojęzycznych, właściwe wyróżnienie cytatów (co najmniej cudzysłowami), tytułowanie ramek, właściwe opisanie pól formularzy itp.

Jeśli chodzi o osoby z dysfunkcją wzroku, warto wskazać na kilka często spotykanych w serwisach internetowych błędów wykluczających tę grupę z użytkowania informacji przekazywanej w formie elektronicznej:

- 1) Brak bądź nieczytelne opisy linków kierujących „w głąb” strony głównej, do zakładek, załączników i podstron serwisu. W takich wypadkach osoby korzystające z programów czytających zawartość ekranów (*screenreaderów*) nie są w stanie we właściwy, łatwy sposób poruszać się po stronie.

⁹ Szczegółowe zalecenia zawarte są w WCAG 2.0.

- 2) Nielogicznie i niekonsekwentnie zaprojektowane nagłówki stron i podstron, brak powiązania tytułu nagłówka z treścią podstrony; ważne jest, aby nagłówki wskazywały na poziom ważności informacji (najważniejsze, mniej ważne, szczegółowe).
- 3) Zamieszczanie dokumentów w niewłaściwym, niedostępnym formacie PDF lub w postaci zeskanowanej; nie są one czytane przez *screenreadery*. Zeskanowane dokumenty bez odpowiedniego dostosowania są czytane jak zwykłe zdjęcia, a nie jako elektroniczny tekst. Wykorzystywane obecnie czytniki ekranu nie rozpoznają tekstu na zdjęciach.
- 4) Brak krótkich, zwięzłych opisów fotografii, wykresów, tabel, różnego rodzaju grafiki. Brak informacji o zamieszczanych materiałach filmowych.
- 5) Brak możliwości dostosowania się do tzw. testu CAPTCHA (Completely Automated Public Turing test to tell Computers and Humans Apart), który polega na konieczności odzwierciedlenia (wpiśnięcia) kilku graficznych znaków (liter lub cyfr) pojawiających się na ekranie; znaki te nie są czytane przez *screenreadery*¹⁰. Utrudnienia te tak opisuje jedna z osób objętych badaniem przeprowadzonym na potrzeby niniejszego artykułu: „Problemem są dynamiczne strony, które co chwila się przeladowują, fokus skacze, co nie pozwala wypełnić formularzy, część formularzy rezerwacyjnych jest niedostępna. Szukając informacji o połączeniach, też trzeba się mocno nakombinować, żeby coś odczytać. Generalnie z dostępnością stron linii lotniczych jest kiepsko. Jeszcze do tego najczęściej do zatwierdzenia rezerwacji trzeba wpisać kod z obrazka [...]”.
- 6) Trudności w poruszaniu się po tabelach, wykorzystywanych często do porządkowania zawartości strony. Niezbędne jest zastąpienie treści zawartych w tabelach zwykłym tekstem.

¹⁰ Test CAPTCHA stanowi ogromne utrudnienie zarówno dla niewidomych, niedowidzących, jak i osób starszych. Jest stosowany w formie graficznej lub – rzadko – dźwiękowej. Graficzna forma testu CAPTCHA stanowi utrudnienie także dla tych, którzy w swoich przeglądarkach mają wyłączone wyświetlanie obrazów, bądź też korzystają z przeglądarek tekstowych (np. Links, Lynx).

5. Dostępność innych urządzeń i technik komunikacji

Ograniczenia w dostępie do informacji i możliwości zakupu usług za pomocą technologii cyfrowych odnoszą się przede wszystkim do licznych organizatorów podróży i usługodawców związanych z turystyką, a także serwisów internetowych przewoźników: linii kolejowych, przedsiębiorstw pasażerskiego transportu drogowego, linii lotniczych, jednostek zarządzających portami lotniczymi. Trzeba pamiętać, że dotyczy to także jednostek współpracujących z przewoźnikami: touroperatorów, agencji turystycznych, pośredników w sprzedaży biletów (kolejowych, lotniczych, autokarowych) agentów handlingowych, czy jednostek handlowych i usługowych działających na dworcach i w portach lotniczych. Na etapie planowania podróży problem dostępności odnosi się przede wszystkim do różnorodnych wyszukiwarek i serwisów informacyjnych, natomiast w trakcie samej podróży dotyczy w szczególności elektronicznych punktów informacji, miejsc wymagających samodzielnej odprawy biletowej (głównie na lotniskach), w których wykorzystywane są dotykowe ekrany informacyjne oraz informacji o zasadach bezpieczeństwa przekazywanej na pokładach samolotów.

„Najczęściej korzystam z wyszukiwarek zbierających różne połączenia należące do różnych linii lotniczych. Niektóre osoby korzystają bezpośrednio ze strony linii X (różne zdania, część nie zdołała sobie poradzić, a część jakoś dała radę zarezerwować połączenie) i Z. Jest to jednak dość trudne. Jeszcze gorzej jest z mobilnymi aplikacjami linii lotniczych, bo większość jest niemal nie do obsłużenia przez osobę pracującą z udźwiękowieniem”¹¹.

6. Potencjalne kierunki zmian. Aktywność organizacji pozarządowych

Zmiany w zakresie dostępu osób niepełnosprawnych do usług świadczonych przy wykorzystaniu nowych urządzeń i technik informatycznych są determinowane dwoma głównymi czynnikami: poziomem kosztów oraz możliwościami technologicznymi związanymi z przystosowaniem sposobu świadczenia tych usług do możliwości osób z niepełnosprawnością. Wysokie koszty pełnego dostosowania serwisów internetowych i materiałów wykorzystywanych w Internecie, zwłaszcza materiałów filmowych dla niewidomych i dźwiękowych dla osób z dysfunkcją narządu słuchu, uniemożliwiają realizację w krótkim czasie wszystkich postulatów i oczekiwań. Również najnowsze rozwiązania technologiczne są niejednokrotnie związane z wysokimi nakładami dla właściciela

11 Wypowiedź jednego z uczestników wywiadów pogłębionych (12.05.2015).

aplikacji – są one wyższe, jeśli wynikają z konieczności poprawiania, udoskonalania aplikacji, a nie właściwego jej zaprojektowania na samym początku. Oznacza to konieczność poszukiwania kompromisu oraz rozłożenia w czasie procesu dochodzenia do rozwiązań w pełni satysfakcjonujących. Stanem pośrednim pomiędzy zapewnieniem dla każdego odbiorcy profesjonalnej audiodeskrypcji materiału filmowego oraz tłumaczenia migowego a pozostawieniem go zupełnie bez komentarza, powinno być przynajmniej opatrzenie filmów napisami, a plików dźwiękowych transkrypcją tekstową. Podobnie zdjęcia i grafiki powinny być opatrzone tzw. atrybutem ALT, tzn. opisami alternatywnymi, nie tylko z uwagi na potrzeby osób niewidomych, ale także użytkowników, którzy nie wyświetlają grafiki. Opisy i transkrypcje mogą być zamieszczone w osobnych plikach tekstowych, powinny jednak być na tyle jasne i wyczerpujące, aby pozwalały osobom niepełnosprawnym zapoznać się z ich treścią.

Ważnym problemem jest także konieczność podejmowania działań zmierzających do zapewnienia kompatybilności różnorodnych aplikacji i urządzeń. Tymczasem poszukiwania, eksperymenty i praktyczne działania podejmowane przez różne firmy idą w wielu, niejednokrotnie odmiennych kierunkach. Dla osób z dysfunkcją wzroku, dla których szczególnie trudne jest korzystanie z ekranów dotykowych, pojawiło się kilka nowych rozwiązań. Jednym z nich jest ekran dotykowy, który „wyświetla” tekst alfabetem Braille’a przy wykorzystaniu wibracji: wklęsły punkt odpowiada serii drgań o małej amplitudzie, natomiast wypukły jest reprezentowany przez pojedynczą, silniejszą wibrację. Wibracje te odczytywane są za pomocą palców, tak jak punkty w alfabecie Braille’a. Ciekawym przykładem jest także telefon B-Touch wyposażony w ekran dotykowy obsługiwany w brajlu oraz prace prowadzone przez Microsoft zmierzające do tego, aby dzięki wykorzystaniu dodatkowej warstwy polimerów, na ekranie pojawiały się tekstury wyświetlanych obrazów. Dostępny jest również bezdotykowy smartfon¹², okulary dla osób niewidzących z wbudowanym czytnikiem tekstu¹³, coraz częściej mówi się także o konstrukcji komputera odczytującego ruch ciała i rozpoznającego obiekty. Trwają też prace nad systemem operacyjnym, który zapewni kontrolę nad telefonem za pomocą ruchów głowy¹⁴. Oprócz inicjatyw planowanych do realizacji w dłuższej perspektywie warto zwrócić uwagę na działania, z których można korzystać już dziś. Przykładem takiej dobrej prakty-

12 <http://sesame-enable.com/>; (pobrano 10.07.2015).

13 <http://www.orcam.com/>; (pobrano 10.07.2015).

14 Por. także: <http://nocamels.com/2014/01/israeli-startup-enables-touch-free-control-of-smart-devices-for-the-disabled/> (pobrano 10.07.2015).

ki są tłumaczenia dla osób głuchych lub niedosłyszących, które można zamówić za pomocą smartfona lub bezpośrednio na stronie migam.org¹⁵.

W dyskusję na temat dostępności usług świadczonych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii aktywnie włączone jest środowisko osób z niepełnosprawnością, zwłaszcza z dysfunkcją narządu wzroku. Na uwagę zasługują działania podejmowane przez organizacje pozarządowe, w pracę których zaangażowani są sami niepełnosprawni: audyty stron internetowych oceniające dostępność w sieci (Fundacja Widzialni – Polska Akademia Dostępności, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Regionalna Fundacja Pomocy Niewidomym w Chorzowie i inne), czy też portale e-learningowe instruujące, jak uczynić stronę dostępną. Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego (FIRR) już w 2009 r. przeprowadziła badanie, którego celem było zbadanie dostępności stron internetowych, usług i aplikacji oferowanych za pośrednictwem Internetu przez instytucje państwowe¹⁶.

Niezależnie od podejmowanych przez różne firmy działań bieżących, udostępniających obecnie oferowane usługi osobom niepełnosprawnym i starszym, zwraca uwagę konieczność podejmowania inicjatyw strategicznych: ciągłego podwyższania standardów, śledzenia zmian w zakresie nowych technologii, uwzględniania ich w planowaniu strategicznym, w tym np. w planowaniu nowej infrastruktury lotniskowej, terminali, nowych systemów handlingowych¹⁷.

Podsumowanie

Analiza dokumentów, licznych raportów oraz wyniki badań przeprowadzonych wśród osób z niepełnosprawnością oraz osób starszych uwiadamia istotny problem dyskryminowania tej grupy społecznej, zagrożonej wykluczeniem w dostępie do usług i treści elektronicznych, w tym z zakresu turystyki i podróży. Organizacje pozarządowe zaangażowane w rozwiązywanie tego problemu zwracają uwagę na konieczność uwzględniania dostępności już na etapie projektowania, a nie dopiero na etapie użytkowania oraz na konieczność

15 Pozwala na bezpłatne skorzystanie z usług tłumacza migowego; <http://migam.org/>; (pobrano 10.07.2015).

16 *Klucz do informacji. Dostępność informacji elektronicznej*. Raport dotyczący dostępności aplikacji oferowanych przez administrację publiczną oraz aplikacji podpisów cyfrowych powstały w wyniku realizacji projektu „Klucz do informacji – badanie dostępu informacji dla osób niewidomych”, współfinansowanego przez Fundację im. Stefana Batorego, Kraków 2009.

17 Por. także: *Kodeks dobrego postępowania przy obsłudze naziemnej osób niepełnosprawnych i osób z ograniczoną możliwością poruszania się podróżujących drogą lotniczą*. Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice w Pyrzowicach, 2008 r.

podnoszenia świadomości – zarówno projektantów, jak i decydentów¹⁸. Warto podkreślić także, że dodatkową barierą, niemożliwą dla wielu osób z niepełnosprawnością do pokonania, są wysokie koszty dostępu do nowych, specjalistycznych rozwiązań technologicznych, zarówno sprzętu, jak i oprogramowania. W szczególności odnosi się to do różnego rodzaju urządzeń i programów „pośredniczących” pomiędzy możliwościami osoby niepełnosprawnej a treścią prezentowaną na stronach internetowych: ekranów brajlowskich, programów udźwiękowiających i umożliwiających czytanie ekranu, różnego typu specjalistycznych interfejsów. Niezwykle dynamiczne zmiany w dziedzinie nowych technologii z jednej strony, a zubożenie środowiska osób niepełnosprawnych z drugiej są przyczyną nie tylko wykluczenia informatycznego, ale pogłębiania się przepaści pomiędzy potrzebami, a możliwościami ich zaspokojenia. Dzieje się tak, mimo że z technicznego punktu widzenia istnienie aż tak ogromnej luki nie jest uzasadnione. Wydaje się, że problemem dla osób niepełnosprawnych w odniesieniu do możliwości korzystania z nowych technologii informatycznych jest coś, co – paradoksalnie – w rzeczywistości jest siłą napędową rozwoju nowych rozwiązań, dedykowanych głównie tej grupie społecznej: ciągłe poszukiwanie nowości, z których każda idzie trochę w inną stronę. Zanim osoby zagrożone wykluczeniem zdążą się z nimi zapoznać i „oswoić”, i zanim nowości te zostaną na tyle upowszechnione, że staną się dostępne i cenowo, i technologicznie (niektóre mają przecież duże wymagania sprzętowe i programowe) – już pojawiają się następne. Wydaje się, że tempo zmian zdecydowanie wyprzedza możliwe do uzyskania tempo pościgu za nimi.

18 Por.: Klucz do informacji..., op. cit., s. 16.

Availability of tourist services provided with the “IT” modern technologies for disabled persons

Abstract: The article is dedicated to the problem of discrimination against people with disabilities (especially those who are visually impaired or deaf), threatened with exclusion from using electronically supplied services and contents which are made available using modern communication technologies. It is a new dimension of limitations and barriers observed in social life, including tourism and travelling, concerning not only disabled people but also elderly people who travel. The article presents legislative solutions related to providing availability of internet sites belonging to public institutions. Compromising undertakings, examples of good practice and recommendations were also indicated. Active work of non-governmental organisations in this field was discussed. The article is based on secondary literature, numerous analyses prepared by non-governmental organisations, legal acts and results of the author's own research conducted in the environment of disabled people (especially those who are visually impaired or deaf) and elderly people.

Key words: disability, accessibility of services for disabled persons.

Bibliografia

Brzostek-Pawłowska J., 2015, *Badania nad modelem uniwersalnego interfejsu urządzeń z ekranem dotykowym zwiększającego ich dostępność dla niewidomych użytkowników*, „Elektronika” 1/2015.

Klucz do informacji. Dostępność informacji elektronicznej, 2009. Raport dotyczący dostępności aplikacji oferowanych przez administrację publiczną oraz aplikacji podpisów cyfrowych powstały w wyniku realizacji projektu „Klucz do informacji – badanie dostępu informacji dla osób niewidomych”, współfinansowanego przez Fundację im. Stefana Batorego, Kraków.

Kodeks dobrego postępowania przy obsłudze naziemnej osób niepełnosprawnych i osób z ograniczoną możliwością poruszania się podróżujących drogą lotniczą. Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice w Pyrzowicach 2008 r.

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (DzU 2012, poz. 1169).

Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF) International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Światowa Organizacja Zdrowia, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, 2009.

Program rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Unii Europejskiej w latach 2010–2015, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Departament Społeczeństwa Informacyjnego, Warszawa 2010.

Rozporządzenie (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie praw osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. L 204/1.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych. DzU 2012, poz. 526.

Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 26 marca 2014 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących świadczenia udogodnień dla osób niepełnosprawnych oraz dostawców publicznie dostępnych usług telefonicznych. DzU 2014, poz. 464.

Stworzenie systemu automatycznych audytów dostępności treści internetowej OpenAudit. Projekt współfinansowany z Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, Utilitia Sp. z o.o., 2012.

Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się. DzU 2011, nr 209, poz. 1243.

World Report on Disability, http://www.unicef.org/protection/World_report_on_disability_eng.pdf; (pobrano 12.06.2015).

<http://dostepnestrony.pl/dostepna-strona-internetu/>; (pobrano 12.05.2015).

<http://webaim.org/projects/screenreadersurvey4/#problems>; (pobrano 18.05.2015).

Bożena Sowińska

Wyższa Szkoła Gospodarki

Biblioteka uczelniana przyjazna niepełnosprawnym studentom – raport z badań

Zarys treści: Do podstawowych zadań bibliotek należy m.in. obsługa użytkowników poprzez udostępnianie zbiorów oraz prowadzenie działalności informacyjnej. Specyficznymi użytkownikami bibliotek są osoby niepełnosprawne. To tym studentom biblioteka uczelniana szczególnie powinna stworzyć warunki do pełnego udziału w procesie kształcenia.

Dla osób niepełnosprawnych ruchowo usuwa się bariery architektoniczne występujące wewnątrz i na zewnątrz budynków, w których usytuowane są biblioteki uczelniane, umożliwiając tej grupie studentów korzystanie z nich. Natomiast dla innej grupy studentów niepełnosprawnych, szczególnie niewidomych i niedowidzących, tworzy się stanowiska komputerowe i odpowiednio je wyposaża.

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie potencjału wybranych udogodnień architektonicznych, umożliwiających osobom niepełnosprawnym ruchowo korzystanie z bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy oraz ocena wyposażenia tych bibliotek w odpowiedni sprzęt komputerowy i inny, umożliwiający niepełnosprawnym (szczególnie z dysfunkcją ruchu, słabowidzącym i niewidomym) korzystanie z ich zasobów oraz innych źródeł..

Słowa kluczowe: osoby niepełnosprawne, biblioteka uczelniana, udogodnienia architektoniczne, stanowiska komputerowe dla osób niepełnosprawnych..

Wstęp

W każdej uczelni (publicznej i niepublicznej) działa system biblioteczno-informacyjny, którego podstawę stanowi biblioteka (Ustawa z 27 lipca 2005 r.). Biblioteka, której organizatorem jest szkoła wyższa, należy do bibliotek naukowych (Ustawa z 27 czerwca 1997 r.). Poprzez zapewnienie dostępu do materiałów bibliecznych i zasobów informacyjnych, służy potrzebom nauki i kształcenia. Do podstawowych zadań bibliotek należy gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliecznych, a także obsługa użytkowników,

poprzez udostępnianie zbiorów oraz prowadzenie działalności informacyjnej. Dotyczy to głównie informacji o własnych zbiorach, ale także innych bibliotek, muzeów itp., a w dobie Internetu także o zasobach dostępnych online, w szczególności bazach danych, do których biblioteka ma dostęp.

Zasady i warunki korzystania z biblioteki określa jej regulamin. Pełne prawo do korzystania z bibliotek uczelnianych mają przede wszystkim pracownicy, studenci, słuchacze studiów podyplomowych, słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku (jeśli jest przy uczelni), niekiedy absolwenci i emeryci. Osoby niezwiązane z uczelnią zazwyczaj mogą korzystać ze zbiorów bibliotecznych tylko na miejscu.

Specyficznymi użytkownikami biblioteki są studenci niepełnosprawni. To szczególnie tym studentom biblioteka uczelniana powinna stworzyć warunki do pełnego udziału w procesie kształcenia. Ponieważ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej gwarantuje każdemu obywatelowi, w tym osobom niepełnosprawnym, prawo do nauki (art. 70, ust. 10) i prawo do pozyskiwania informacji (art. 54, ust. 1) (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.).

Według Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organization* – WHO): „niepełnosprawność jest szerokim pojęciem obejmującym upośledzenie, ograniczenie aktywności i restrykcje uczestniczenia. Określa ono negatywne aspekty interakcji pomiędzy jednostką (z określonym stanem chorobowym) a czynnikami wpływającymi z kontekstu, w którym znajduje się jednostka (czynniki środowiskowe i osobowe)” (Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności). Czyli osoby niepełnosprawne to osoby, które nie mogą, częściowo lub całkowicie, zapewnić sobie możliwości samodzielnego życia indywidualnego i społecznego, na skutek wrodzonego lub nabytego upośledzenia sprawności fizycznych i/lub psychicznych (Wilmowska-Pietruszyńska, Bilski 2013).

W Polsce Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych – za niepełnosprawność uważa „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy” (Ustawa z 27 sierpnia 1997 r.).

Cytowana ustawa wyróżnia trzy stopnie niepełnosprawności:

- **znaczny stopień niepełnosprawności** – określa osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagającą, w celu pełnienia ról społecznych, stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnego egzystencji;

- **umiarkowany stopień niepełnosprawności** – określa osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagającą czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych;
- **lekki stopień niepełnosprawności** – określa osobę o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jaką wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną, lub mającą ograniczenia w pełnieniu ról społecznych, dające się kompensować za pomocą wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne (Ustawa z 27 sierpnia 1997 r., art. 3.1, art. 4.1.).

Spis ludności z 2011 r. wykazał, że liczba osób, które zadeklarowały ograniczenie zdolności do wykonywania zwykłych czynności podstawowych dla swojego wieku i/lub posiadały ważne orzeczenie kwalifikujące je do zaliczenia do osób niepełnosprawnych, wynosiła 4 697,5 tys., co stanowiło 12,2% ludności kraju, wobec 14,3% w 2002 r. (Raport z wyników – Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, 2011).

Wszystkie dysfunkcje mają wpływ na utrudnienia w każdej sferze życia osoby niepełnosprawnej. Brak pełnej sprawności zmusza do stałego zmagania się z wrodzonymi lub nabytymi niepełnosprawnościami. Niepełnosprawność jest często powodem izolacji i funkcjonowania na marginesie życia społecznego. Dlatego pomoc studentom niepełnosprawnym w zmaganiu się z wykluczeniem społecznym zapewnia Ustawa o szkolnictwie wyższym (Ustawa z 27 lipca 2005 r.), która gwarantuje dotacje dla uczelni publicznych (art. 94, ust. 1, p. 11) i niepublicznych (art. 94, ust. 4a) na zadania związane ze stwarzaniem studentom i doktorantom będącym osobami niepełnosprawnymi warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia. Dotacje te mogą być wykorzystane na zakup sprzętu, w celu stworzenia w bibliotece stanowiska komputerowego dla osób niepełnosprawnych, tak niezbędnego dla studentów z niepełnosprawnością sensoryczną (osoby z uszkodzeniem narządów zmysłu – osoby niewidome i słabowidzące, osoby niesłyszące i słabosłyszące oraz osoby głuchonieme).

Aby pomóc studentom z niepełnosprawnością fizyczną w dotarciu do biblioteki, buduje się przed wejściem pochylnie wjazdowe, zmienia drzwi na automatycznie otwierane, a w nowo budowanych budynkach montuje windy, żeby niepełnosprawni poruszający się na wózkach inwalidzkich bez trudu do niej dotarli.

Komputer jest tym urządzeniem, które na wiele sposobów służy studentom niepełnosprawnym w procesie kształcenia. Korzystają z niego przede wszystkim osoby słabowidzące oraz niewidome, osoby z dysfunkcją ruchu, osoby z niepełnosprawnością złożoną, np. głuchoniewidomi. Dla osób niewidomych i słabowidzących stał się podstawowym urządzeniem kompensującym ubytek wzroku. Służy pomocą przy samodzielnym czytaniu, pisaniu, poszukiwaniu informacji, komunikowaniu się i innych czynnościach.

Aby w bibliotece stworzyć stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych, należy – poza podstawowym zestawem komputerowym: komputer, skaner, drukarka, USB, głośniki z wyjściem słuchawkowym, słuchawki z mikrofonem – doposażyć komputer w odpowiedni sprzęt i oprogramowanie:

- a) dla osób niewidomych i słabowidzących (Olszewska 2007):
 - oprogramowanie specjalistyczne: program powiększający, program powiększająco-udźwiękawiający, program udźwiękawiający pracę komputera, syntezytor mowy, program OCR (optycznie rozpoznaje znaki), program OBR (optycznie rozpoznaje pismo Braille'a), program do odczytu książek cyfrowych zapisanych w formacie DAISY (DAISY to standard cyfrowych książek multimedialnych umożliwiający jednoczesną prezentację tekstu, ilustracji i nagrania lektora), oprogramowanie umożliwiające konwersję tekstu na pliki dźwiękowe;
 - sprzęt specjalistyczny: sprzętowy syntezytor mowy, specjalne klawiatury, monitor lub nakładka dotykowa (umożliwiają sterowanie kursorem myszy bezpośrednio z ekranu), monitor brajlowski, drukarka brajlowska, wygrzewarka (służy do wypuklenia tekstu i grafiki, wykonuje się to na specjalnym papierze), Graphics Window Professional (elementy graficzne przekształca na obrazki dotykowe o rozdzielczości 24 x 16 punktów);
 - elektroniczne pomoce optyczne: powiększalniki, np. Compact 5 HD to pierwszy na świecie rozkładany powiększalnik w rozdzielczości HD (Compact 5 HD), lunety elektroniczne;
 - urządzenia przenośne: notatniki brajlowskie, urządzenia lektorskie, urządzenia odtwarzające materiały zapisane w formie cyfrowej – odtwarzacze e-booków i książek DAISY, np. Plextalk Linio Pocket (Plextalk Linio Pocket), urządzenia do jednoczesnego skanowania i czytania, np. Optelec Clear Reader + (Optelec ClearReader+);

- b) dla osób niepełnosprawnych ruchowo:
 - klawiatury specjalistyczne;
 - urządzenia zastępujące mysz (dla niepełnosprawnych ruchowo);
 - oprogramowanie umożliwiające sterowanie komputerem za pomocą narządu wzroku;
- c) dla osób z niepełnosprawnością złożoną, np. głuchoniewidomych, np. zestaw: monitor brajlowski, notatnik brajlowski z wyświetlaczem LCD (Olszewska 2007).

1. Cel badań i problemy badawcze

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie potencjału wybranych udogodnień architektonicznych umożliwiających osobom niepełnosprawnym ruchowo korzystanie z bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy oraz ocena wyposażenia tych bibliotek w odpowiedni sprzęt komputerowy i inny, umożliwiający niepełnosprawnym (szczególnie z dysfunkcją ruchu, słabowidzącym i niewidomym) korzystanie z ich zasobów oraz innych źródeł.

Uwzględniając zagadnienia omówione we wstępie, wyłoniono następujące główne i szczegółowe problemy badawcze:

1. Jak przedstawia się potencjał wybranych udogodnień architektonicznych, umożliwiający studentom niepełnosprawnym korzystanie z bibliotek bydgoskich szkół wyższych?
 - 1.1. Czy jest pochylnia wjazdowa?
 - 1.2. Czy są drzwi automatycznie otwierane?
 - 1.3. Czy jest winda przystosowana dla osób niepełnosprawnych?
2. Czy biblioteka posiada stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych (szczególnie z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych)?
 - 2.1. Czy stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych poza podstawowym zestawem komputerowym wyposażone jest/są w oprogramowanie specjalistyczne?
 - 2.2. Czy stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych poza podstawowym zestawem komputerowym wyposażone jest/są w sprzęt specjalistyczny?

- 2.3. Czy stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych poza podstawowym zestawem komputerowym wyposażone jest/są w elektroniczne pomoce optyczne?
- 2.4. Czy stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych poza podstawowym zestawem komputerowym wyposażone jest/są w specjalistyczne urządzenia przenośne?

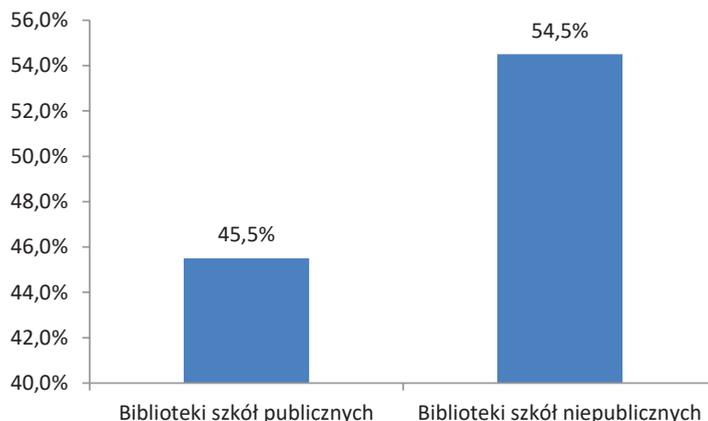
2. Materiał i metody badawcze

Badania dotyczące stanu wyposażenia bibliotek szkół wyższych w udogodnienia architektoniczne i sprzęt komputerowy, umożliwiający studentom niepełnosprawnym korzystanie z biblioteki uczelnianej, przeprowadzono wiosną 2015 r. w szkołach wyższych w Bydgoszczy. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Materiał badawczy zebrano, wykorzystując następujące techniki:

- 1) wywiad – używając kwestionariusza wywiadu, dane zebrano, przeprowadzając wywiad bezpośrednio bądź telefonicznie z pracownikami – przedstawicielami bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy;
- 2) analiza stron internetowych bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy i urzędów;
- 3) obserwacja (fotografie własne).

Wyboru bibliotek, które wzięły udział w badaniach, dokonano na podstawie wykazu uczelni wyższych, znajdującego się na stronie internetowej „Szkoły wyższe, uczelnie – Bydgoszcz” (Szkoły wyższe, uczelnie – Bydgoszcz, 2003–2015), a także uwzględniono niewymieniony w spisie Uniwersytet Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny – Sekcja w Bydgoszczy. Studenci tego wydziału korzystają z Biblioteki Prymasowskiego Instytutu Kultury Chrześcijańskiej im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Bydgoszczy.

W badaniu uczestniczyło 11 bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy: 5 bibliotek wyższych uczelni publicznych (45,5%), 6 bibliotek wyższych uczelni niepublicznych (54,5%). Nie wzięto pod uwagę uczelni, które są w likwidacji oraz placówek, które są punktami zamiejscowymi uczelni spoza Bydgoszczy.

Ryc. 1. Udział bibliotek szkół wyższych w badaniu (N=11)

Źródło: opracowanie własne.

Aby pomóc studentom niepełnosprawnym w prawidłowym funkcjonowaniu w uczelni, przy szkołach wyższych powoływane są osoby lub biura działające na rzecz osób niepełnosprawnych. Nie przy wszystkich uczelniach w Bydgoszczy takie placówki funkcjonują. Analiza „Wykazu placówek zajmujących się edukacją dzieci i młodzieży niepełnosprawnej” (Wykaz placówek) pokazała, że tylko w 5 uczelniach wyższych w Bydgoszczy funkcjonują takie instytucje (2 przy uczelniach publicznych i 3 przy niepublicznych):

- Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego (UKW) – Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych;
- Uniwersytecie Technologiczno-Przyrodniczym im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (UTP) – Specjalista ds. Studentów i Doktorantów Niepełnosprawnych;
- Wyższej Szkole Gospodarki (WSG) – Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych;
- Kujawsko-Pomorskiej Szkole Wyższej (KPSW) – Rzecznik ds. Osób Niepełnosprawnych;
- Wyższej Szkole Bankowej (WSB) – Pełnomocnik Kanclerza ds. Osób Niepełnosprawnych (Wykaz placówek).

Ponadto osoby działające na rzecz osób niepełnosprawnych powołano w:

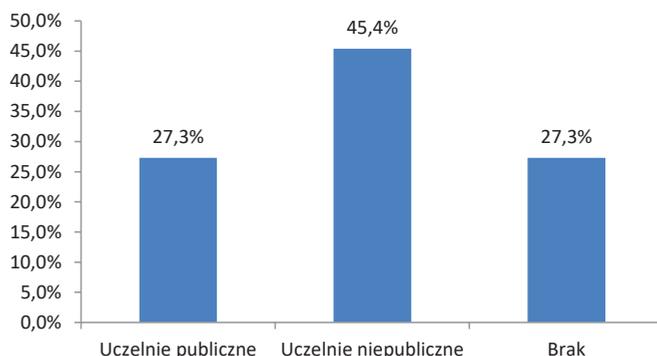
- Collegium Medicum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (CM UMK);

- Bydgoskiej Szkole Wyższej (BSW);
- Wyższej Szkole Nauk o Zdrowiu (WSNoZ)¹.

W pozostałych uczelniach, których biblioteki biorą udział w badaniu, otrzymano następujące wyjaśnienia:

- a) W Akademii Muzycznej im. F. Nowowiejskiego (AM)² oraz w Uniwersytecie Adama Mickiewicza Wydział Teologiczny – Sekcja w Bydgoszczy (WT UAM)³ – rozważa się możliwość powołania takiego stanowiska.
- b) Jeśli chodzi o Wydział Zamiejscowy Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności (WSliU) w Łodzi, istnieje takie stanowisko w Łodzi. W Bydgoszczy na razie nie planuje się utworzenia podobnego⁴.

Podsumowując – w 3 (27,3%) uczelniach publicznych i 5 (45,4%) niepublicznych powołano osoby lub biura działające na rzecz osób niepełnosprawnych, natomiast w 3 (27,3%) takiej jednostki nie ma (patrz ryc. 2). W dwóch przypadkach uczelnie zadeklarowały, że zamierzają powołać osobę ds. studentów niepełnosprawnych, a w jednym przypadku jest to wydział zamiejscowy, biuro ds. studentów niepełnosprawnych znajduje się przy rektoracie.

Ryc. 2. Osoby lub biura działające na rzecz osób niepełnosprawnych w szkołach wyższych na terenie Bydgoszczy (N=11)

Źródło: opracowanie własne

1 Z wywiadu z Pełnomocnikiem Kanclerza i Rektora ds. Osób Niepełnosprawnych przy WSG.

2 Informacji udzielił Kierownik Działu Nauczania AM.

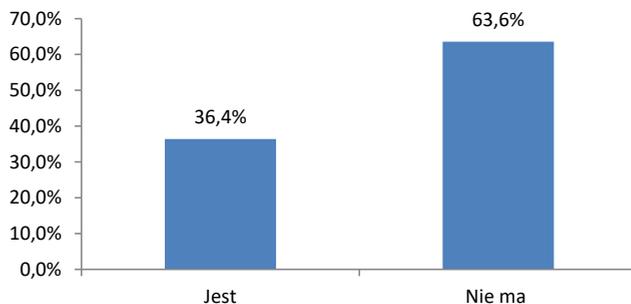
3 Informacji udzielił pracownik Dziekanatu WT.

4 Informacji udzielił pracownik Dziekanatu WSliU w Bydgoszczy.

3. Wyniki badań

Analizując potencjał wybranych udogodnień architektonicznych dla studentów niepełnosprawnych w badanych bibliotekach szkół wyższych w Bydgoszczy, należy stwierdzić, że jest on zróżnicowany.

Jeśli chodzi o liczbę pochylni wjazdowych, to badania wykazały, że na 11 bibliotek biorących udział w badaniu 4 posiada takie udogodnienia dla osób niepełnosprawnych (36,4%), natomiast w siedmiu budynkach, w których znajdują się biblioteki uczelniane, nie ma takich udogodnień (63,6%). Należy dodać, iż w trzech przypadkach pochylnie są niepotrzebne (2 biblioteki usytuowane są na parterze i wejście do nich jest bez progów – Biblioteka UTP i WSG), ponadto jeśli chodzi o Bibliotekę UKW, poza wejściem na parter bez progów, studenci poruszają się między piętrami budynku za pomocą windy.

Ryc. 3. Liczba bibliotek, do których jest wejście za pomocą pochylni wjazdowej (N=11)

Źródło: opracowanie własne.

Fot. 1. Pochylnia wjazdowa do budynku Biblioteki Medycznej CM UMK w Bydgoszczy

Źródło: fotografia własna.

Fot. 2. Pochylnia wjazdowa do budynku Bydgoskiej Szkoły Wyższej, w którym mieści się biblioteka uczelniana

Źródło: fotografia własna.

Fot. 3. Pochylnia wjazdowa do budynku Wyższej Szkoły Bankowej, w którym mieści się biblioteka uczelniana

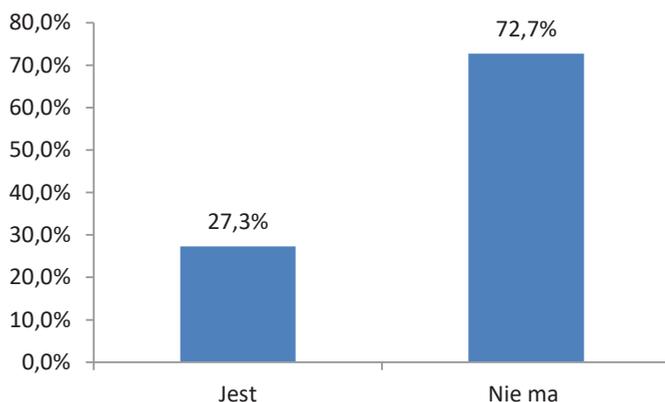
Źródło: fotografia własna.

Fot. 4. Pochylnia wjazdowa do budynku Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, w którym mieści się biblioteka uczelniana

Źródło: fotografia własna.

Następnie chciano się dowiedzieć, do ilu bibliotek uczelnianych studenci niepełnosprawni mają dostęp dzięki windzie zainstalowanej w budynku.

Ryc. 4. Liczba bibliotek, do których jest wejście za pomocą windy (N=11)

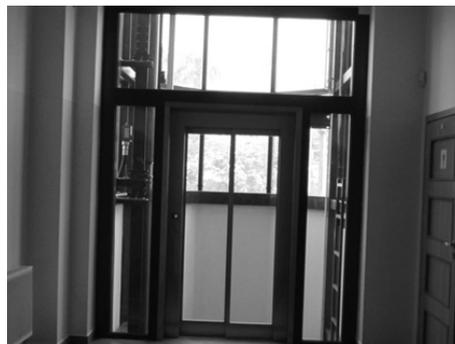
Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zawartych na ryc. 4 wskazuje, że w ponad 70% budynkach, w których znajdują się badane biblioteki (8), nie ma wind. Windy znajdują się w trzech budynkach (27,3%), w których usytuowane są biblioteki uczelniane. Są to budynki nowo wybudowane, w których prawo budowlane zaleca instalowanie takich urządzeń. W przypadku wielu badanych bibliotek windy są niepotrzebne, ponieważ biblioteki usytuowane są na parterze, np. Biblioteki UTP, WSG, WSB, WSNoZ.

Fot. 5. Windy wjazdowe w budynku Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego – poziom parking

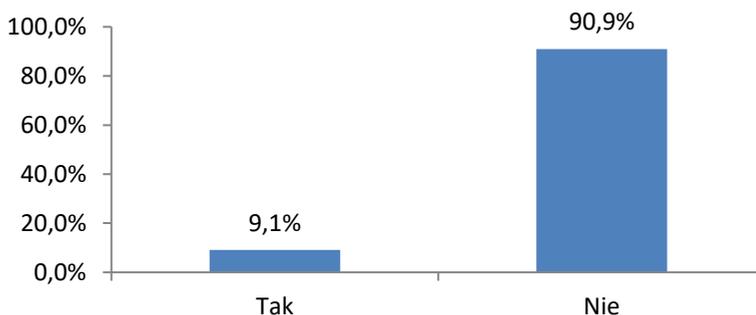
Źródło: fotografia własna.

Fot. 6. Winda w budynku Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, która umożliwia dotarcie do biblioteki uczelnianej

Źródło: fotografia własna..

Interesowało nas również, czy przy wejściu do biblioteki zainstalowano drzwi automatyczne, które pomagają studentom niepełnosprawnym ruchowo dotarcie do biblioteki.

Ryc. 5. Liczba bibliotek, z zainstalowanymi automatycznymi drzwiami wejściowymi (N=11)

Źródło: opracowanie własne.

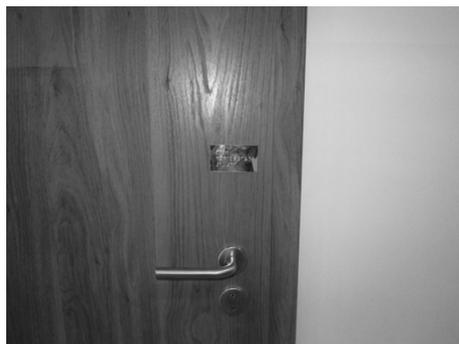
Spośród udogodnień architektonicznych, umożliwiających studentom niepełnosprawnym korzystanie z bibliotek bydgoskich szkół wyższych, najmniej jest drzwi automatycznych, bo tylko do jednej biblioteki (9,1%) można wejść przez takie drzwi.

Fot. 7. Budynek Biblioteki UTP – automatyczne drzwi wejściowe

Źródło: fotografia własna.

Poza wyżej wymienionymi rozwiązaniami architektonicznymi, należy zwrócić uwagę na fakt, że w budynku Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, który oddano do użytku w 2013 r., na każdych drzwiach, nad klamkami, znajdują się tabliczki informujące w alfabecie Braille’a, jakie to pomieszczenie. Jest to wielkie udogodnienie dla osób niewidomych i niedowidzących.

Fot. 8. Błazka na drzwiach Biblioteki UKW z napisem w alfabecie Braille’a

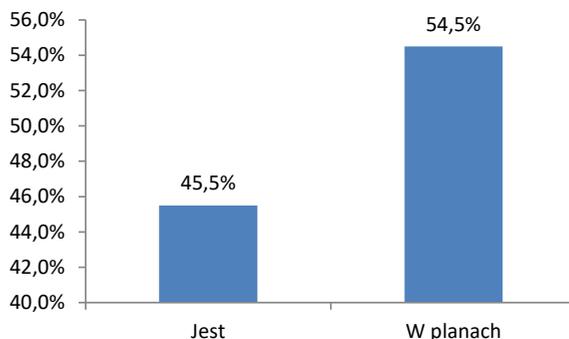
Źródło: fotografia własna.

Fot. 9. Błazka na drzwiach Biblioteki UKW z napisem w alfabecie Braille’a

Źródło: fotografia własna.

W badaniu chciano również uzyskać odpowiedź na pytanie: „Czy biblioteka posiada stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych (szczególnie z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych)?”

Ryc. 6. Biblioteki, które posiadają stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych (z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych) (N=11)

Źródło: opracowanie własne.

Ponad 45% (5) badanych bibliotek posiada stanowisko/a komputerowe dla osób z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych. Natomiast 6 nie posiada (54,5%). Wszystkie biblioteki, które nie posiadają stanowiska komputerowego dla osób niepełnosprawnych, zadeklarowały, że w najbliższym czasie planuje się utworzyć takie miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych, szczególnie dla studentów niewidomych i słabowidzących.

Tab. 1. Wyposażenie stanowiska komputerowego dla osób niepełnosprawnych w bibliotece

Wyposażenie	Nazwa biblioteki				
	Biblioteka UKW	Biblioteka UTP	Biblioteka KPSW	Biblioteka WSB	Biblioteka WSG
Oprogramowanie specjalistyczne	jest	jest	jest	jest	jest
Sprzęt specjalistyczny	jest	jest	jest	jest	jest
Elektroniczne pomoce optyczne	jest	jest	jest	jest	jest
Urządzenia przenośne	jest	jest	jest	jest	jest

Źródło: zestawienie własne na podstawie udzielonych odpowiedzi bibliotekarzy.

Z analizy tab. 1 wynika, że wszystkie biblioteki, które posiadają stanowisko/a komputerowe dla osób niepełnosprawnych, w podobny sposób je wyposażają. Każda z tych bibliotek posiada odpowiednie oprogramowanie specjalistyczne,

odpowiedni sprzęt specjalistyczny, elektroniczne pomoce optyczne i urządzenia przenośne. Należy zwrócić uwagę na fakt, że pracownicy biur ds. studentów niepełnosprawnych w uczelni służą pomocą przy wyborze sprzętu i oprogramowania. Osoby te są bardziej zorientowane, jeśli chodzi urządzenia dla osób niepełnosprawnych niż bibliotekarze, dlatego ich wskazówki są nieocenione.

Z obserwacji stanowisk komputerowych dla osób niepełnosprawnych w bibliotekach wyższych uczelni w Bydgoszczy wynika, że wśród uczelni publicznych ciekawie zorganizowane i interesująco wyposażone są stanowiska w Bibliotece Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (UKW) oraz w Bibliotece Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (UTP).

W Bibliotece UKW w Oddziale Wolnego Dostępu dostępne są kabiny dla osób z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych, które wyposażono w specjalistyczny sprzęt ułatwiający korzystanie ze zbiorów bibliotecznych (patrz tab. 2, fot. 10-12):

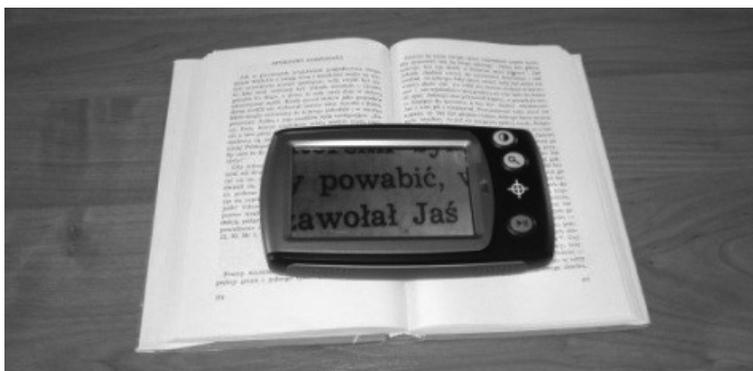
- 1) trzy zestawy komputerowe z klawiaturą dla osób słabowidzących oraz z dysfunkcją ruchu Big Keys LX, klawiaturą Dolphin wyposażoną w duże kontrastowe napisy, myszą powiększoną Big Track, myszą Kensington Trackball Orbit Optical z dużą kulką, skanerm OpticBook, oprogramowaniem udźwiękawiającym Window-Eyes PL, oprogramowaniem powiększającym Super Nova Reader Magnifier;
- 2) dodatkowe wyposażenie kabin: przenośne powiększalniki Portable Video Magnifier, urządzenie lektorskie skaner Auto Lektor Light, powiększalnik stacjonarny Prodigy Duo 20”;
- 3) ponadto w Czytelnii Czasopism znajduje się przenośny powiększalnik Portable Video Magnifier.

Fot. 10. Biblioteka UKW – stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych
Źródło: fotografia własna.

Fot. 11. Biblioteka UKW – stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych
Źródło: fotografia własna.

Fot. 12. Biblioteka UKW – Czytelnia Czasopism, przenośny powiększalnik Portable Video Magnifier

Źródło: fotografia własna.

Z kolei w Czytelni Biblioteki Głównej UTP znajduje się specjalne stanowisko komputerowe dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcją wzroku i słuchu. Studenci mogą bezpłatnie korzystać ze specjalistycznego sprzętu i oprogramowania komputerowego. W celu zwiększenia komfortu pracy, stanowisko zostało umieszczone w kabinie do pracy indywidualnej (patrz tab. 2, fot. 13-15).

Fot. 13. Czytelnia Biblioteki Głównej UTP – kabina do pracy indywidualnej dla osób niepełnosprawnych

Źródło: fotografia własna.

Fot. 14. Czytelnia Biblioteki Głównej UTP – komputer stacjonarny, monitor, skaner i głośniki, powiększona klawiatura z nakładką Big Keys LX

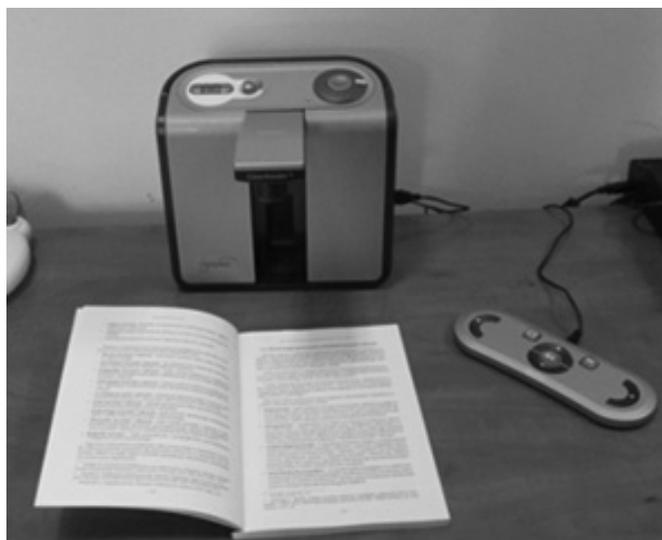
Źródło: fotografia własna.

Fot. 15. Czytelnia Biblioteki Głównej UTP – powiększalnik elektroniczny ClearNote Mini

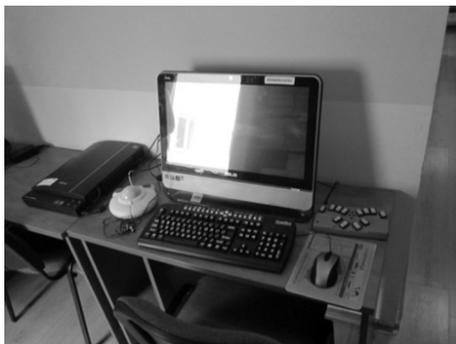
Źródło: fotografia własna

Natomiast wśród uczelni niepublicznych ciekawie wyposażały takie stanowiska Biblioteka WSG. Dzięki współpracy z Biurem ds. Osób Niepełnosprawnych, w Bibliotece WSG znajduje się: kilka oprogramowań specjalistycznych, odpowiedni sprzęt specjalistyczny, elektroniczne pomoce naukowe i urządzenia przenośne (patrz tab. 2, fot. 16-18).

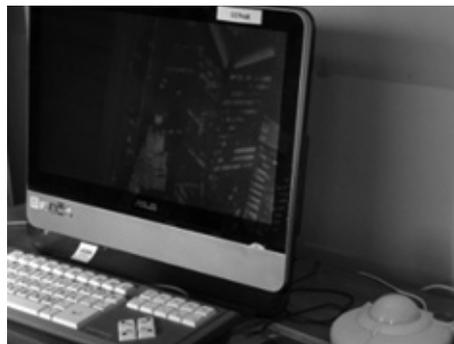
Fot 16. Biblioteka WSG - stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych (Optelec Clear Reader+)

Źródło: fotografia własna.

Fot. 17. Biblioteka WSG - stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych

Źródło: fotografia własna.

Fot. 18. Biblioteka WSG - stanowisko komputerowe dla osób niepełnosprawnych

Źródło: fotografia własna.

Tab. 2. Wyposażenie stanowisk komputerowych dla osób niepełnosprawnych w wybranych bibliotekach szkół wyższych

Biblioteka UKW 2 kabiny ze specjalistycznym sprzętem ułatwiającym korzystanie ze zbiorów bibliotecznych	Biblioteka WSG 2 stanowiska komputerowe ze specjalistycznym sprzętem ułatwiającym korzystanie ze zbiorów bibliotecznych	Biblioteka UTP specjalistyczne stanowisko komputerowe dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcją wzroku i słuchu
Sprzęt podstawowy		
trzy zestawy komputerowe	dwa zestawy komputerowe	jeden zestaw komputerowy (monitor, skaner i głośniki)
I. Oprogramowanie specjalistyczne		
oprogramowanie udźwiękawiające Window-Eyes PL oprogramowanie powiększające Super Nova Reader Magnifier	program Abby Fine Reader z OCR program Window EYE program LUNAR	programy: udźwiękawiający i ubrajlawiający system Windows, JAWS, powiększający obraz MAGIC i program do rozpoznania pisma OCR
II. Sprzęt specjalistyczny		
klawiatura dla osób słabowidzących oraz z dysfunkcją ruchu Big Keys LX klawiatura Dolphin wyposażona w duże kontrastowe napisy mysz powiększona Big Track mysz Kensington Trackball Orbit Optical z dużą kulką skaner OpticBook	2 klawiatury Zoom Text słuchawki okołosuszne klawiatura Big Keys LX mysz Big Track klawiatura brajlowska dwa skanery słuchawki Logitech	powiększona mysz powiększona klawiatura z nakładką Big Keys LX

Biblioteka UKW	Biblioteka WSG	Biblioteka UTP
2 kabiny ze specjalistycznym sprzętem ułatwiającym korzystanie ze zbiorów bibliotecznych	2 stanowiska komputerowe ze specjalistycznym sprzętem ułatwiający korzystanie ze zbiorów bibliotecznych	specjalistyczne stanowisko komputerowe dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcją wzroku i słuchu

III. Elektroniczne pomoce optyczne

przeźnośnie powiększalniki Portable Video Magnifier powiększalnik stacjonarny Prodigy Duo 20 ^o dodatkowo w Czytelni Czasopism znajduje się przeźnośny powiększalnik Portable Video Magnifier	lupa elektroniczna 2 lupy COIL 40 D powiększalnik Compact 5 HD	przeźnośny powiększalnik elektroniczny ClearNote Min lupa stołowa
---	--	--

IV. Urządzenia przeźnośne

urządzenie lektorskie skaner Auto Lektor Light	odtwarzacz e-booków i książek DAISY Plectalk Linio Pocket urządzenia do jednoczesnego skanowania i czytania Optelec Clear Reader +	ClearReader + przeźnośne urządzenie lektorskie
--	---	--

Źródło: <http://www.biblioteka.ukw.edu.pl/jak-korzystac/osoby-niepełnosprawne.html>

Źródło: z autopsji

Źródło: http://www.utp.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1321&Itemid=252

Z analizy sprzętu i oprogramowania (patrz tab. 1 i 2), jakie znajdują się w wybranych bibliotekach szkół wyższych, wynika, że uczelnie przywiązują wielką wagę do tego, aby w ich bibliotekach stworzyć odpowiednie warunki studentom niepełnosprawnym w udostępnianiu zbiorów i źródeł informacji niezbędnych w procesie kształcenia.

Na podstawie danych zebranych w tab. 3 można stwierdzić, że w większości uczelni, w których powołano stanowiska bądź biura działające na rzecz osób niepełnosprawnych, zorganizowano również w bibliotece stanowiska komputerowe dla osób niepełnosprawnych (szczególnie z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych). Można wnioskować, że w uczelniach tych współpraca między biblioteką uczelnianą a biurem ds. osób niepełnosprawnych przebiega pomyślnie. Ponadto nasuwa się wniosek, że biura te są motorem zmian w bibliotekach uczelnianych, jeśli chodzi o wyposażenie bibliotek uczelnianych w odpowiedni sprzęt i oprogramowanie umożliwiające osobom niepełnosprawnym korzystanie z zasobów biblioteki i innych źródeł informacji.

Tab. 2. Wyposażenie stanowisk komputerowych dla osób niepełnosprawnych w wybranych bibliotekach szkół wyższych

Uczelnia	Stanowisko/a komputerowe dla niepełnosprawnych w bibliotece	Osoba lub biuro działające na rzecz osób niepełnosprawnych
AM	w planie	nie
BSW	w planie	tak
CM UMK	w planie	tak
KPSW	tak	tak
UKW	tak	tak
UTP	tak	tak
WSB	tak	tak
WT UAM	w planie	nie
WSG	tak	tak
WSiU	w planie	nie
WSNoZ	w planie	tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów z bibliotekarzami i analizy stron www uczelni.

Głównymi źródłami finansowania sprzętu i oprogramowania w celu stworzenia w bibliotekach szkół wyższych stanowisk komputerowych dla osób niepełnosprawnych są:

- środki własne uczelni;
- dotacje w ramach Ustawy o szkolnictwie wyższym na zadania związane ze stwarzaniem studentom i doktorantom będącym osobami niepełnosprawnymi warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia;
- środki z dotacji Unii Europejskiej.

Podsumowanie

Każda biblioteka szkoły wyższej działa na mocy Ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r.) oraz Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Ustawa z 27 czerwca 1997 r.). Do najważniejszych zadań biblioteki szkoły wyższej – poza gromadzeniem i uzupełnianiem zbiorów zgodnie z potrzebami dydaktycznymi i kierunkami badań, opracowywaniem, magazynowaniem i ochroną zbiorów – należy udostępnianie zbiorów i źródeł informacji niezbędnych w procesie nauczania i popularyzacji wiedzy.

Obecnie do bibliotek uczelnianych coraz częściej uczęszczają studenci niepełnosprawni. Wprawdzie w porównaniu z ogólną liczbą studentów jest ich niewielu, ale bibliotekarze nie mogą zignorować potrzeb informacyjnych żadnego użytkownika biblioteki, ponieważ Konstytucja RP gwarantuje każdemu obywatelowi, w tym osobom niepełnosprawnym, prawo do nauki (art. 70, ust. 10) i prawo do pozyskiwania informacji (art. 54, ust. 1) (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.).

Uczelnie, wychodząc naprzeciw studentom niepełnosprawnym, oferują im wsparcie w zakresie dostosowania biblioteki uczelnianej do ich potrzeb. Działania podejmowane w celu znoszenia barier w dostępie do biblioteki dla osób o różnej formie niepełnosprawności polegają na:

- 1) zmianach w infrastrukturze (budowanie pochylni wjazdowych przed głównym wejściem do budynku, instalowanie wind w budynkach, instalowanie automatycznych drzwi wejściowych, tworzenie toalet przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych);
- 2) utworzeniu w bibliotekach stanowisk komputerowych, zaopatrzonych w sprzęt i oprogramowanie ułatwiające korzystanie z zasobów biblioteki, szczególnie dla osób niewidomych i słabowidzących, ale również z inną niepełnosprawnością.

Zmiany w infrastrukturze odnośnie kwestii udostępniania budynków i przestrzeni dla osób niepełnosprawnych regulują przepisy prawa budowlanego, zgodnie z którymi obiekty użyteczności publicznej, do których zalicza się biblioteki, należy projektować, budować i utrzymywać w sposób zapewniający niezbędne warunki do korzystania z nich przez niepełnosprawnych, w tym ludzi poruszających się na wózkach (Ustawa z 7 lipca 1994 r.).

Dostosowane do potrzeb niepełnosprawnych są głównie obiekty nowo budowane, o wysokim standardzie; jak badania wykazały, takim przykładem jest nowo wybudowany budynek Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, który został oddany do użytku w 2013 r. Jest to dwupiętrowy obiekt, w którym studenci niepełnosprawni przemieszczają się między piętrami, korzystając w windy. W budynku na każdych drzwiach, nad klamkami, są tabliczki z pismem Braille'a informujące, jakie to pomieszczenie, można korzystać z toalet przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Jak wykazały również wspomniane wyżej badania, w starszych budynkach często nie ma możliwości instalowania wind, a w niektórych są one niepotrzebne, gdyż biblioteki usytuowane są na parterze. Stwierdzono, że tylko w trzech budynkach, w których usytuowane są biblioteki uczelniane, są zainstalowane windy.

Analiza pozostałych udogodnień architektonicznych wykazała, że najmniej w bydgoskich bibliotekach uczelnianych jest drzwi automatycznych, gdyż tylko jedno, a najwięcej pochylni wjazdowych (cztery).

W celu lepszego poznania potrzeb studentów niepełnosprawnych, biblioteki uczelniane ściśle współpracują z osobami lub biurami ds. osób niepełnosprawnych, funkcjonującymi w strukturach macierzystych uczelni. Jednostki te starają się propagować filozofię równych szans. Nie wyręcza się studentów niepełnosprawnych w ich zadaniach związanych z kształceniem, ale działa na rzecz zrównania szans osób pełno- i niepełnosprawnych w dostępie do edukacji. Przykładem takich działań jest wyposażanie bibliotek szkół wyższych w odpowiedni sprzęt i oprogramowanie umożliwiające osobom z różną niepełnosprawnością w dostępie do zbiorów bibliotecznych i innych źródeł informacji. Jak wynika z przeprowadzonych badań, 5 badanych bibliotek (45,5%) posiada stanowisko/a komputerowe dla osób przede wszystkim z dysfunkcją ruchu, słabowidzących oraz niewidomych. Natomiast 6 bibliotek nie posiada takich stanowisk (54,5%). Należy podkreślić, że wszystkie biblioteki, które nie posiadają stanowisk/a komputerowych/ego dla osób niepełnosprawnych, zadeklarowały, że w najbliższym czasie planują utworzyć takie miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych, szczególnie dla studentów niewidomych i słabowidzących.

Dzięki podjętym przedsięwzięciom realizuje się zapis Karty Praw Osób Niepełnosprawnych uchwalonej 1 sierpnia 1997 r., tj.: „osoby niepełnosprawne, czyli osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi, mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji” (Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r.).

Wnioski

Wyniki przeprowadzonych badań skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Bariery architektoniczne w postaci braku odpowiednich urządzeń dla niepełnosprawnych w budynkach, w których usytuowane są biblioteki uczelniane, należą do podstawowych ograniczeń korzystania przez osoby z niepełnosprawnością ruchową z zasobów bibliotecznych oraz korzystania ze stanowisk komputerowych, stworzonych dla osób niepełnosprawnych.

2. Spośród udogodnień architektonicznych w budynkach, w których usytuowane są biblioteki uczelniane, najwięcej jest pochylni wjazdowych, a najmniej drzwi otwieranych automatycznie.
3. Najlepiej zorganizowanym obiektem dla osób niepełnosprawnych, w którym mieści się biblioteka uczelniana, jest oddany w 2013 r. gmach Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
4. Należy dążyć do zmian architektonicznych w budynkach, w których znajdują się biblioteki wyższych uczelni, aby studenci niepełnosprawni mogli z nich korzystać.
5. W każdej bibliotece szkoły wyższej należy stworzyć stanowiska komputerowe, odpowiednio je wyposażać, aby tej grupie studentów usprawnić proces kształcenia.
6. Bibliotekarze powinni współpracować z powołanymi w uczelni osobami lub biurami działającymi na rzecz osób niepełnosprawnych w celu wspólnych przedsięwzięć pomagającym studentom niepełnosprawnym w korzystaniu z biblioteki uczelnianej.

An academic library friendly for disabled students. Research report

Abstract: The basic library function is the support for users by providing information and services. People with different disabilities are specific library users. The academic libraries should offer a range of additional services to those students in particular to ensure them full participation in the educational process.

In order to enable mobility impaired students to use the libraries, architectural barriers inside and outside the buildings are eliminated and specially adapted facilities are provided for them. For another group of disabled students, especially blind and visually impaired, special computer workstations are created and properly equipped.

The aim of the study was to determine the potential of the selected architectural adaptations to enable mobility impaired students to use the academic libraries in Bydgoszcz and to evaluate the appropriate computer equipment in the libraries which allows the disabled (especially the physically disabled, visually impaired and blind) to use their resources and other sources.

Key words: disabled people, academic library, architectural facilities, computer workstation for people with disabilities.

Bibliografia

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., DzU nr 78, poz. 483, z późn. zm., [online], <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>. [dostęp: 19.04.2015].

Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia/ International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF), (2009), [online], Genewa, Światowa Organizacja Zdrowia, http://www.csioz.gov.pl/src/files/klasyfikacje/ICF_Polish_version.pdf, [dostęp: 19.04.2015].

Olszewska R., 2007, *Studenci niewidomi i słabowidzący – poradnik dla wyższych uczelni. Vademecum adaptacji stanowiska komputerowego*, Kraków, Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego.

Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, oprac. pod kier. L. Nowak [online] Warszawa, GUS, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf, [dostęp: 30.04.2015].

Szkoły wyższe, uczelnie – Bydgoszcz, 2015, [online], 2003–2015, http://bydgoszcz.dlastudenta.pl/dlaMaturzysty/szkoły_wyzsze/, [dostęp: 30.04.2015].

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M.P. z 1997 r., nr 50, poz. 475, [online], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19970500475>, [dostęp: 19.04.2015].

Ustawazdnia7lipca1994r.Prawobudowlane,tekstujednolicony,DzUz1994r.,nr89, poz. 414, [online], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19940890414>, [dostęp: 30.04.2015].

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, tekst ujednolicony, DzU z 2012 r., poz. 642, [online], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000642>, [dostęp: 30.04.2015].

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, tekst ujednolicony, DzU z 1997, nr 123, poz. 776, [online], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971230776>, [dostęp: 19.04.2015].

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, tekst ujednolicony, DzU z 2005 r., nr 164, poz. 1365, [online], <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20051641365>, [dostęp: 30.04.2015].

Wilmowska-Pietruszyńska A., Bilski D., 2013, *Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia/ International Classification of Functioning, Disability and Health*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, [online], nr 2, <http://www.pfron.org.pl/kn/popzednie-numery/181,Miedzynarodowa-Klasyfikacja-Funkcjonowania-Niepelnosprawnosci-i-Zdrowia-Internat.html>, [dostęp: 19.04.2015].

Wykaz placówek zajmujących się edukacją dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, [w:] Bydgoszcz informator, [online], <http://www.bydgoszcz.pl/informator/vademecum-dla-osob-niepelnosprawnych/edukacja.aspx#1>, [dostęp: 30.04.2015].

Sklepy internetowe

Compact 5 HD [W:] Altix, [online], <http://sklep.altix.pl/pl/compact-5-hd-lupa-elektroniczna>, [dostęp: 30.04.2015].

Dla niepełnosprawnych ruchowo, [w:] Impuls, [online], http://www.phuimpuls.pl/?inne_niepelnosprawnosci,8, [dostęp: 30 kwietnia 2015].

Optelec ClearReader+, [w:] Optelec. Life is worth enjoying, [online], <https://us.optelec.com/products/crbaus-optelec-clearreader.html>, [dostęp: 30.04.2015].

Plextalk Linio Pocket, [w:] Impuls, [online], <http://www.phuimpuls.pl/?136,plextalk-linio-pocket>, [dostęp: 30.04.2015].

ROZDZIAŁ III.
Aktywizacja osób niepełnosprawnych
– programy i działania

Edyta Lisek-Lubaś

Lubelska Szkoła Sztuki i Projektowania,
Stowarzyszenie Kulturalno-Sportowe Niesłyszących „Surdostal”

Agnieszka Zawadzka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Od inspiracji dziełem sztuki do programów edukacyjnych dla osób niepełnosprawnych

Zarys treści: Pedagog, który zajmuje się edukacją artystyczną, często sam aktywnie działa na polu sztuki. Choć nie jest to warunek konieczny, indywidualna twórczość i doświadczanie jej jako procesu pomagają w poszukiwaniu nowych metod pracy z dziećmi i młodzieżą, z osobami z niepełnosprawnością – przede wszystkim takich metod, które zachęcają młode pokolenie do kontaktu ze sztuką i otwierają na wartości, które przynosi twórczość własna. W tym przypadku wszystko „zaczyna się” od grafiki japońskiej i huculskiego pieca. Dzieła te, jako inspiracje, stają się podstawą do napisania i zilustrowania dwóch bajek dla dzieci: *Ośmiornicy* i *Ballady o piecu kaflowym*. Pojawia się również Dodo – ptak, którego już nie ma. To z kolei inicjuje szereg działań animacyjnych i warsztatowych, potwierdzając ogólnie przyjęty pogląd, że książka obrazkowa jest wspaniałym medium, które posiada moc rozbudzania twórczego potencjału i rozwijania twórczego odbioru otaczającego świata.

Efekty warsztatów można ocenić na podstawie prac wykonanych przez uczestników. Szeroki zakres podejmowanych działań opartych na współpracy, udział w nich osób dotkniętych różnego rodzaju dysfunkcjami (w zakresie intelektualnym, ruchowym i słuchowym) oraz ich integracja – to również ważny element warsztatów. Dla auterek poniższego opracowania ich istotnym rezultatem są rozwijające się w ich trakcie pomysły, które działają inspirująco i inicjują kolejne, nowe projekty, które odpowiedzą na pytanie: „Co łączy grafikę japońską z językiem migowym, i Dodo, i piec huculski z podróżą przez życie?”

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, sztuka, programy edukacyjne.

Wstęp

Udział w projektach edukacyjnych osób z niepełnosprawnością to niezwykła sytuacja, która pozwala przede wszystkim wyjść im z domu, spędzić ina-

czej wolny czas i nawiązać nowe kontakty społeczne. Jednocześnie to dla nas, prowadzących warsztaty, sposobność do podjęcia również działań terapeutycznych, której nie wolno nam zmarnować.

Widok osoby niepełnosprawnej zwykle budzi wahanie... Jak się zachować? Patrzyć, czy odwrócić dyskretnie wzrok? Jeśli sztucznie odwrócę wzrok, to będzie dowód na obcość, na tworzenie niewidzialnej ściany, albowiem dla większości społeczeństwa osoby z niepełnosprawnością są niewidzialne, zwłaszcza osoby niesłyszące. Trudności, których doświadczają, nie są bowiem widoczne. Tylko pozornie wydaje się, że niepełnosprawność słuchowa polega jedynie na braku dostępu do dźwięków mowy.

Środowisko osób niesłyszących jest tak zróżnicowane, jak zróżnicowane są poziomy niedosłuchu i poziomy komunikacji. Mogą one wahać się od lekkiego niedosłuchu na jedno ucho/jednostronnego do głębokiej obustronnej głuchoty. Ważne jest, kto będzie odbiorcą naszego programu edukacyjnego, czy będzie to osoba niesłysząca od urodzenia, czy taka, która straciła słuch w trakcie swojego życia. „Widzieć” prowadzi do „wiedzieć”, ale u osób niesłyszących to „wiedzieć” prowadzi do „widzieć”. Z powodu braku pełnego dostępu do języka, niesłyszący – widzieć widzą, ale niekoniecznie wiedzą, co widzą. To, czego nie rozumiemy, jest poza granicami naszej rzeczywistości. Granice mojego języka są granicami mojego świata, a jeżeli mamy inny język, to inaczej widzimy świat. Nie wystarczy bowiem zanurzyć wzrok w obrazie, trzeba mieć jeszcze dostęp do języka, ponieważ wszystko w naszej wirtualnej rzeczywistości jest tworzone przy użyciu słowa. Ramy postrzegania osób niesłyszących definiuje dostęp do języka. Większość wykształconych ludzi operuje zasobem od 75 000 do 150 000 słów (Gleason, Ratner 2005). Te liczby są istotne w tym miejscu, ponieważ słownik języka migowego zawiera ich niespełna 3150. Niesłyszący więc mają bardzo ograniczony dostęp do języka mówionego. Dzięki językowi migowemu, ludzie niesłyszący rozwijają swoje zdolności poznawcze, myślenie oraz umiejętności twórcze nawet wtedy, gdy nie umieją mówić, czytać i pisać. Bez znajomości języka ogólnonarodowego nie mają jednak możliwości osiągnięcia wysokiego poziomu wiedzy. Osoby te nie mogą tym samym korzystać z dorobku kultury (Krakowiak 2003). U osób ze znacznym uszkodzeniem słuchu wzorce językowe nie tworzą się łatwo, nie utrwalają się lub utrwalają się w sposób błędny. Ponadto ludzie ci nie odbierają precyzyjnie na drodze słuchowej słów i zwrotów, których nie znają, często myślą nowe słowa ze znanymi, o podobnym brzmieniu i sposobie artykulacji (Eckert 1986). Zasób ich słownictwa jest na ogół mniejszy, często mają też trudności w przyswajaniu pojęć abstrakcyjnych, w operowaniu symbolami, rozumieniu przenośni i dowcipu. Osoby niesłyszące uczą się języka polskiego jak języka obcego, dlate-

go też „dialogi” w urzędzie czy u lekarza za pomocą kartki i długopisu dla wielu z nich są warte tyle samo, co dla słyszących wymiana informacji w nieznanym języku. Dla osób niesłyszących od urodzenia, szczególnie tych, które mają niesłyszących rodziców, pierwszym, naturalnym językiem jest język migowy. Co ciekawe, niezwykle trafnie, choć najczęściej intuicyjnie, istotę problemu wyczuwają dzieci, które w kontakcie z osobą niesłyszącą zadają pytanie o język właśnie – „w jakim języku mówi ten pan, ta pani?”. Trafnie ujął to R.O. Cornett: „Nie głos, ale słowo jest prawdziwym problemem niesłyszących” (Krakowiak 2006). Ograniczenia języka to rodzaj zniewolenia umysłowego, bowiem to właśnie dzięki językowi można wprowadzić człowieka do symbolicznych obszarów przeszłości i przyszłości, to właśnie poprzez język patrzymy na świat.

Autorskie programy edukacyjne dla osób niesłyszących

W edukacji artystycznej istnieje wiele ciekawych metod, które umożliwiają poznawanie oraz przeżywanie dzieł sztuki i jednocześnie motywują do artystycznej ekspresji oraz wyrażania siebie. Jedną z takich metod jest praca z książką obrazkową. Obecnie zajmuje ona ważne miejsce w praktyce pedagogicznej, gdyż wpisuje się w nowy model nauczania, w którym wybiera się metody pozwalające aktywizować uczniów do twórczych działań i kreatywności. Ilustrowana bajka może być bowiem dobrym pretekstem i punktem wyjścia wypowiedzi twórczej, wspaniałą inspiracją do samodzielnej interpretacji tekstu czy też rozwinięcia opowiedzianej historii.

Dla artysty-pedagoga nauczanie i własna twórczość to dwa przenikające się światy. Indywidualne doświadczenia przekładają się na działania, które mogą być rodzajem prowokacji, formą oddziaływania, posiadającą zdolność wzbudzenia przeżyć, uczuć i emocji, a jednocześnie stanowią indywidualną propozycję artystyczną. Jako ilustrację tej tezy wybrałyśmy projekty, których głównym celem jest dążenie do pobudzania kreatywności, do tworzenia nowych wartości, rozwijania pomysłów, do inspirowania otoczenia. Są one realizacjami rozwijającymi się w czasie, łączącymi działania z różnych dziedzin i obszarów. W przypadku każdego projektu początkowy pomysł, tj. w naszym przypadku ilustrowana bajka stanowiła załączek nowych działań, była impulsem inicjującym kolejne wydarzenia, wychodzące poza schemat typowej prezentacji: artysta i jego dzieło.

W pierwszym projekcie działania animacyjne opierały się na prostej i zabawnej historii o ośmiornicy pt. *Ośmiornica* (Zawadzka 2012), która nie chce dać jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, ile ma rąk, a ile nóg i w subtelny sposób odkrywa przed czytelnikiem tajniki złożonej kobiecej natury, jej dwoistość, a może nawet „ośmioistość”. Bo tak naprawdę bohaterką bajki jest ukryta w ciele

morskiego stworzenia zmienna i tajemnicza kobieta. Książka stała się pretekstem do odkrywania tego, kim jesteśmy i zadawania pytań o charakter naszej natury. Podczas warsztatów pozwoliła uczestnikom przedstawić swoje przemyślenia i emocje z wykorzystaniem obrazu jako sposobu autoekspresji twórczej.

W drugim projekcie zatytułowanym „**Ewa szuka Dodo**” (Zawadzka 2014) dwudziestu zaproszonych artystów słowem i obrazem opowiedziało historię Ewy poszukującej ptaka dodo. Opowieść mówi o tym, że ciekawość człowieka względem samego siebie to początek podróży przez życie. Choć nie jesteśmy pewni tego, czego tak naprawdę szukamy, niedające spokoju pytania: „Kim jestem? Czego pragnę? Po co żyję?”, powodują, że ruszamy w drogę. Dopóki nie podejmiemy wysiłku i nie wyruszymy, jesteśmy jak wymarły gatunek, jesteśmy *dead as a dodo* – „martwi (wymarli) jak dodo”. Po prostu nie ma nas. W naszą drogę wpisują się spotkania z innymi. Oni są dla nas inspiracją, wskazówką i zwierciadłem i ostatecznie pomagają nam odkryć siebie. Początkowo projekt zakładał zrealizowanie wspólnie cyklu ilustracji do książki dla dzieci i zaprezentowanie ich w formie wystawy. Na podstawie zebranych ilustracji powstała również piosenka, którą można traktować jako tekst bajki. Potem pomysł został rozbudowany o interesujące działania animacyjne dla dzieci i osób niesłyszących, zatytułowane „**Dodo tu był i zostawił ślad... w Parku 24 h**” (Lisek-Lubaś 2014).

W trzecim projekcie punktem wyjścia była wystawa prezentująca projekt książki obrazkowej dla dzieci, zatytułowanej **Ballada o piecu kaflowym** (Zawadzka 2015). Historie przywołane w bajce zostały zaczerpnięte ze wspomnień i dotyczą istotnych wewnętrznych przeżyć. Kiedy potrafimy spojrzeć na świat oczami dziecka i śmiało wyrazić to, co powstaje w naszym umyśle i sercu, codzienne wspomnienia stają się opowieściami o królewnach, krasnoludkach, smokach i rycerzach, a rzeczywistość wokół nas – pięknym, kolorowym snem. Tekst i ilustracje, nawiązujące do motywów ikonograficznych kafli huculskich, dają możliwość odczytania ballady na wielu poziomach i poszukiwania różnych interpretacji. Złożona struktura ballady pozwala na to, by – w zależności od potrzeb i zdolności grupy warsztatowej – osoba prowadząca zajęcia mogła w sposób kreatywny formułować zadania plastyczne i wybierać tematy oraz sposób realizacji. Praca z książką obrazkową staje się więc twórczym wyzwaniem dla wszystkich uczestników projektu. Umożliwia pracę w szerokim kontekście, w relacji z drugim, daje możliwość konfrontacji różnych postaw twórczych i stylów wypowiedzi artystycznej z zachowaniem własnej odrębności oraz oryginalności.

Trafnie podsumowała to jedna z uczestniczek projektu „Ewa szuka Dodo” – Barbara Wilińska, pisząc: „Projekt potraktowałam bardzo poważnie i teraz ujawniają się różne aspekty moich zmagających, których nie przewidywałam...

Ta praca okazała się między innymi moją własną pracą nad samą sobą. Niezależnie od rezultatów widocznych – moja osobista praca rozkwita i scalają mi się różne myśli, poglądy, przeczucia, uczucia. To niezwykle i radosne”.

Poprzez książki: *Ośmiornica*, *Ewa szuka Dodo* i *Ballada o piecu kaflowym* staramy się z autorką tych książek – Agnieszką Zawadzką, poszerzyć granice języka, którym posługują się osoby z dysfunkcjami słuchu. Na podstawie wymienionych powyżej książek powstały interdyscyplinarne projekty edukacyjne, dedykowane głównie osobom z niepełnosprawnością. Poniżej przedstawiamy zarys ich założeń edukacyjnych.

Projekt: „Dodo tu był i pozostawił ślad..” w Parku 24 h (tj. w nowoczesnym parku edukacyjnym zlokalizowanym w Stalowej Woli) to realizacja interdyscyplinarnej ścieżki edukacyjnej dostosowanej do potrzeb osób niesłyszących i słabosłyszących.

- a) **Cele projektu:** 1) opracowanie interdyscyplinarnej ścieżki edukacyjnej w Parku 24 h; 2) zapobieganie wykluczeniu osób z dysfunkcjami słuchu już na starcie edukacji społeczno-kulturalnej, spowodowanemu brakiem odpowiedniego zasobu słownictwa dostępnego w języku migowym (PJM czy SJM); 3) zniwelowanie bariery pomiędzy kulturami (Kulturą Głuchych a słyszących) wynikającej z braków poznawczych i braku dostępu do języka polskiego; 4) budowanie pozytywnego wizerunku środowiska osób z dysfunkcją słuchu, które posiada swoją tożsamość kulturową; 5) uwrażliwianie osób niesłyszących na kulturę i sztukę słyszących oraz uwrażliwienie słyszących na Kulturę Głuchych; 6) umożliwienie szerokiego dostępu do wiedzy, do której „drzwi” otwiera język; 7) umożliwienie nauki języka migowego całym rodzinom: niesłyszącym dzieciom w słyszących rodzinach i słyszącym dzieciom w niesłyszących rodzinach, a także uczniom w szkołach, w których edukację pobiera dziecko z dysfunkcjami słuchu; 8) pokazanie, że unikatowe wydarzenia w obszarze sztuki mogą stanowić inspirację i punkt wyjścia do dalszych różnorodnych działań w obszarze edukacji artystycznej, włączając w umiejętny sposób inne dziedziny nauki; 9) aktywizacja osób zazwyczaj wykluczanych społecznie; 10) podkreślenie wagi działań kreatywnych z udziałem niesłyszących odbiorców sztuki z różnych grup wiekowych, szczególnie działań o charakterze warsztatowym, ukierunkowanych na podmiotowy rozwój jednostki, trening wyobraźni, przygotowanie do

posługiwania się językiem form artystycznych; 11) odniesienie się do aktualnie toczących się dyskusji na temat wykorzystania książki obrazkowej w kształtowaniu osobowości młodego człowieka (projekt ukazuje ogromny potencjał edukacyjny książki, która dzięki swojej formie oraz bogactwu znaczeń w niej ukrytych, może być kierowana jednocześnie do dzieci i dorosłych, może oddziaływać na swojego odbiorcę, wychowując go na człowieka otwartego na sztukę i aktywnego uczestnika kultury); 12) zwrócenie uwagi na ważny aspekt relacji międzyludzkich, pogłębianie samoświadomości i nabywanie umiejętności krytycznego, wrażliwego i kreatywnego funkcjonowania we współczesnym świecie, potrzebę traktowania jednostki jako ważnej i wyjątkowej, a tym samym posiadającej prawo do odmienności.

- b) **Odbiorcy projektu:** 1) osoby niesłyszące: dzieci w wieku od 6 do 13 lat; 2) osoby niesłyszące: młodzież i dorośli, członkowie Stowarzyszenia „Surdostal” w Stalowej Woli i zaproszeni goście; 3) osoby słyszące: dzieci w wieku od 6 do 13 lat, jak również ich rodzice ze społeczności lokalnej, np. z bloków sąsiadujących z Parkiem 24 h; wszystkie chętne osoby, które pojawią się w tym czasie w parku.
- c) **Opis projektu.** Zamysł stworzenia interdyscyplinarnej, dostosowanej do potrzeb osób z dysfunkcjami słuchu – ścieżki edukacyjnej w Parku 24 h, zrodził się w momencie pojawienia się ogłoszenia o konkursie na opracowanie oferty edukacyjnej, niestety, bez uwzględnienia ich specjalnych potrzeb edukacyjnych. W związku z tym nasze Stowarzyszenie Kulturalno-Sportowe Niesłyszących „Surdostal” w Stalowej Woli, chcąc udostępnić treści edukacyjne zwykle wykluczanej społecznie grupie, zaprojektowało własną ścieżkę edukacyjną, nie zapominając przy tym o inkluzji osób słyszących. Niepełnosprawność słuchowo-językowa polega na ograniczeniu dostępu do osób i do dóbr kultury. Dzięki językowi migowemu ludzie niesłyszący rozwijają swoje zdolności poznawcze, myślenie oraz umiejętności twórcze nawet wtedy, gdy nie umieją mówić, czytać i pisać. Bez znajomości języka ogólnonarodowego nie mają jednak możliwości osiągnąć wysokiego poziomu wiedzy. Nie mogą tym samym korzystać z dorobku kultury. Język pozwala przedstawiać i przekształcać rzeczywistość. To klucz do drzwi, przez które wchodzi się do wspólnego świata kultury. Naturalnie sam język migowy (PJM czy SJM) nie jest wystarczającą metodą

pracy, jeżeli proponowane treści edukacyjne i sposób ich podania nie będą możliwe do przyswojenia przez osoby z dysfunkcjami słuchu. Osoby niesłyszące znajdują się nie tylko na obrzeżach rzeczywistości, ale również na obrzeżach kultury i sztuki. I właśnie w tym miała pomóc im specjalnie opracowana interdyscyplinarna ścieżka edukacyjna w Parku 24, której osnową była książka Ewa szuka Dodo, wokół której zbudowane zostały interdyscyplinarne działania edukacyjne, dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcjami słuchu. Doskonałym tłem artystycznym była ekspozycja ilustracji do tej publikacji, prezentowanych w gablotach w przestrzeni Parku 24 h, co dodatkowo wzbogaciło cały program, zarówno pod względem merytorycznym, jak i artystycznym. Książka powstała we współpracy z zaproszonymi artystami, zarówno z kraju, jak i zagranicą. Jest obrazkową opowieścią o tym, jak Ewa szukała Dodo. Każdy z zaproszonych artystów wykonał ilustrację, na której przedstawił siebie jako człowieka-ptaka i w kilku słowach opisał swoje spotkanie z Ewą. Wykonana praca plastyczna jest pewnego rodzaju autopoportretem. Jest próbą odpowiedzi na pytania: „Jak wyglądałbym jako człowiek-ptak? Co bym zrobił, gdybym spotkał Ewę? Co bym jej powiedział?”. „Ewa szuka Dodo” jest prostą opowieścią o poszukiwaniu siebie, a ptak Dodo symbolem nas samych. Odczytywanie tej historii za pomocą słowa, dźwięku, gestem, barwy czy linii – jest jak zbieranie brakujących kawałków lustra, aby przejść na jego drugą stronę. Dodo jest pretekstem, jest chwilowym nazwaniem tego, co nienazwane, bo nieznanne.

Ściśle związana z tym projektem **akcja artystyczna: „Śladami Dodo”** polegała na podjęciu detektywistycznych poszukiwaniach ptaka Dodo. Na wstępie akcji uczestnikom zajęć opowiedziano, kim był Dodo (prezentacja multimedialna połączona z tłumaczeniem na język migowy SJM/PJM). Następnie uczestnicy akcji przyjęli rolę detektywów, prowadzących poszukiwania Dodo z wykorzystaniem różnych poszlak, śladów i narzędzi, np.: 1) pozostawionych odcisków łap zwierząt (zdejmovanie śladów przy użyciu techniki frotażu, mierzenie znalezionych tropów – najlepiej z linijką, fotografowanie i robienie ich gipsowych odlewów); 2) teleskopu („Może Dodo przeniósł się na inną planetę?”); 3) kalejdoskopu („Może Dodo powędrował do baśniowej krainy?”); 4) modelu układu słonecznego („Na której planecie mógłby zamieszkać Dodo?”); 5) piaskownicy małego archeologa („Może Dodo już dawno wyginął, może znajdziemy jakieś ślady przy stanowisku wykopalisk archeologicznych?”).

Czego może dowiedzieć się archeolog? Jak zrekonstruować jego ślady? Może warto odtworzyć archeologiczne ślady Dodo poprzez rysunek archeologiczny i odlewy piaskowo-gipsowe?”); 6) wahadła Newtona (wykorzystując przykład zderzeń ciał o tej samej masie, poszukujemy odpowiedzi na pytanie: „Czy zdarzyło się kiedyś Dodo wpaść na kolegę?”. Spróbujmy poeksperymentować z wahadłem, odchylając jedną, dwie i więcej kulek, pozwalając im zderzać się z kulkami spoczywającymi); 7) zestawu magnesów edukacyjnych („Czy jakaś tajemnicza siła mogła przyciągnąć Dodo i spowodować jego zniknięcie?”).

Wszystkim tym działaniom towarzyszyły **warsztaty plastyczne „Tworzenie koszułek z portretem pamięciowym Dodo”**. Po trudach poszukiwań ptaka Dodo uczestnicy akcji otrzymali zadanie, aby na podstawie zebranych śladów stworzyć pamięciowy portret Dodo. Wszystkie projekty portretu pamięciowego Dodo zostały przeniesione na szablony z folii samoprzylepnej i przy użyciu profesjonalnej prasy lub techniki sitodruku wydrukowane na koszulkach. Warsztaty te uzupełniono działaniem zatytułowanym **„Odgłosy Dodo”**. Domniemane odgłosy poszukiwanego ptaka wytworzono przy użyciu instrumentów perkusyjnych. Warsztaty bazowały na emisji niskich dźwięków, wywołujących wibracje o szczególnej częstotliwości, doskonale wyczuwanej przez osoby niesłyszące. W trakcie warsztatów wykorzystywano również cymbały, bębny, telegraf akustyczny.

Ostatnim aktem przedsięwzięcia związanym z mitycznym ptakiem Dodo była **akcja artystyczna „Dodo w świecie równoległym”**. Akcja składała się z dwóch części: 1) warsztaty zatytułowane „O widzeniu i o fraktalach w fizyce i w sztuce”, polegające na tworzeniu ilustracji „światów możliwych” Dodo, a następnie wspólne z całą grupą rozwieszanie ilustracji stworzonych przez uczestników; 2) warsztaty zatytułowane „Czy Dodo miał swoje ulubione miejsce, może drzewo? W jakim miejscu mógł się znaleźć Dodo?”. Polecono, aby każdy z uczestników akcji wybrał drzewo, a następnie na kartce papieru narysował „mapę” drzewa. Na mapie należało umieścić wszystko to, co uczestnikowi udało się dostrzec w kontekście owego drzewa. Kolejnym etapem było porównywanie, co każdemu z uczestników udało się narysować. Następnie uczestnicy wracali do swoich drzew i rysowali wszystko to, co otaczało drzewa, wszystko to, co stanowiło ich najbliższe otoczenie, ale również to, co mogłoby tam być (ptaki, zwierzęta), to, co chcieliby tam zobaczyć. W tym działaniu rysowanie mapy oznaczało utrwalanie informacji dostarczonych przez wszystkie zmysły: zapachy, barwy, struktury, dźwięki. Uczestnik miał za zadanie: patrzeć – zbadać – zebrać dane – sklasyfikować – porównać – ewentualnie przedstawić swoje odkrycia innym.

Okazało się, że istnieje nieskończona ilość światów, jak nieskończona jest ilość poszukiwaczy w podróży „od” i „do” Dodo. Na końcu każdej z nich i tak

zobaczymy w lustrze siebie. Wszystkie podróże kończą się w punkcie, z którego wyszliśmy. Tyle, że wracamy już nie tacy sami.

Wspomnianą wyżej akcją zakończyło zbiorowe czytanie książeczki Ewa szuka Dodo – w języku migowym, co dało okazję słyszającym uczestnikom działań do zapoznania się z podstawami języka migowego.

Kolejnym projektem, którego realizacja rozpoczęła się pod koniec czerwca 2015 r., będzie projekt pt. **„Zachciało się kafelka z pieca... jak gwiazdki z nieba!”** (Lisek-Lubaś 2015). Były to interdyscyplinarne warsztaty edukacyjne, dostosowane do potrzeb osób niesłyszących, słabosłyszących i osób z niepełnosprawnością intelektualną. Projekt dotyczył głównego problemu, z jakim zmagają się społeczeństwo w krajach szybko rozwijających się, w tym także w Polsce, polegającego na niskiej aktywności zawodowej i społecznej osób niesłyszących oraz osób z niepełnosprawnością intelektualną. Stąd celem projektu była szeroko pojęta aktywizacja oraz przeciwdziałanie wykluczeniu, co powinno przyczynić się do większej dostępności do rynku pracy oraz różnych form życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Projekt zakładał przeprowadzenie cyklu warsztatów, których idea opierała się na założeniu, że każdy ma wpływ na swoje życie i może sięgać po swoje marzenia. Proponowane w jego ramach działania edukacyjne mają za zadanie przyczynić się do rozwijania ukrytych pasji i realizowania niespełnionych marzeń oraz wyzwolenia w sobie pokładów twórczości, kreatywności i odwagi w podążaniu za własnymi marzeniami. Różnorodność tematyki warsztatów ma spełnić oczekiwania szerszej grupy osób, z różnym wykształceniem, zarówno osób niesłyszących, słyszających i osób z niepełnosprawnością intelektualną, które zechcą wziąć udział w projekcie. Była to także doskonała sposobność, by nauczyć się przedsiębiorczości w sięganiu po swoje marzenia, co w przyszłości być może zaowocuje założeniem spółdzielni socjalnej. Projekt ten kładł duży nacisk na pomoc w przełamywaniu barier komunikacyjnych na linii słyszący-niesłyszący i niepełnosprawny intelektualnie. Dawał również szansę osobom z naszego regionu na podjęcie aktywności zawodowej oraz społecznej poprzez udział w różnorodnych warsztatach ze wsparciem tłumacza migowego. Projekt służył również zwiększeniu aktywności obywatelskiej i przedsiębiorczości ekonomicznej oraz społecznej. W ramach projektu zaplanowano następujące działania: 1) wystawa ilustracji do ballady dr Agnieszki Zawadzkiej pt. *Ballada o piecu kaflowym* i spotkanie autorskie z czytelnikami w Bibliotece Międzyuczelnianej w Stalowej Woli; 2) spotkanie z dr Moniką Modrzejewską-Świgulską (z Uniwersytetu Łódzkiego, Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności, Pracowni Pozytywnego Rozwoju w Bibliotece Międzyuczelnianej w Stalowej Woli, autorką wstępu do katalogu ilustracji do *Ballady o piecu kaflowym*; 3) weekendowe warsztaty z dr Moniką

Modrzejewską-Świgulską z zakresu arteterapii pt. „Moje życie jest opowieścią – praca z wątkami autobiograficznymi”; 4) cykliczne warsztaty z zakresu ilustracji w siedzibie Stowarzyszenia Kulturalno-Sportowego Niesłyszących „Surdostal” w Stalowej Woli; 5) cykliczne warsztaty tworzenia ozdobnych kafelków ze swoimi marzeniami-opowieściami w siedzibie Stowarzyszenia Kulturalno-Sportowego Niesłyszących „Surdostal” w Stalowej Woli (proponowane warsztaty w istocie były nawiązaniem do ginących zawodów, a prowadzącym był Zbyszek Kochan – osoba z niepełnosprawnością ruchową, którego ojciec był rzemieślnikiem zajmującym się produkcją kafla); 6) cykliczne warsztaty z zakresu przedsiębiorczości w kulturze i sztuce, prowadzone w siedzibie Stowarzyszenia Kulturalno-Sportowego Niesłyszących „Surdostal” w Stalowej Woli; 7) letnia akcja plastyczna w przestrzeni miejskiej: tworzenie kafelków z marzeniami (symboliczne, wspólne budowanie pieca z marzeniami mieszkańców Stalowej Woli). Zwieńczeniem projektu była wystawa prac, ilustracji i kafelków oraz prezentacja opowieści wszystkich uczestników projektu zaaranżowana w Międzyuczelnianej Bibliotece w Stalowej Woli. Utrwaleniu rezultatów projektu służyła także ilustrowana książka w formie PDF.

Odbiorcami projektu były: 1) osoby niesłyszące i słabosłyszące, członkowie Stowarzyszenia Kulturalno-Sportowego Niesłyszących „Surdostal” w Stalowej Woli; 2) osoby z niepełnosprawnością intelektualną SDS, WTZ w Stalowej Woli; 3) wszystkie chętne osoby – mieszkańcy Stalowej Woli.

Impulsem do opracowania ww. projektu stały się własne obserwacje i doświadczenia, wsparte pracą naukową autorki i koordynatorki tego projektu, opisane w rozprawie doktorskiej E. Lisek-Lubaś (2013b) oraz inne źródła (Cant 2013, Lisek-Lubaś 2008, Lisek-Lubaś 2013a, Krakowiak 2006), które wskazują na zaniedbania edukacyjne, dyskryminację i brak, jak dotychczas, bazy metodycznej i dydaktycznej w zakresie nauczania oraz udostępniania kultury i sztuki osobom niesłyszącym. Permanentnym celem takich działań powinna być więc aktywizacja, która pozwoli osobom niesłyszącym i osobom z niepełnosprawnością intelektualną, przynajmniej na początek, „uchylić drzwi do kultury, sztuki i przedsiębiorczości”, tak hermetycznie zamkniętej na co dzień dla nich przestrzeni. Są to pomysły na trochę lepszy świat, w którym ludzie z pasją, bez względu na swoje ograniczenia, działają dla siebie i dla innych.

Podsumowanie

Proponowane przez nas zadanie jest odpowiedzią na ustawiczny brak lub niedostatek w ofercie miasta – projektów uwzględniających specjalne potrzeby edukacyjne osób z dysfunkcjami słuchu i osób z niepełnosprawnością inte-

lektualną. Ogólnie rzecz ujmując, programy edukacyjne dla osób z dysfunkcjami słuchu można podsumować jako umożliwienie dostępu do wiedzy w takim samym zakresie, jak korzysta z nich osoba słyszcząca. Nie wystarczy „zanurzyć oczu w obrazie”, trzeba znać jeszcze kod dostępu – dostęp do języka, którym operuje kultura. To klucz do drzwi, przez które wchodzi się do wspólnego świata kultury. Ponadto, pracując z osobami z różnego rodzaju dysfunkcjami, stajemy się niejako współuczestnikami ich niepełnosprawności. Niech zatem to współuczestnictwo stanie się okazją do wzajemnego wzbogacania dwóch światów – światów równoległych.

From being inspired by work of art to educational program for people with disabilities

Abstract: Educationalists who engage in artistic education often actively work in the field of art. Although it is not considered to be a necessary condition, individual creativity and experiencing it as a process help in searching new methods of working with children and youth, with the disabled people. Especially such methods that encourage the young generation to have contact with art and open their minds for the value which is brought by creating oneself. It all “starts with” the Japanese graphics and the Hucul stove. Those works became the inspiration for writing and illustrating two children stories: “The Octopus” and “Fairy tale about tiled stove”. Dodo, a bird who no longer exists, appears as well. It initiates a string of animation and workshop activities and confirms the generally accepted point of view that an illustrated book is a fantastic medium which has the power to awake the creative potential and develop the art of perception of the surrounding world. The effects of the workshops can be judged on the grounds of works created by the participants. The broad range of undertaken actions based on cooperation, the participation of people who suffer from different types of dysfunctions (intellectual, auditory and hearing). Their integration constitutes another important element of the workshops. For the authors, the important results are the ideas which grow during the workshops, because they are inspiring and initiate further projects, which will answer the question: “What does the sign language, Japanese graphics, dodo and Hucul stove have in common with the journey through life”.

Key words: disability, art, educational programmes.

Bibliografia

Cant S., 2013, *Muzea bez barier – program edukacyjny dla osób niesłyszących i słabosłyszących*, Stalowa Wola, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli.

Eckert U., 1986, *Przygotowanie dziecka z wadą słuchu do nauki szkolnej*, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 87.

Gleason B.J., Ratner N.B., 2005, *Psycholingwistyka*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 174.

Krakowiak K., 2003, *O wsparcie studentów niesłyszących w społeczności akademickiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 9.

Krakowiak K., 2006, *Studia i szkice o wychowaniu dzieci z uszkodzeniem słuchu*, Lublin, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 57.

Lisek-Lubaś E., 2008, *Dostępne Muzeum – program edukacyjny*, Stalowa Wola, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli.

Lisek-Lubaś E., 2013a, *Muzea bez barier – scenariusze do warsztatów dla osób niesłyszących i słabosłyszących*, Stalowa Wola, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli.

Lisek-Lubaś E., 2013b, *Powiedz mi, co widzę. Powiedz mi, jak widzisz. Fragmenty niechcianych rzeczywistości (rozprawa doktorska)*, Lublin, UMCS.

Lisek-Lubaś E., 2014, *Dodo tu był i pozostawił ślad... w Parku 24 h – ścieżka edukacyjna*, Stalowa Wola.

Lisek-Lubaś E., *Zachciało się kafelka z pieca... jak gwiazdki z nieba!* – program edukacyjny, Stalowa Wola 2015.

Zawadzka A., 2012, *Ośmiornica*, Lublin, Wydział Artystyczny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Zawadzka A., 2014, *Ewa szuka Dodo*, Stalowa Wola, Stowarzyszenie Kulturalno-Sportowe Niesłyszących „Surdostal”.

Zawadzka A., 2015, *Ballada o piecu kaflowym*, Lublin, Lubelskie Towarzystwo Miłośników Książki.

Marta Wiśniewska
Wyższa Szkoła Gospodarki

Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych na przykładzie projektów dofinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego „Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych I” i „Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych II”

Zarys treści: Artykuł jest raportem z realizacji dwóch programów poświęconych aktywizacji społecznej i zawodowej młodych osób z różnymi ograniczeniami funkcjonalnymi, zamieszkałych w województwie kujawsko-pomorskim. Autorka przybliża główne założenia niniejszych programów, opisuje formy ich realizacji oraz społeczne efekty tych działań.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych.

Wstęp

Aktywność zawodowa stanowi immanentny element życia, który wpływa pozytywnie na zaangażowanie, otwartość, poczucie własnej wartości, użyteczność i integrację społeczną. Dotyczy ona również osób niepełnosprawnych (ON), które zamierzają prowadzić aktywne życie, w tym również pracować zawodowo. Według danych WUP, bezrobocie wśród osób niepełnosprawnych na dzień 31 grudnia 2014 r. wynosiło 6026 osób w województwie kujawsko-pomorskim (2015). Najwyższy wskaźnik braku zatrudnienia występuje w szczególności u osób młodych. Badania Przeprowadzone w Wyższej Szkole Gospodarki w Bydgoszczy na grupie 27 osób niepełnosprawnych do 30. roku życia uwypukliły kluczowe bariery aktywizacji społecznej i zawodowej: brak doświadczenia, brak kwalifikacji, brak wykształcenia, ograniczony dostęp do rynku pracy, niską wiedzę i umie-

jętność funkcjonowania na rynku pracy. Z drugiej strony pracodawcy oczekują wysokiej jakości wykonywanej pracy i poszukują kandydatów, którzy posiadaliby następujące cechy i umiejętności:

- elastyczność,
- chęć uczenia się,
- odpowiedzialność,
- zaangażowanie,
- rzetelność,
- lojalność wobec firmy/pracodawcy,
- umiejętność pracy w zespole,
- dobrą organizację pracy (Matynia 2012).

Fot. 1. Zajęcia integracyjne MaxFly Prądky dla uczestników projektu pn. „Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych II”, czerwiec 2015 r. (fot. archiwum WSG)

Fot. 2. Spotkanie z pracodawcami uczestników projektu, listopad 2014 r. (fot. archiwum WSG)

Wspomniane badania wskazały też, że sytuacja osób niepełnosprawnych na kujawsko-pomorskim rynku pracy wymaga szczególnej uwagi i podjęcia całościowych działań na rzecz tej grupy. Problem związany jest ściśle z korelacją braku zatrudnienia ze stopniem niepełnosprawności i prowadzi w konsekwencji do wyobcowania społeczno-zawodowego. W celu przeciwdziałania zaistnieniu takich sytuacji, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy wyszła naprzeciw oczekiwaniom grup osób zainteresowanych tymi problemami i podjęła realizację dwóch projektów: „Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych – PAMON”, realizowany w terminie od 1 marca 2013 r. do 31 sierpnia 2014 r. oraz „Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych II”, realizowany w terminie od 1 kwietnia 2014 r. do 30 czerwca 2015 r. Grupę docelową stanowiło 46 osób wykluczonych wielokrotnie z powodu niepełnosprawności, braku zatrudnienia oraz młodego wieku (2013). Każda z zakwalifikowanych osób musiała przejść wszystkie fazy przewidziane w projekcie, do których należały:

- diagnoza psychologiczna przeprowadzana w początkowej fazie realizacji, która mierzyła przede wszystkim stopień motywacji do zmiany sytuacji życiowej potencjalnie zainteresowanych osób;
- rozmowa z doradcą zawodowym w celu stworzenia wspólnie z uczestnikiem projektu indywidualnego planu działania (IPD), który jest osobistym programem poszukiwania zatrudnienia, dostosowanym do profilu pomocy.

W jego wyniku powstało szereg działań realizowanych w kolejnych etapach dopasowanych do indywidualnych predyspozycji zawodowych, posiadanego wykształcenia i doświadczenia:

- szkolenia z zakresu rynku pracy, rozwoju inteligencji emocjonalnej, zajęcia z animatorem;
- szkolenia zawodowe dostosowane do indywidualnych potrzeb odbiorców;
- płatne staże zawodowe (3- lub 4-miesięczne, w zależności od projektu, z możliwością przedłużenia);
- zatrudnienie, które nie było już wspierane w ramach środków Europejskiego Funduszu Społecznego na poziomie sięgającym 50% uczestników projektu w „Programie Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych II” (2014).

Fot. 3. Grill podsumowujący uczestnictwo w projekcie, czerwiec 2015 r. (fot. archiwum WSG)

Podczas realizacji wyżej opisanych działań możliwe było korzystanie z indywidualnych zajęć psychologicznych, których celem było omawianie bieżących problemów zgłaszanych przez uczestników projektu, ustalenie wspólnych perspektywicznych planów, wzmocnienie umiejętności nabywanych podczas zajęć grupowych oraz wsparcie związane z pokonywaniem trudności dnia codziennego. Ponadto w projekcie uczestniczyli asystenci osób niepełnosprawnych, którzy udzielali indywidualnej pomocy w różnych aspektach życia społeczno-zawodowego, np. poprzez odprowadzanie i przyprowadzenie na zajęcia. Cały czas prowadzone były zajęcia animacyjne, których celem była reintegracja społeczno-zawodowa, propagowanie alternatywnych form spędzania czasu wolnego, promowanie idei mentoringu rówieśniczego. Dodatkowo uczestnicy projektu mogli liczyć na wsparcie kadry zarządzającej w składzie: koordynator-ki projektu i pracownicy biura oraz specjalistki ds. staży i pośrednictwa pracy.

Ukończenie zaplanowanej w projekcie ścieżki rozwoju przez uczestników wpłynęło na zmianę ich sytuacji życiowej zarówno poprzez otrzymanie zatrudnienia, jak również zwiększenie pewności siebie, motywacji do podejmowania działań, świadomości konieczności podnoszenia swoich kwalifikacji i dostosowywania ich do zmieniających się warunków na rynku pracy. Kompleksowe podejście i dbałość o wysoką jakość udzielonego wsparcia przyczyniły się do aktywizacji społecznej i zawodowej. Skuteczność prowadzonych działań została potwierdzona osiągnięciem wskaźnika efektywności zatrudnieniowej na poziomie ponad 100% od pierwotnie zakładanych we wniosku o dofinansowanie.

Z drugiej strony wsparcie kierowane do osób niepełnosprawnych łączyło się z wieloma problemami, z którymi musieli zmierzyć się uczestnicy oraz personel projektu. Związane one były przede wszystkim z barierami psychospołecznymi, które miały charakter wielokierunkowy:

- stereotypowe podejście środowiska zewnętrznego do osób niepełnosprawnych;
- wyuczona bezradność, brak motywacji osób niepełnosprawnych;
- bariery architektoniczne – element był niezwykle istotny podczas organizacji miejsc stażowych dla uczestników projektu.

Fot. 4. MaxFly w Prądkach, czerwiec 2015 r. (fot. archiwum WSG)

Socio-professional activation of the disabled people on the example of projects funded by the European Social Fund “Program of Animation of Young People with Disabilities I” and “Program of Animation of Young People with Disabilities II”

Abstract: The article is a kind of report on the implementation of the two programs devoted to professional activation of young people with disabilities, residents of the region of Kuyavia and Pomerania. The author brings the main objectives of these programs, describes the forms of their implementation and the main social effects of these actions.

Key words: disability, professional activation of disabled people.

Bibliografia

Dane o rynku pracy, 2015, [online], <http://podlupa.wup.torun.pl/>, [dostęp: 20.03.2015].

Matynia K., Broniszewska M., Broniszewski M. (red.), 2012, *Model programu aktywizacji społecznej i zawodowej osób z zespołem Aspergera i wysokofunkcjonujących osób z autyzmem*, Warszawa, Fundacja Synapsis.

PAMON, Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych, 2013, [online], <http://pamon.byd.pl/1-aktualnosci>, [dostęp: 20.03.2015].

PAMON, Program Animacji Młodych Osób Niepełnosprawnych II, 2014, [online], <http://pamon2.byd.pl/1-aktualnosci>, [dostęp: 20.03.2015].

Danuta Zielińska

Warsztaty Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich
w Bydgoszczy

Czas wolny i turystyka osób niepełnosprawnych w Warsztacie Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy jako element rehabilitacji

Zarys treści: Artykuł jest relacją syntetycznie przedstawiającą wybrane aktywności z szerokiego zakresu przedsięwzięć turystycznych i rehabilitacyjnych, prowadzonych w ramach działalności Warsztatów Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy. Przedstawiono w nim niektóre realizacje turystyczne, kierunki wyjazdów, ofertę programową i charakter zajęć rekreacyjnych, niezwykle istotnych w rehabilitacji osób z różnymi dysfunkcjami, zwłaszcza z upośledzeniem intelektualnym.

Słowa kluczowe: warsztaty terapii zajęciowej, turystyka społeczna.

Wstęp

Według instytucjonalnej definicji, pojęcie rehabilitacji oznacza „zespół działań, w szczególności organizacyjnych, leczniczych, psychologicznych, technicznych, szkoleniowych, edukacyjnych i społecznych, zmierzających do osiągnięcia, przy aktywnym udziale tych osób, możliwie najwyższego poziomu ich funkcjonowania, jakości życia i integracji społecznej” (DzU 1997 r. nr 123, poz. 776). Rehabilitacja osób niepełnosprawnych jest procesem mającym zapewnić osobom niepełnosprawnym godziwe życie, poczucie bezpieczeństwa oraz przynależności i użyteczności społecznej. Cele te stanowią podstawę różnorodnych aktywności organizowanych m.in. przez Warsztaty Terapii Zajęciowej działających na terenie całego kraju. Warsztaty te funkcjonują na podstawie Ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych oraz zatrudnianiu

osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 r. (DzU 1997 r. nr 123, poz. 776) oraz Rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej dotyczącego warsztatów terapii zajęciowej z dnia 25 marca 2004 r. (DzU 2004 r. nr 63, poz. 587). Powołuje się je w odpowiedzi na potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną, które po ukończeniu edukacji szkolnej odnajdują tu możliwości dalszego rozwoju, nabywają umiejętności zawodowych, rozwijają samodzielność i zaradność (Feldheim, Śpiewakowska 2014).

I. Działalność WTZ „Modrzew” przy LKP w Bydgoszczy

Jednym z takich ośrodków jest Warsztat Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy, założony w 1994 r. Jego założycielem jest Kujawsko-Pomorski Oddział Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Bydgoszczy, pod przewodnictwem Heleny Feldheim, pełniącej od 1994 r. do 2010 r. funkcję kierownika tegoż Warsztatu. W 2010 r. funkcję kierownika Warsztatów Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy przejęła Danuta Zielińska.

Obecnie w omawianym WTZ funkcjonuje 12 pracowni udostępnionych wszystkim podopiecznym: **1) pracownia poznawania życia** (utrwalanie podstawowych czynności niezbędnych w życiu codziennym); **2) pracownia ogrodniczo-ceramiczna** (tworzenie przydatnych w ogrodnictwie przedmiotów z gliny oraz kształtowanie praktycznych umiejętności pracy w ogrodzie); **3) pracownia kulinarna** (nauka przygotowywania posiłków); **4) pracownia kroju i szycia** (rozwijanie podstawowych umiejętności krawieckich); **5) pracownia plastyczna** (kształtowanie wyobraźni oraz sprawności manualnych i koordynacji wzrokowo-ruchowej); **6) pracownie małej poligrafii** (projektowanie i powielanie estetycznych przedmiotów); **7) pracownia stolarstwa lekkiego** (poznawanie materiałów i narzędzi przydatnych w obróbce drewna); **8) pracownia muzyczno-teatralna** (przygotowywanie różnych artystycznych form muzycznych i teatralnych); **9) pracownia haftu i tkactwa** (poznawanie technik hafciarskich i tkackich); **10) pracownia gospodarstwa domowego** (nabywanie wszelkich umiejętności przydatnych w gospodarstwie domowym); **11) pracownia rękodzielnicza** (wykonywanie różnych użytecznych przedmiotów) i **12) pracownia rehabilitacji** (wpływ na ogólny rozwój i kondycję fizyczną, uczestnictwo w zawodach sportowych i fizycznej rekreacji). W każdej pracowni zwykle pracuje grupa pięciu uczestników pod merytoryczną opieką instruktora terapii. Instruktorzy konsekwentnie starają się dostosować metody i formy pracy oraz poziom trudności ćwiczeń do możliwości podopiecznych (Feldheim, Śpiewakowska 2014). Uczestnicy, podejmując konkretne zadania, uczą się samodzielności w realizacji ćwiczeń, współpracy w grupie, podejmowania prostych decyzji i przewidywania ich

konsekwencji, utrzymywania dyscypliny i brania odpowiedzialności za swoje zachowanie, dostosowywania się do reguł obowiązujących w danym środowisku, przygotowywania procesu pracy i racjonalnego gospodarowania powierzonym materiałem, utrzymania porządku na swoim stanowisku pracy i wreszcie współodpowiedzialności za efekty pracy (Feldheim, Śpiewakowska 2014).

Istotną rolę pełni także instruktor zawodu, pod kierunkiem którego uczestnicy biorą udział w praktykach organizowanych w różnych przedsiębiorstwach, gdzie podopieczni uczą się, jak należy załatwiać sprawy w urzędach, jak pracować z Internetem itp. Kierownictwo Warsztatów Terapii Zajęciowej nieustannie poszukuje możliwości kolejnych praktyk oraz umożliwia uczestnikom udział w różnych programach aktywizujących inicjowanych m.in. przez Caritas w ramach funduszy europejskich, np.: „Indywidualne ścieżki kariery zawodowej – szansa dla niepełnosprawnych”, „Niepełnosprawny pełnosprawny uczestnik ruchu drogowego”, „ABC ogrodnictwa”.

Również ważne zadanie ma do wykonania pedagog Warsztatów, zajmujący się kwestiami ogólnorozwojowymi, profilaktycznymi i socjalno-bytowymi, związanymi z funkcjonowaniem uczestników Warsztatów Terapii Zajęciowej. Jego praca opiera się na głębokiej znajomości środowiska rodzinnego wychowanków i efektywnej współpracy z tymże środowiskiem.

Nieocenionym wsparciem dla działalności Warsztatu jest praca psychologa, który zajmuje się rozpoznaniem i łagodzeniem trudnych sytuacji, jakie mogą mieć wpływ na spadek formy psychicznej podopiecznych.

Kolejną podporą działalności Warsztatów Terapii Zajęciowej są rodziny i opiekunowie podopiecznych. Ta grupa współpracowników niejednokrotnie nakreśla kierunek podejmowanych zadań – począwszy od terapii, a na rekreacyjnych spotkaniach towarzyskich skończywszy. Rezultatem tej współpracy są m.in. cyklicznie organizowane kiermasze rękodzieła i prac artystycznych, wykonywanych przez podopiecznych Warsztatu. Wszystkie powyżej wymienione działania i funkcje pracownicze zorientowane są na kształtowanie u podopiecznych własnej wartości, wiary we własne siły, wzajemnego szacunku i tolerancji dla innych, co w konsekwencji umożliwia „odnalezienie się” w otoczeniu ludzi pełnosprawnych (Feldheim).

II. Turystyka w WTZ „Modrzew” przy LKP w Bydgoszczy jako element rehabilitacji

Szczególną rolę w tej wszechstronnej pracy zespołowej odgrywa działalność turystyczna. Kierownictwo Warsztatów Terapii Zajęciowej promuje aktywny i zdrowy styl życia – nie tylko na bazie stacjonarnych zajęć w ośrodku, ale także poprzez animacje turystyczne. Turystyka osób niepełnosprawnych oznacza

zamierzoną, celową, dobraną do potrzeb odbiorców aktywność fizyczną i intelektualną, realizowaną w różnych formach podróżowania. Niezwykle ważne są tutaj walory edukacyjne takich wyjazdów – jest to bowiem najbardziej efektywny sposób przekazu wiedzy krajoznawczej oraz związanych z tym emocji. W okresie 20 lat działalności Warsztatów Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich zorganizowano szereg imprez turystyczno-rekreacyjnych w różnych regionach kraju, m.in. w Unieściu, Jastarni, Ustce, Zakopanem, Krakowie. W ofercie tej znalazły się także atrakcyjne miejsca poza granicami kraju, bowiem podopiecznym Warsztatów zaproponowano także wyjazdy do Dortmundu i do Pragi. Stałym, cyklicznie powtarzalnym punktem programu wyjazdów turystycznych organizowanych dla podopiecznych Warsztatów są:

- 1) **Wyjazdy klimatyczne** – to przede wszystkim imprezy o charakterze krajoznawczym, uwzględniające naukę adaptacji do zmieniających się warunków funkcjonowania podczas wycieczki. Uczestnicy uczą się dostosowywać do zmieniających się sytuacji, reagować na zmienne bodźce zewnętrzne, a jednocześnie poznają różne regiony naszego kraju oraz biernie i aktywnie odpoczywają (fot. 1, 2, 3, 4). W dotychczasowej praktyce Warsztatu wyjazdy takie były realizowane m.in. w Bieszczadach, na Mazurach i nad polskim morzem. Ponadto ich uczestnicy odwiedzili duże ośrodki krajoznawcze, m.in.: Kraków, Poznań, Warszawę, Wrocław, Trójmiasto oraz ośrodki wypoczynkowe, np. Tleń, Borówno.
- 2) **Turnusy rehabilitacyjne** – to imprezy organizowane każdego roku, nastawione na utrzymanie na zadowalającym poziomie sprawności fizycznej uczestników. Nastawione są więc na dbałość o zdrowie podopiecznych Warsztatów. Celem tych cyklicznych wyjazdów jest udział uczestników w zabiegach rehabilitacyjnych, ćwiczeniach gimnastycznych, grach terenowych i konkursach sprawnościowych, wiadomo bowiem, że dobra forma i aktywność fizyczna ma związek z potencjałem, wydolnością psychiczną człowieka. Z kolei udział w grach i zawodach kształtuje potrzebę rywalizacji i daje satysfakcję z własnych osiągnięć. Turnusy te organizowane były w Jeleniowie, Sarbinowie, Grzybowie, Jastrzębiej Górze i w Dąbkach.
- 3) **Kursy wsparcia** – to organizowane corocznie podczas wakacji wyjazdy, których głównym celem jest wdrażanie programów aktywizacji osób niepełnosprawnych w takich dziedzinach, jak: rozwijanie indywidualnych zainteresowań, uspołecznianie uczestników, tre-

ning ekonomiczny. W tygodniowym ogólnopolskim kursie każdorazowo bierze udział kilkadziesiąt osób niepełnosprawnych z różnymi dysfunkcjami, terapeuci oraz wolontariusze. Opiekunowie z wolontariatu zostają wcześniej przygotowani do wykonywanej pracy przez LKP. Kursy te organizowano dotychczas m.in. w Unieściu, Jastarni, Mielnie, Ustce, Dziwnówku, Zakopanem oraz w Krakowie.

Oprócz walorów rehabilitacyjnych i edukacyjnych, wszystkie te wyjazdy pełnią nieocenioną rolę integracyjną, pozwalając każdemu uczestnikowi poczuć się częścią grupy, w której można liczyć na wzajemną pomoc i w której każdy jest potrzebny. Atmosfera życzliwości sprawia, że osoby nieśmiałe, niechętne do nawiązywania kontaktów z innymi, stają się bardziej radosne i otwarte na doświadczanie nowego (Feldheim, Śpiwakowska 2014). Jednocześnie uczestnicy uczą się, jakie możliwości niesie uczestnictwo w czasie wolnym oraz jak nim gospodarować.

Fot. 1. Wyjazd klimatyczno-rekreacyjny na Mazury
(fot. archiwum WTZ przy LKP w Bydgoszczy)

Fot. 2. Wyjazd klimatyczno-rekreacyjny w Bieszczady
(fot. archiwum WTZ przy LKP w Bydgoszczy)

Fot. 3. Wyjazd klimatyczno-rekreacyjny do Dąbek
(fot. archiwum WTZ przy LKP w Bydgoszczy)

Fot. 4. Wyjazd klimatyczno-rekreacyjny do Ustki (fot. archiwum WTZ przy LKP w Bydgoszczy)

Podsumowanie

Działania Warsztatów Terapii Zajęciowej obejmują wiele różnych obszarów rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych, zaczynając od fizjoterapii, poprzez zajęcia praktyczne w ośrodku, praktyki we współpracujących przedsiębiorstwach, kiermasze, a na uprawianiu różnych form turystyki kończąc. Zintegrowana sieć tych aktywności tworzy silny fundament dla wszechstronnego i efektywnego rozwoju podopiecznych Warsztatów Terapii Zajęciowej, rozszerzając możliwości zaspokojenia potrzeb i oczekiwań każdego z nich w zakresie poprawy sprawności, aktywizacji w otoczeniu, stymulacji psychoruchowej, rozwoju dojrzałości społecznej, wsparcia psychologicznego i wreszcie, co szczególnie ważne – w obrębie upowszechniania problematyki niepełno-

sprawności w społeczeństwie. Ten ostatni aspekt jest o tyle istotny, że to właśnie poziom społecznej świadomości w temacie osób z dysfunkcjami często współdecyduje o eliminacji barier i łatwiejszej adaptacji osób niepełnosprawnych w bliższym i dalszym środowisku społecznym.

Tourism of the disabled people in the framework of activity of the Therapy Workshop “Modrzew” functions at the Polish League of Women in Bydgoszcz as the element of rehabilitation

Abstract: The article is a brief report that synthetically shows chosen activities undertaken by The Therapy Workshops “Modrzew” that functions at the League of the Polish Women in Bydgoszcz. The paper presents the main tourist implementations, trip destinations and programs of this trips devoted to the rehabilitation of people with different dysfunctions, especially with intellectual impairment.

Key words: therapy workshops, social tourism.

Bibliografia

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, DzU 1997 r. nr 123, poz. 776.

Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 marca 2004 r., DzU 2004 r. nr 63, poz. 587.

Feldheim H., Śpiewakowska J., 2014, *Warsztat Terapii Zajęciowej „Modrzew” przy Lidze Kobiet Polskich w Bydgoszczy – 20 lat (1994–2014)*, Bydgoszcz, Warsztat Terapii Zajęciowej przy LKP.

